Георги Карасимеонов

ПАРТИЙНАТА СИСТЕМА В БЪЛГАРИЯ

Георги Карасимеонов

ПАРТИЙНАТА СИСТЕМА В БЪЛГАРИЯ

Трето преработено и допълнено издание

София, 2010

Elections in 2001 112
8. The Parliamentary Elections of 2001 and the Changes in the Party System 118

CHAPTER THREE
The Formation and Evolution of the Second Party System after 1989 127
1. Attempts to establish a Centrist-Liberal Party Block 127
2. Fragmentation and Restructuring of the Right wing Political Space 137
3. Affirmation of the Bulgarian Socialist Party in the Left wing Political Space 144
4. The Parliamentary Elections of 2005 and the Formation of the Threeparty Coalition 147
5. New Transformation of the Party System after the Parliamentary Elections in 2009 157

CHAPTER FOUR
Main Political Parties- Ideological, Political and Social Profile 169
1. Right wing and Right-Centrist Parties 170
2. Left wing and Left-Centrist Parties 210
3. Centrist Parties 230

CHAPTER FIVE
Dynamics and Stability of the Party System 247
1. New Cleavages and Electoral Behaviour 247
2. Challenges Facing Political Parties and Factors of Consolidation of the Party System 266

References 277
Appendix 281

ПРЕДГОВОР КЪМ ПЪРВОТО ИЗДАНИЕ

Многобройните политически партии или партийноподобни сдружения, появили се след 1989 г., станаха основен символ на зараждащата се демокрация в България. Потискани с десетилетия, свободата за политическа изява и правото на сдружаване за постигане на политически цели намериха израз в нароилите се десетки политически партии, асоциации, съюзи, клубове. Чрез тях събуждащото се гражданско общество предяви претенции към все още властващата комунистическа партия за коренен прелом в политическата система, която да гарантира непреходните човешки права, типични за либералните демокрации.

Мнозинството от тях се появиха спонтанно, де факто — нелегално, при съществуващите „социалистическа" нормативна база и конституция, утвърждаващи ръководната роля на комунистическата партия. Те бяха без организационна структура и без опит в политическите битки. Но именно те оспориха къде плахо, къде по-смело политическия монопол на комунистическата партия и започнаха да подкопават изгражданата и усъвършенствана с десетилетия инфраструктура на „партията-държава". Това беше изключително сериозно предизвикателство за новопоявилите се партии. Но именно те станаха незаменимият инструмент за мирния преход от тоталитарната система към демокрацията. Новосъздаденият Съюз на демократичните сили — основният опонент на БКП на Кръглата маса, изигра историческа роля за началото на разграждането на комунистическия режим и създаване на предпоставките за първите свободни избори през юни 1990 г. Именно тези избори легитимираха новата българ-

ска демокрация и сложиха истинското начало на демократичния политически процес у нас.

Политическата история на България след 1989 г. е до голяма степен историята на възникването и еволюцията на политическите партии. Като специфични посредници между гражданското общество и държавните институции те заемат уникално място в политическия процес — чрез тях гражданските интереси и въжделения получават реализация особено чрез дейността на партиите в представителните институции. Като „партии в управлението“ те носят огромна отговорност за решенията и действията на държавните институции.

Повече от тринайсет години след началото на прехода към демокрация оценката за дейността на политическите партии не е еднозначна. Обществените настроения, изразени в социологическите анкети, отразяват като цяло една неблагоприятна оценка на дейността им. Българските граждани преценяват ролята на политическите партии преди всичко по резултатите на тяхната управленска дейност и по изпълнените ангажименти към избирателите. Високата степен на критичност е разбираема. Огромната трансформация на българската държава, с което се нагърбиха политическите партии, изискваше изключителни усилия, подготовка, управленски знания и държавническо поведение. Новите български партии и партиен елит се сблъскаха в “движение” с решаването както на въпросите на управлението, така и на изграждането на собствените си организации.

Трезвият анализ не може да не отчита тези огромни предизвикателства, пред които се изправиха първосъздателите на новите български партии. Затова съвсем естествено бе тяхната дейност да е съпътствана от тежки, непо-

пулярни решения, слабости и дори провали. Още повече че демократизираща се България нямаше натрупан опит, типичен за развитите демокрации, а тепърва се учеше на политически плурализъм и демократична политика. Огромният дефицит на демократична политическа култура и традиции роди и негативния феномен на политическата корупция, на превръщането на партиите в инструменти на отстояването на лични и групови интереси за сметка на националните. Междупартийната конфронтация допълнително усложни политическия и управленския процес. В крайна сметка политическите партии бяха и са отражение на незрелостта на гражданското общество, на самата демократична политическа система и на равнището на новия политически елит. Те бяха и са все още продукт на динамично изменящи се ситуация и среда.

Същевременно обаче осъществиха една от възловите си функции в политическия процес на прехода. Въпреки сложната политическа среда, в която действаха, те осигуриха мирния преход на обществото от тоталитарна към демократична политическа система, съумяха да запазят обществото от остри граждански конфликти и му спестиха дълбоки катаклизми. Тяхната политика гарантира на България включването ѝ в общността на развитите демокрации, което е едно изключително постижение. Дейността им осигури относително стабилно функциониране на държавните институции и необратимостта на процеса на демократизация.

Следователно политическите партии и партийната система като съставна част на политическата система днес са неотменен компонент на консолидиращата се демокрация. Както досега, така още повече в бъдеще партийната система ще влияе върху цялостния полити-

чески процес. След парламентарните избори през 2001 г. преходната партийна система, възникнала в периода след 1989 г., се изчерпи. През следващите години ще се формират основите на втората партийна система, типична за консолидиращата се демокрация, която ще се характеризира с нова конфигурация на партийните формации и на нов тип взаимоотношения.

Това именно бе една от причините за поемането на рискованата задача да напиша труд, посветен на партийната система. Тя има вече своя история и своите основни „играчи“. За политолози, експерти, политици, а и за всички политически ангажирани граждани познаването на историята и ролята на политическите партии и на партийната система е приоритетна необходимост.

Написването на този труд се оказа нелека задача. От една стана, поради липсата на систематизирана документация и архив, които са дефицитни, особено в новите партии. Същевременно изключителната динамика на развитието на партийната система в България ме принуждаваха постоянно да догонвам събитията. Намерението ми да приключа с неговото написване след парламентарните избори през 2001 г. бе изцяло коригирано от настъпилия обрат в политическата ситуация и дълбоките промени в партийното пространство. Историческото повествование на места натежава за сметка на теоретическия анализ, но не можеше и да бъде иначе. Когато за първи път се пише политологически труд за възникването и еволюцията на новата партийна система, основно място заема историята на нейното възникване и утвърждаване. След години, когато тя се стабилизира, вероятно структурно-функционалният и системният подход ще заемат много по-значимо място в бъдещите изследвания по тази тема.

Независимо от очакваните динамични промени в еволюцията на българската партийна система тя има вече определени системообразуващи характеристики, които ѝ дават специфичен облик в сравнителен анализ с други посткомунистически и с утвърдени демократични партийни системи. Надявам се, че „Новата партийна система в България“ ще намери своето място сред нарастващите политологически произведения от български автори.

Проф. дфн Георги Карасимеонов
Декември 2002 г.

ПРЕДГОВОР КЪМ ВТОРОТО ИЗДАНИЕ

Както предвиждах в първото издание, в новата партийна система в България настъпиха съществени промени, които се проявиха очебийно на парламентарните избори през юни 2005 година. От една страна, във всички посткомунистически партии, които оцеляха след 1989 година, настъпиха съществени промени. От друга, появиха се нови политически партии, някои от които получиха парламентарно представителство. Следователно втората партийна система след 1989 придоби своите специфични контури и започна своя "живот" при новата вътрешно- и външнополитическа среда. Втората партийна система е следствие на утвърждаването на демократичните институции и ценности в България и въздействието на "европеизирането" на българските политически партии.

В настоящото издание са отразени всички тези промени на базата на нови факти и данни. Всички те потвърждават изключителната динамика в еволюцията на българската партийна система. Същевременно консолидирането на българската демокрация предполага едно бъдещо стабилизиране на партийната система и на основните партии, които представляват нейният гръбнак.

Проф. дфн Георги Карасимеонов
Януари 2006 г.

ПРЕДГОВОР КЪМ ТРЕТОТО ИЗДАНИЕ

Промените, настъпващи в българската партийна система, се оказаха твърде динамични. Когато настоящото издание се подготвяше за печат, бяха преминали парламентарните избори през юли 2009 година. Чрез вота на българските избиратели се появиха нови политически партии, някои от които, като ГЕРБ, заеха доминиращи позиции в парламента и правителството.

Други партии, като НДСВ, са на път да останат партии с нищожно влияние. А трети са на път окончателно да напуснат политическата сцена, като БЗНС - Народен съюз.

Всичко това свидетелства, че българската демокрация все още не е консолидирана, като социалната база на отделните партии остава изключително нестабилна. Това ражда и постоянните промени в партийната система. Този процес едва ли ще се уталожи и през следващото десетилетие.

С други думи, и във втората партийна система след 1989 година ще настъпват в бъдеще динамични промени. Видно е, че при тези прогнози третото издание на „Партийната система в България" ще бъде последвано след не дълго време и от четвърто.

Проф. дфн Георги Карасимеонов
Януари 2010 г.

ГЛАВА ПЪРВА

РАЗГРАЖДАНЕТО НА ПОЛИТИЧЕСКИЯ МОНОПОЛ НА КОМУНИСТИЧЕСКАТА ПАРТИЯ

1. Тоталитарната партия от комунистически тип

Тоталитарният режим е исторически феномен, роден от кризата на модерната (либерална) демокрация в началото на XX век. Той е следствие на слабостта на демократическите институции и в частност на политическите партии като изразители на социални интереси и ценности. Появата на тоталитарните режими съвпада с дълбоки конфликти в световната система на господство на великите държави (Първата световна война) и кризата на ранния капитализъм, основан на доминацията на "свободния пазар" (laisser faire).

Тази геополитическа и социалноикономическа ситуация роди и подхрани тоталитарните идеологии на фашизма и нацизма и на болшевизма (марксизма-ленинизма). Тяхното практическо приложение в някои от големите държави в света (Германия, Италия, Русия, по-късно Китай) ги превърна в радикална политическа алтернатива на демокрацията.

Повечето изследователи на тоталитаризма посочват следните негови характеристики:

— политически монопол на масова партия, носител на тоталитарните ценности;

— политическа система, основана на терор;

— наличието на официална държавна идеология;

— пълен контрол върху средствата за масова информация и комуникация;

— тотален контрол върху въоръжените сили и други "силови институции";

— централно управлявана икономика[1].

Според Ленард Шапиро фундаментът на тоталитарната система е съществуването на масова идеология, добре организирана политическа партия с монополно положение в административната машина на държавата, господство в инструментите на управление, особено войската и полицията. Според Шапиро лидерът (повече от партията или идеологията) е най-съществениият елемент на тоталитарното господство[2].

Френският социолог Ремон Арон отбелязва следните пет основни елемента на тоталитаризма:

— монопол на една партия върху политическата сфера;

— монополна партия, вдъхновена и въоръжена с идеология, на която тя придава абсолютна сила и която впоследствие става официална истина в държавата;

— за да разпространява тази "истина", държавата запазва монопола върху силовите средства и методи за убеждение. Всички средства за комуникация — радио, телевизия, печат — са направлявани от държавата и нейните представители;

— повечето икономически и професионални дейности са подчинени на държавата и стават в известен смисъл част от държавата;

— всяка човешка дейност е подчинена на господстващата идеология;

— полицейски и идеологически терор[3].

Английският учен Майкъл Уолър откроява четири взаимосвързани компонента на това, което той нарича комунистически властови монопол:

— икономическа автаркия и затворени граници;

— командно централно планиране;

— ръководна роля на партията;

— демократическия централизъм[4].

Историческата практика на тоталитарните режими показа, че **основният пилон, върху който се гради тяхното политическо господство, е тоталитарната партия**. Тя е ядрото на системата на упражняване на властта. Тоталитарната политическа партия е специфична институция, чрез която се осигурява и осъществява властта на "вожда" и неговото обкръжение. Това е своеобразна "държава в държавата" със сложна разклонена система от звена, чрез която се постига тоталният контрол над обществото. Макар формално да носи названието "партия", по своето предназначение, функции, идеология и цели тоталитарната партия е институция, насочена към ликвидиране на демокрацията, машина за постигане и осъществяване на политическата диктатура на нейните вождове. Тя е дълбоко чужда на идеите и практиката на демокрацията, на политическия плурализъм, в чиято основа са политическите партии.

Тоталитарната партия от болшевишки тип се роди в края на XIX век вследствие разцеплението в руската социалдемокрация, което обособи две партийни течения — болшевишкото и меншевишкото. Оглавяваното от Владимир Улянов (Ленин) болшевишко течение стана главен

предводител на обособилите се след Първата световна война Комунистически интернационал и гравитиращите към него партии. Болшевишката партия е прототип на тоталитарната партия и като историческо въздействие има най-голям "принос" за теорията и практиката на този тип партии. За целта на настоящото изследване именно тя ще е обект на по-нататъшния анализ.

Тоталитарната партия от болшевишки (комунистически) тип се откроява със **следните специфики**, които се изявяват в своята пълнота, когато тя стане партия на властта:

Идеология на тоталната власт в името на "работническата класа", основана на фанатична омраза към "противниците", които трябва да бъдат унищожени, включително физически;

Организационна структура, основана на така наречения демократически централизъм, изискващ пълно подчинение от членовете и структурите на ръководството и в крайна сметка на вожда. Тя представлява разклонена система, покриваща и контролираща всички социални дейности, основните държавни институции, стриктна йерархия, военна дисциплина и формирането на лоялна номенклатура;

Сливане на държавната с партийната дейност както "отвън" с дублиращи структури, така и "отвътре" с доверени партийни активисти (феноменът "партия—държава"), узаконяване "ръководната роля" на партията, включително в конституционни актове, и поставянето ѝ фактически "над закона";

Вождизъм — характерен с концентрация на властта във върховния партиен ръководител, който управлява "над закона" (неговата дума е законът) и създаване на ав-

тократичен режим.

Тези специфични компоненти осигуряват на тоталитарната партия от болшевишки (комунистически) тип политическия монопол в обществото.

2. Специфични черти на управлението на Българската комунистическа партии

Болшевишкият модел на тоталитарната партия бе възприет от последователите на комунистическата теория и практика в България, след като се формира Комунистическият интернационал под хегемонията на руските болшевики през 1919 г. Тогава БРСДП (т.с.) се преименува в БКП (т.с.) и се обяви за секция на Третия Комунистически интернационал. Така наречената болшевизация на БКП бе целенасочено приета линия на копиране на ленинския, впоследствие сталинския модел на тоталитарната партия от комунистически тип.

Сталинският модел на тоталитарната партия доусъвършенства ленинския модел, особено след като Йосиф Висарионович Джугашвили (Сталин) елиминира противниците си и установи своята диктатура. Периодът от 1928 до 1953 г., когато Сталин умира, е апогеят в установяването и формирането на тоталитарната партия от болшевишки тип.

Този модел е изцяло възприет от българските комунисти както в периода на съществуването им като легална и нелегална партия до 1944 г., така и впоследствие при установяването на монопола на БКП след 1947 г. Тогава бяха ликвидирани опозицията и остатъците от партиен плурализъм и бе приета така наречената Димитровска конституция (1948 г.), установила формално политическия

монопол на БКП.

Периодът 1948—1989 г. отразява различни фази в осъществяване на **диктатурата на комунистическата партия** — както адаптацията на режима към променящите се обективни обстоятелства, така и опитите му за запазване и усъвършенстване механизма на политическия монопол.

Първият етап (1948—1953 г.) се характеризира със "сталинизация" на комунистическата партия и пълно подчинение на Комунистическата партия на Съветския съюз. Тогава бяха ликвидирани "националните" комунисти (Трайчо Костов и други) и бе установено господството на просъветското крило (Вълко Червенков). В този период се изявиха най-негативните черти на тоталитаризма, свързани с насилие и репресии срещу противниците на режима.

Вторият етап (1956—1968 г.) е период на частична "десталинизация" и либерализация на тоталитарния режим. Тогава се ограничиха някои от крайностите в осъществяването на господството на комунистическата партия под влияние на "хрушчовизацията" на Комунистическата партия на Съветския съюз[5]. Възстановяват се частично позициите на "националните" комунисти начело с Тодор Живков, избран за ръководител на БКП през 1956 г. на възвеличавания впоследствие Априлски пленум. След този период последователно се установяваше хегемонията на Тодор Живков и на неговото обкръжение, променящо състава си в различните исторически периоди.

Третият етап (1968—1984 г.) е период на укрепване на личния режим на Тодор Живков, съчетан с опити за "българизация" на монопола на комунистическата партия. Приема се т.нар. Живковска конституция през 1971 г., която формално циментира ръководната роля на кому-

нистическата партия.

Четвъртият етап

егалитарното съзнание на мнозинството българи, населяващо изостанала и икономически слабо развита държава. Като установи своята диктатура след 1944 г., БКП разшири социалната си база, достигнала до 1 милион членове преди 10 ноември 1989 г. Комунистическата партия де факто се превърна в средство за "издигане" статуса на значими социални групи от населението.

Съществуващите традиционни проруски настроения сред мнозинството българи, породени от решаваща роля на Русия за освобождението на България от османското иго, също допринесоха за стабилността на комунистическата власт. Това облекчи комунистическата партия в насаждането и утвърждаването на болшевишкия модел на тоталитарна диктатура и ограничи съпротивата срещу него в сравнение с повечето от останалите източноевропейски държави.

Комунистическият режим, най-вече в периода след идването на Тодор Живков на власт, използваше в свой интерес, особено в икономическата сфера, "специалните отношения" на Съветския съюз с "братския" български народ.

Оставането на България в съветската зона на влияние по негласното решение на Великите сили по време на Втората световна война в Ялта де факто предопредели налагането на комунистическия режим в страната. Това стана ясно след началото на студената война между Съветския съюз и западните демокрации, когато антикомунистическата опозиция остана без външна подкрепа. Слабостта на местния некомунистически елит и липсата на устойчиви демократични традиции позволиха на комунистическата партия да ликвидира сравнително леко съпротивата срещу комунистическия режим.

Превръщането ѝ в инструмент за модернизация на държавата, включително за значимо икономическо развитие и преодоляване на нейната изостаналост, също породи благоприятни нагласи. Макар подчинени на целите на комунистическата диктатура, масовото образование, социалната осигуреност, повдигането на жизнения стандарт създадоха социална опора на режима и ограничиха съпротивата срещу него. Повиши се социалният статус на много граждани, особено от селски произход, които станаха източник на подкрепа на комунистическата партия.

Създаването на новия тип "партия-държава" доведе до формиране на многобройна и широко разклонена партийно-държавна бюрокрация, изградена на номенклатурния принцип. Тя се превърна в най-лоялната и най-привилегированата социална опора на режима, чрез която се осъществяваше монополът на властта във всички социални сфери. Неин основен компонент бяха репресивните институции[6].

Създаването на паралелна и подчинена на комунистическата партия мрежа от казионни структури (Отечествен фронт, ДКМС, творчески организации и други) допълни партийния монопол. Сред тях изпъкваше ролята на единствената друга "партия" - БЗНС, която изпълняваше специфични функции за циментиране ръководната роля на БКП.

В политическата си дейност Тодор Живков използваше типичната за българската народопсихология егалитарност, преклонението пред "силния на деня", слабите гражданско съзнание и демократична култура. Способността на режима да ангажира интелигенцията — самата тя продукт на социалната модернизация, като своя опора

също допринесе за неговата относителна стабилност.

Всички по-горе изброени фактори обясняват до голяма степен **липсата на сериозна съпротива** срещу провежданата политика. Тя се прояви плахо едва в средата на 80-те години, и то в средите на самата комунистическа партия. За разлика от Полша, ГДР, Унгария и Чехословакия, дори от самия Съветски съюз, България до 1989 г. не познаваше значима съпротива срещу режима, което свидетелстваше както за неговата репресивност, така и за определена социална опора сред населението.

Като цяло тези основни фактори обясняват защо в България тоталитарното управление на БКП имаше по-солидни корени и бе по-устойчиво в сравнение с други комунистически режими, особено в Централна Европа. Едва след външния натиск, дошъл от "перестройката" на Михаил Горбачов в Съветския съюз след 1984 г., започнаха плахи опити за съпротива, но не срещу комунистическата партия, а главно срещу личния режим на Тодор Живков[7].

След промените през 1989 г. Българската социалистическа партия — бившата комунистическа партия — даде характеристика на българския модел на тоталитаризма и в частност на комунистическия политически монопол в обширно "Приложение към Политическа декларация на Висшия съвет на БСП и Общопартийната контролна комисия" от 30 март 1991 г.[8]

Сред елементите на тоталитарната система на управление БСП посочва следните:

— сращването на управляващата партия с държавната структура;

— създаването на псевдоплурализъм чрез БЗНС, ОФ и редица други обществени организации;

— монополизирането на дейността на партията в ръцете на една малка прослойка, която упражняваше тотален контрол върху производството и разпределението;

— узурпация на властта от авторитарния режим на несменяемия ръководител на партията и държавата Тодор Живков;

— използването на насилието като средство в политиката;

— грубото погазване на правата и свободите на различни групи български граждани;

— грубото подценяване и пренебрегване на правото и закона;

— превръщането на парламента в бледа сянка на върховен законодател, механично гласувал прибързани и недообмислени закони;

— създаването и изграждането на мрежа от привилегии на различни равнища и за различни социални групи, особено за висшия управляващ ешелон.

3. Разграждането на партийния монопол — основни етапи

Началото на разпадането на "партията-държава" започва от 10 ноември 1989 г. За разлика от други държави с комунистически режим (Полша, Унгария), където партийният монопол ерозира преди краха на самия режим вследствие формирането на зони и организации на съпротива, в България това стана едва след свалянето от власт на лидера на БКП Тодор Живков.

Три основни фактора допринесоха за този процес.

Първият и най-значим са започналите радикални промени в други източноевропейски държави с мълчали-

вото съгласие на Комунистическата партия на Съветския съюз начело с Михаил Горбачов. Самият Горбачов се надяваше да спаси "социализма" чрез реформирането му и компромиси с опозиционните сили. Това налагаше освобождаване от власт на дискредитираните дейци от типа на Живков и замяната им с нови, реформаторски настроени лидери. Следователно основната външна опора на режима на Тодор Живков бе загубена, а това изигра основна роля за стимулиране на вътрешнопартийна съпротива в БКП срещу него.

Специфичен катализатор на протестните настроения и недоволството бе разпространението на руската преса и телевизионните предавания, които под влияние на "перестройката" се превърнаха в източник на демократични настроения и критика на комунистическия режим. По ирония на съдбата режимът на Живков бе подкопан в значителна степен от новите медии на "братската страна", смятана за вярна опора на БКП в България.

Вторият фактор бе изострянето на противоречията в Комунистическата партия между комунистите реформатори и ортодоксалните проживковски дейци. Около Петър Младенов и Андрей Луканов, членове на висшето ръководство на БКП, се оформи група от реформатори, склонни да се ангажират със смяната на Живков и приемането на мерки за либерализация на режима, включително смекчаване формите на партийния монопол. Тези дейци станаха и водещите фигури, които замениха хората на Живков и оглавиха БКП след 10 ноември 1989 г. За тях характерна бе осъзнатата необходимост от сериозни реформи за преодоляване на кризата.

Третият съществен фактор станаха обществените настроения и проявите на явна и скрита съпротива срещу

продължаване курса на Тодор Живков, общото желание — особено в интелигенцията, градските слоеве и младежта — за демократични промени. Нов феномен за България бе появата на дисидентството като по-масово явление, довело до сериозен разрив в самата комунистическа партия. Организираната съпротива и раждането на първите неформални клубове и сдружения като Обществения комитет за защита на Русе (създаден 1988 г.), Клуба за гласност и демокрация (1988 г.), "Екогласност" (1989 г.), Независимото сдружение за защита на човешките права (1988 г.), Независимата конфедерация на труда "Подкрепа" (1989 г.), Комитета за защита на религиозни права (1988 г.), "Гражданска инициатива" (1988 г.) и други загатнаха за по-сериозни опити за промяна в системата на управление.

Всички тези организации действаха нелегално. Режимът използваше всичките си ресурси, за да стовари репресивната машина срещу тях, включително осъждайки с различни срокове затвор техни лидери и активисти. Срещу дисидентите от БКП бяха приложени по-меки репресии — изключване от партията и лишаване от работа. Въпреки това тези организации получиха обществен резонанс главно сред интелигенцията, а и чрез предаванията на "Свободна Европа" и други радиостанции. Така информацията за тяхната дейност достигна до значителна част от населението.

Това бяха първите ядра на съпротива на гражданското общество и делегитимиране на партийния монопол. **Реалният процес на разпадането и разграждането му** започна след 10 ноември 1989 г. и освобождаването на Тодор Живков и неговите приближени от основни партийни и държавни постове.

Този процес протече през следните етапи (тук те ще

бъдат само маркирани, а фактите разгледани по-обстойно в глава втора):

Първи етап (10 ноември 1989 г. – 13 януари 1990 г.)

Очертаха се два основни процеса — единият отразяваше либерализацията на режима и опита за съхраняване позициите на комунистическата партия, на отстъпление с минимални загуби; вторият процес се характеризираше с възникването на първите политически партии и организации, оспорващи монопола на БКП и борещи се за демократизация на политическата система.

Либерализацията на режима се изразяваше главно в извършваните кадрови разместванията във висшия ешелон на партията с отстраняването на консервативното крило, свързано най-тясно с Тодор Живков. Наложи се групата на реформаторски настроените дейци, предвождани от Петър Младенов, Андрей Луканов и Александър Лилов. Тази група заложи в началото на приспособяването на БКП към новите реалности вследствие кризата на комунистическия модел на управление. Тя се стремеше към постепенна демократизация на самата комунистическа партия, на "отхлабване" на държавно-партийния монопол в името на изграждане на "демократическия социализъм" и отхвърляне на марксистко-ленинския модел на "партийната държава".

Под натиска на бързо развиващите се събития и началото на активизиране на гражданското общество, комунистическата партия полагаше усилия да запази хегемонията си с минимални отстъпки, да контрира процеса на раждане на партийния плурализъм и особено на антикомунистическите политически организации. При специфичните български условия това беше съпроводено с мъчително и постепенно "избутване" на комунистическата

партия от основните ѝ позиции на управление и тотална власт, на освобождаване на територия "стъпка по стъпка".

За първия етап на либерализация на режима най-характерният момент бе **появата на политически партии**, организации и сдружения, които оспориха монополната власт на БКП и предложиха програми за промяна на системата по посока на развитите демокрации. Те се създадоха фактически нелегално, тъй като конституционният ред и законите не допускаха партиен плурализъм и особено оспорване "ръководната" роля на комунистическата партия, заложена в чл. 1 на тоталитарната конституция. БКП пое линията на мълчаливо приемане на новите политически субекти, съчетано с опити да ги направлява, включително да ги овладее "отвътре", и максимално да ограничи техните изяви.

Апогеят на процеса на раждане на партийния плурализъм бе **създаването на Съюза на демократичните сили** на 7 декември 1989 г. от десет политически организации, които се оформиха като опозиция. В учредителната си декларация СДС се обяви за радикална промяна на съществуващите социалноикономическа и политическа система, включително премахване монопола на комунистическата партия и свързаните с него атрибути на еднопартийна власт.

Фактическото легитимиране на антикомунистическата опозиция в лицето на СДС стана с приемането от комунистическата партия на **необходимостта от свикване на кръгла маса**. Нейната официална цел бе да даде рамката и насоките на демократичните промени, които да станат основа за най-наложителните промени в Конституцията и законите и чрез които да се легитимира новата

демократична политическа система.

Самото приемане на СДС като основна опозиционна сила за преговаряща страна бе най-същественият пробив в партийния монопол на този етап. Въпреки разминаващите се представи на двете страни за целите и резултатите на Кръглата маса[9] фактът на нейното свикване имаше огромно политическо значение за популяризирането и изявата на новата опозиционна сила. Това бе началото на фактическото легализиране на нейната дейност.

Обстоятелството, че заседанията на Кръглата маса се предаваха директно по телевизията, стана изключителен фактор за утвърждаването на СДС, предизвика културен шок, като разчупи наслагваните с десетилетия идеологически стереотипи, свързани с "ръководната роля" на БКП и демонизирането на "буржоазния" партиен плурализъм и политическата опозиция.

Исторически факт с изключително значение бе, че комунистическата партия и опозицията намериха в Кръглата маса и най-сполучливата форма в българските условия за осъществяване на **мирния и цивилизован преход към демократична политическа система** и избягнаха гражданските сблъсъци с непредвидими последици. По своя характер тя бе продукт на компромис и много от решенията ѝ имаха такъв компромисен характер, но като цяло изигра значителна роля за началото на прехода и слагане основите на политическата демократизация, без която бе немислима промяната. Кръглата маса се оказа де факто паралелният парламент, фактически изместил за известно време официалните институции на властта и направил първия пробив за разграждане системата на политическия монополизъм[10].

Втори етап (18 януари –10 юни 1990 г.)

Вторият етап на разграждане на монопола на комунистическата партия се характеризираше с **формалното демократизиране на политическата система** в две посоки: първата — с "отсичането" от съществуващата конституция на текстове, които циментираха "ръководната роля" на комунистическата партия; втората — със създаването на демократична политическа инфраструктура чрез приемането на нови текстове в Конституцията и на нови закони, значителна част от които регламентираха дейността на политическите партии. Основна заслуга за демократизацията на политическата система имат участниците в Кръглата маса — представителите на БКП и нейните партньори, от една страна, и дейците на СДС, от друга. Кръглата маса заседаваше от 3 януари до 15 май 1990 г. (периодът от 3 до 18 януари бе фаза за предварителни консултации).

Според тогавашния лидер на СДС и ръководител на делегацията на съюза Желю Желев на Кръглата маса "беше разградена цялата политическа система на тоталитарния комунистически режим, изграждан в България в продължение на близо 45 години"[11]. Макар и пресилена, такава оценка подчертава голямата роля на Кръглата маса. По-точно е да се посочи, че тя сложи началото на процеса на разграждане на тоталитарната система. Голяма част от решенията ѝ наложиха впоследствие и формалните изменения в конституцията, и приемането на други закони, които засягат пряко съществуването и дейността на политическите партии.

Първата група решения бяха непосредствено свързани с **отпадане на забрани или дейности**, чрез които найдействено се изявяваха политическият монопол и контро-

лът на БКП. Сред тях основно значение имаха следните:

— отпадането на чл. 1 от конституцията, приета през 1971 г., постулиращ ръководната роля на комунистическата партия, чрез който се формализираше партийният монопол и който де факто забраняваше политическия плурализъм и дейността на политическите партии извън опеката на БКП. Така на практика падаха преградите пред създаването на новите политически партии;

— разформироването на първичните партийни организации на БКП по месторабота и фактическото установяване на териториалния принцип на формиране на политическите партии. С този акт, наложен на БКП, бе елиминирана формалната ѝ мрежа от партиен контрол във всички основни институции и учреждения, трудови и други колективи в основните социални сфери;

— забраната на политическата и партийната дейност в такива основни институции като армията, полицията, службите за сигурност, съда, прокуратурата, дипломацията. По този начин се премахваше прекият партиен контрол в "силовите" и други държавни институции, чрез които най-пряко се упражняваше партийната диктатура.

Друга група споразумения на Кръглата маса формираха **базата на новата демократична политическа система**, чието ядро бе партийният плурализъм. В серията от тях — за гарантиране на мирното развитие на прехода към демократична политическа система; по политическата система; по основните идеи и принципи на законопроекта за изменение и допълнение на Конституцията на Народна република България; по основните идеи и принципи на законопроекта за политическите партии; по принципите и основните положения на законопроекта за избиране на Велико народно събрание; по създаването на гаранции за

провеждане на свободни избори, етичен кодекс на предизборната кампания,[12] — бяха изведени принципите, върху които се основаваше дейността на политическите партии.

Сред тях бяха принципите на народния суверенитет, на свободното сдружение на гражданите, на свободата за политическа дейност, на многопартийността и свободните избори като основен елемент на новата политическа система.

Приеха се конкретни решения, регулиращи непосредствено регистрацията, политическата дейност, условията и участието на партиите в предстоящите избори за Велико народно събрание, организацията на изборния процес и избирателната система (виж повече в Глава втора).

Всички тези решения, наложени в остър сблъсък, съпроводени от чести кризи и масови действия, свидетелстват, че те не бяха само въпрос на преговори, но и създадоха **юридическата основа за свободната дейност на политическите партии**, рамките за провеждане на първите свободни избори и за формиране на демократично избрано Народно събрание като изразител на интересите на гражданското общество.

Именно в резултат на тези основополагащи решения и споразумения на кръглата маса политическият живот на страната се промени радикално за броени месеци. Появиха се съпътстващите партийната дейност опозиционна преса, десетки клубове, организирана дейност на граждански движения и пр. **Партийният плурализъм** стана реалност, с което бе подкопана из основи институционалната сграда на политическия монопол на БКП. Самата тя преживя вътрешни трансформации, които сложиха началото на болезнен процес на адаптирането ѝ към демокра-

тичните правила на играта.

Но в крайна сметка, най-важно за политическите партии на този етап бе подготовката им за основната изява на прехода, която трябваше да легитимира необратимостта на промените — изборите за Велико народно събрание.

След края на Кръглата маса политическият живот премина в предизборна фаза, което създаде нова обстановка, характеризираща се главно с острото противоборство между БСП (преименувала се от БКП) и новите политически партии, основно СДС. Предизборната борба бе своеобразен тест за политическия плурализъм, за способността на политическите партии да овладеят демократичните процедури и да станат изразител на интересите и ценностите на гражданското общество. Това бе нов опит след 45 години псевдоизбори. Той "събуди" социалните слоеве, формира нова политическа култура и поведение, нов тип отношения между политическия елит и гражданите. Ако БСП трябваше да се учи на изборна демокрация, то новите партии едва започваха да усвояват партийната демокрация, забранена от десетилетия.

Изпитанието бе издържано въпреки конфронтацията и Великото народно събрание бе избрано на 10 и 17 юни 1990 г. при приетата смесена мажоритарно-пропорционална избирателна система.

Трети етап (юни 1990 г. – 12 юли 1991 г.)

Третият етап на разграждане на партийния монопол е най-важният от гледна точка на създаването на юридико-конституционните основи на новата демократична политическа система и **окончателното премахване на всички формални и фактически основания за партийния монопол.**

Въпреки че Кръглата маса извърши огромна предва-

рителна работа за подкопаване на тоталитарната система и в частност на политическия монопол на БКП, едва след изборите за Велико народно събрание се сложи началото на формирането на легитимни демократични институции на държавната власт като израз на народния суверенитет.

В политологическата литература **първите избори** след началото на прехода към демокрация се определят като основополагащи (founding elections) поради огромното значение, което имат за легитимиране на партийния плурализъм и демократичния преход като цяло.

В условията на България основополагащите избори придобиха още по-голямо значение в сравнение с други страни, намиращи се в преходна ситуация. Това бе така, защото парламентът в качеството си на Велико народно събрание получи правомощия както да решава текущите задачи, така и да приеме нова демократична конституция, поставяща основите на политическата система в съответствие с принципите на либералната демокрация, утвърдени в развитите демокрации. Следователно Великото народно събрание трябваше да замени окончателно коригираната социалистическа конституция с нова и модерна. Изборите за ВНС бяха проведени по смесена избирателна система, съчетаваща елементите на мажоритарния принцип с пропорционализма, с праг от 4%. 200 места в парламента бяха отделени за изборите по мажоритарната система в два тура и 200 — по пропорционалната система с партийни листи[13].

В изборите се регистрираха 40 партии. Във Великото Народно събрание абсолютно мнозинство получиха БСП и коалиционните ѝ партньори. СДС стана втора по сила политическа формация, а БЗНС (бивш партньор на БКП

при комунистическия режим) — трета политическа сила. Във ВНС влезе и новата политическа партия на турското етническо малцинство в България — Движението за права и свободи.

За първи път след 45 години партийният монопол на БКП в представителната институция бе премахнат и тя бе поставена в конкурентна среда на парламентарно противоборство с нови политически партии.

Раждането на легитимния парламент и участието в него на новите политически партии сложи началото на дейността им като фактори за формиране на новите институции и участници в текущата политика, главно чрез законодателната дейност.

Въпреки че нямаха абсолютно мнозинство, опозиционните сили получиха възможност за влияние върху политическия процес и за разграждане на остатъците на партийния монопол. Това се изрази до голяма степен в законодателния процес. Новите политически партии в парламента — и главно СДС — прераснаха в парламентарни партии и чрез участието в различни органи на Народното събрание пряко се включиха в изработването на новите закони, насочени към изграждането на новия демократичен ред. Много от тези закони разграждаха стъпка по стъпка "партията—държава" и създаваха условия за нов тип политика и държавност.

Изключително важен фактор бе изборът на лидера на опозицията Желю Желев за президент на страната през август 1990 г. Това бе стъпка към формалното разграждане на партийния монопол чрез заемане на най-висшия пост на държавата от представител на опозицията, което институционализира в още по-висша степен въздействието на новите партии върху политическия процес. Чрез пра-

вото на законодателна инициатива и други правомощия, предоставени по конституция на Желю Желев, той активно подпомагаше елиминирането на последиците от тоталитарното управление и създаването на нова нормативна база за държавно управление. "Маршът" на опозицията в институциите, по сполучливия израз на социолога Румен Димитров[14], продължи и в изпълнителната власт в края на 1990 г., когато бе формирано правителството на Димитър Попов. Макар формално то да не бе коалиционно, а експертно, де факто чрез заемането на възлови позиции в изпълнителната власт СДС имаше възможност да влияе непосредствено върху управлението на страната. Министерски постове получиха Димитър Луджев, Иван Костов, Иван Пушкаров и др. С това монополът на бившата БКП, преименувана в БСП, бе премахнат и в институциите на изпълнителната власт.

Осъществените преди това промени в местните органи, където бяха включени представители на опозицията, също бе етап на премахване на още един стожер на партийния монопол.

Завършек на процеса на окончателното формално премахване на монопола на комунистическата партия стана приемането на **новата българска конституция** от 12 юли 1991 г. От една страна, тя легитимира принципа на политическия плурализъм (чл. 11, ал. 1) и свободата на сдружение на гражданите в политически партии (чл. 11, ал. 3). От друга страна, като отражение на миналия исторически опит конституцията изрично постулира забраната на формирането на "държавни" партии, ерго — забрани партийния монопол върху държавните институции (чл. 11, ал. 2). Тя забрани и изявата на партии от тоталитарен и друг тип, които си поставят за цел насилствено завземане

на държавната власт (чл. 11, ал. 4).

Бележки:

[1]Fridrich, C. and Brzezinski, Z., Totalitarian Dictatorship and Autocracy, Cambridge, Harvard University Press, 1965, p. 27

[2]Ibid

[3]Арон, Р., "Демокрация и тоталитаризъм", С., 1993, с. 166-167.

[4]Waller, M., The End of the Communist Power Monopoly, Manchester University Press, 1993, p. 34.

[5]Никита Хрушчов като първи секретар на КПСС след 1956 г. инициира "десталинизацията" на режима, осъжда неговите репресивни методи и реабилитира част от неговите жертви.

[6]Вж. Матеев, Г. "Живот между две системи", ГорескПрес, С., 2000 г., с. 18—19, където се разглежда номенклатурният принцип.

[7]Вж. Яхиел, Н., "Тодор Живков и личната власт. Спомени, документи, анализ", Изд. М-8-М; Чакъров, К., "Вторият етаж", С., 1990 г.; Михайлов, Ст., "Живковизмът през призмата на една лична драма", Изд. М-8-М.

[8]

ГЛАВА ВТОРА

ЗАРАЖДАНЕ И ЕВОЛЮЦИЯ НА ПОСТКОМУНИСТИЧЕСКАТА ПАРТИЙНА СИСТЕМА

Разграждането на политическия монопол на комунистическата партия протече паралелно с възникването и изявата на политическия плурализъм. Демокрацията се отличава в най-голяма степен от диктатурите с конституционно легитимираното право на сдружаване на гражданите и възможността им за избор на различни политически партии, които да представляват техните интереси в държавните институции. Партийният плурализъм е основен белег на либералните демокрации.

Именно затова и най-характерният признак за началото на края на комунистическия режим бе появата на множество политически сдружения от най-различен тип, включително политически партии. Те легитимираха раждането на демокрацията, въпреки че за това липсваше законова основа и това формално противоречеше на тоталитарното законодателство и особено на чл. 1, ал. 2 на конституцията от 1971 г., утвърждаваща ръководната роля на комунистическата партия.

1. Възникване и характеристика на първите опозиционни политически партии

Политическата история познава различни пътища, по които възникват партиите[1]. Само при една част от тях това става паралелно с утвърждаването на либералната демокрация и нейното еволюционно развитие от монархическия автократизъм към политическата демокрация. С други думи, те съпътстват естественото развитие на представителната демокрация от нисши към висши етапи. Там политическите партии възникват предимно в парламентарните институции и се утвърждават с формирането на "масовата" демокрация в края на XIX век. Те са следствие на разширяването на прерогативите на представителните институции и превръщането им в основни компоненти на политическата система, както и на утвърждаването на гражданските свободи, сред които правото на свободно сдружение и избирателното право.

Типичен пример за подобно еволюционно развитие са политическите партии в САЩ и Великобритания. В тези страни те възникват при появата на различни временни или дълготрайни социални разслоения и съответни социално-икономически интереси, които се нуждаят от политическо представителство.

В други страни политическите партии се появяват на политическата сцена след социални и политически катаклизми, водещи до установяване на демократични режими — например след възникване на нови национални държави или при революционни политически промени, както и след краха на антидемократични авторитарни режими. Тогава политическите партии възникват често спонтанно и стихийно и бързо наваксват "загубеното" историческо

време, изминато от класическите демокрации. Колкото по-късно стане това в исторически аспект, толкова повече етапи те трябва да "прескачат", както и набързо да усвояват пропуснатия исторически опит.

Историческото развитие на българските политически партии се вплита във втория модел. След Освобождението през 1878 г. те бяха закъснял продукт на националното пробуждане на народа след столетия чуждо потисничество. До 1944 г. преживяха трудна еволюция на формиране, роене, забрани и елиминиране от политическия живот. Тези явления съпътстваха неразвитата българска демокрация, чиито либерални компоненти само частично бяха станали елемент на политическата система.

След 1947 г. с установяването на политическия монопол на БКП в продължение на десетилетия, до 1989 г., демокрацията и партийният плурализъм бяха елиминирани.

10 ноември 1989 г. бе поредното начало на възраждане на политическите партии в новозараждащата се демокрация. Спецификата на дезинтеграция на тоталитарната система в България даде своето отражение и върху начина и формите на възникване на политическите партии в новата ситуация.

На първо място, преходът се извърши по еволюционен път, без радикална революция, чрез либерализация на режима и постепенно разграждане на неговата инфраструктура, особено на партийния монопол.

На второ място, възникването на първите политически партии стана "извън" системата, нерегламентирано от нормативната база и в противоречие с нейните клаузи до провеждането на първите избори през юни 1990 г.

Следователно този процес се разви в изключително

кратък исторически срок и в неблагоприятна политическа и нормативна среда — при доминация на БКП, при липса на исторически опит и на значими организации на съпротива срещу комунистическата система.

В тази специфична ситуация възникнаха първите политически партии след 10 ноември 1989 г. Това стана по няколко начина.

Първият от тях бе **възстановяване дейността на част от старите исторически политически партии**, които бяха участвали в политическия живот на страната преди забраната им през 1947 г. Сред тях се открояваха Българската социалдемократическа работническа партия (БСДРП (о), БЗНС "Никола Петков", Демократическата партия, Радикалдемократическата партия.

Вторият начин бе **легитимирането на редица от неформалните сдружения** отпреди 10 ноември 1989 г. като политически организации и по-късно като партии. Това бяха главно организации, свързани с дисидентското движение и първоначалната съпротива срещу комунистическия режим.

Третият начин бе **появата на съвсем нови политически партии** с различни названия, претендиращи за участие и влияние в политическия живот. Те приемаха кратки възвания за намерения и избор на ръководство. Формите бяха изключително разнообразни, типични за начеващия политически плурализъм — партии, клубове, сдружения и пр.

Редица общи характеристики са типични за възникването на политическите партии в ранната фаза на либерализация и демократизация на режима, които дадоха отражение върху тяхната еволюция през следващите етапи.

Те възникнаха "от горе" по инициатива на крайно тесен кръг от съмишленици, без никаква реална социална база и членски състав, без организационна структура. Фактически това бяха много малки групи от хора, чиято първоначална идентификация ставаше изключително чрез избрания лидер.

Те нямаха почти никаква видимост в обществото поради съществуващия политически монопол на БКП, и нямаха своя история (с изключение на "историческите" партии), нито опитни професионалисти в партийното изграждане, изявите им бяха с крайно ограничен характер.

В този смисъл първите политически партии и политически сдружения не бяха партии в истинския смисъл, а "протопартии"[2], приятелски кръгове, "културни средища"[3], някои от тях дори произволни образувания на претенциозни претенденти за участие в политическия живот.

С други думи, те бяха "етикетни" партии, носещи наименование без покритие в политическата практика. Основните белези на политическите партии — идеология, програма, организация, социална база и структури — липсваха на тези нови образувания. Единствено чрез програмните декларации и заявления те изявиха желание да участват в политиката.

И не на последно място — всички тези нови субекти на политическия живот с претенции за партийност бяха изправени срещу един мощен политически противник, а именно БКП, притежаващ всички ресурси и възможности за въздействие при неразградения партиен монопол.

Всички тези аспекти на "раждането" на първите политически партии обусловиха продължително време тяхната последваща еволюция, както и развитието на новата

партийна конфигурация в демократични условия.

В началната фаза на раждането на партийния плурализъм се появиха **три различни типа партии**.

Първият тип бяха така наречените **исторически партии**. Те имаха своя история преди забраната на опозиционните партии и установяването на еднопартийната диктатура след 1947—1948 г. Сред най-значимите исторически политически партии бяха БСДРП (о), БЗНС "Никола Петков", Демократическата партия, Радикалдемократическата партия[4]. Освен тях по-периферно влияние имаха Либералнодемократическата партия, БЗНС — Врабча 1, Народно-либералната партия "Стефан Стамболов", Народният съюз "Звено" и други.

Съдбата на тези две групи исторически партии бе зависима от процеса на формирането на СДС. Партиите, които станаха учредители или по-късно се присъединиха към СДС, получиха значителни предимства при легитимирането си. Като част от коалицията СДС те имаха изключителната възможност да се изявят на кръглата маса, а впоследствие да се ползват от материалната база, печатните издания и други ресурси, които държавата отпусна на СДС. Нещо повече, сред възстановителите на повечето исторически партии, особено БЗНС "Никола Петков" и БСДРП (о), бяха останалите живи политически дейци отпреди 1947 г. като Атанас Москов, Петър Дертлиев, Милан Дренчев и някои други.

Най-силно влияние в началото на прехода имаха БСДРП (о) и БЗНС "Никола Петков" поради две основни причини. Първата е, че двете партии бяха основни опозиционни сили след 1944 г. — след разпадането на Отечествения фронт и поемане на курса за установяване на еднопартийна диктатура от страна на комунистическата

партия. Второ, поради традиционната им ориентация към левия спектър БКП прояви особена толерантност при тяхната появата.

Вторият тип партии произлязоха от **съпротивителното и дисидентското движение** срещу тоталитарния режим. Първоначално възникнали като сдружения и клубове, някои от тях след 1989 г. се трансформираха в политически партии — типичен пример за този начин на формиране бе Зелената партия, която привлече част от привържениците на "Екогласност".

Друг е пътят на Алтернативното социалистическо обединение (АСО) в БКП, обединяващо дисиденти и други реформатори. Няколко месеца след учредяването си на 16.12.1989 г. — на 11.02.1990 г., една част от АСО напусна БКП и създаде Алтернативната социалистическа партия.

По подобен начин на 21.11.1989 г. бе създадена и Независимата демократическа партия от членове на Комитета за репресираните с първи лидер Петър Гогов.

Третият тип партии са **най-многобройните, тъй като бяха напълно нови за българската действителност**. Многообразието от названия откроваше до голяма степен "творчеството" на инициаторите и първите ръководители. Много от тях буквално копираха етикетите на партии в други държави. Те нямаха историческа традиция и търсиха "място под слънцето" в периода на либерализация на стария режим между ноември 1989 г. и март 1990 г. Сред тях се откроваха Българската националрадикална партия, Безпартийни за демокрация, Движение за защита на демокрацията, Българската народна партия, Републиканската партия, Българската народно националдемократическа републиканска партия, Независимата демократическа партия, Новата социалдемократическа партия,

Прогресивната народна партия, Социалистическата партия, Християндемократическата партия, Християнрепубликанската партия, Партията на труда, Българската отечествена партия и други[5].

На 4 януари 1990 г. бе създадено Движението за права и свободи от дейци на турскоетническото съпротивително движение начело с Ахмед Доган. Официално то бе регистрирано през март 1990 г.

Освен политическите партии на политическата сцена действаха и множество движения, сдружения, клубове и асоциации, които, макар че не носеха названието "партия", не се отличаваха съществено от политическите партии и имаха значително повече влияние в началния период. Сред тях се открояваха Клубът на репресираните след 1945 г., Федерацията на независимите студентски дружества, Клубът за гласност и демокрация, Движението "Гражданска инициатива", Комитетът за защита на религиозните права, свободата на съвестта и вероизповеданията, Независимото дружество за защита на правата на човека и др. Тяхното влияние се изразяваше в процеса на изграждане на коалициите. Някои от тях прераснаха в политически партии.

Специфичен феномен на зараждането на партийния плурализъм бе появата на политическите коалиции като форма за организиране на опозиционните сили, обусловена от хегемонията на БКП в политическата система и на неразградената "партия-държава", която поставяше в крайно неблагоприятно положение първите опозиционни партии и организации. Това налагаше обединяване на силите и формиране на коалиционен тип сдружения, чрез който да се концентрира политическият потенциал на опонентите на БКП.

В този смисъл от изключително значение за утвърждаването на демократичните процеси и на партийния плурализъм беше създаването на Съюза на демократичните сили (СДС) като водеща политическа формация на антикомунистическата опозиция. Първоначално той обедини 10 организации, като по-късно прие нови партии и сдружения. Именно като коалиция СДС в най-голяма степен се легитимира като основна опозиционна сила и като такава се представи на изборите за Велико народно събрание.

Основно значение за това развитие изиграха Кръглата маса и съгласието на БКП да преговаря именно със СДС, а не с други политически сили и формации.

Първоначалният етап на изграждането на партийния плурализъм позна и множество други опити за коалиране на новите партии.* Той отразяваше обективния процес на преструктуриране на партийното пространство под влияние на радикални разместванията на социалните пластове, налагащ динамично прегрупиране — както уголемяване, така и разслоение в множеството партии, появили се на политическата сцена.

Основните послания на първите опозиционни партии могат да се групират в няколко пункта.

Първо, остра критика на тоталитарния режим за потъпкването на демократичните права и свободи, насилието и терора, партийната диктатура, кризата в икономиката, националния проблем и др.

Второ, изтъкване на необходимостта от възстановяване и утвърждаване на универсалните ценности на демокрацията — народния суверенитет, гражданските свободи, правовата държава, политическия плурализъм, многопартийността.

Трето, отстояване на идеята за пазарна икономика, раздържавяване и установяване на частната собственост, създаване на смесена икономика, където наред с частната ще съществува и кооперативна и държавна собственост, стимулиране на частната инициатива и предприемачество, нов тип социална политика в условията на пазарна икономика и пр.

Четвърто, най-многобройни бяха конкретните искания, свързани с първите стъпки за демократизиране на страната. Сред тях се открояваха исканията за свободни и демократични избори; за приемане на нова Конституция, съобразена с либералните демократични ценности; отмяна на закони, които в най-голяма степен олицетворяваха потиническия характер на тоталитарната система; приемане на нови закони, които да легитимират партийния плурализъм и да позволят нормална политическа дейност на опозицията; деполитизация на репресивните институции (полиция, армия, съд, прокуратура); осигуряване свобода на печата и другите средства за масова информация; реабилитация на незаконно репресираните от комунистическия режим; ликвидиране на последиците от така наречения възродителен процес срещу турското население; премахване на идеологическия монопол на БКП в образованието и културата; търсене на съдебна отговорност от ръководителите на БКП за извършените престъпления и дълбоката криза в страната[6].

2. Легализиране и легитимиране на посткомунистическите партии

Легитимирането на посткомунистическите партии в първия етап на прехода до изборите за Велико Народно

събрание ставаше мъчително, в условията на **асиметричен плурализъм**. Той се характеризираше с хегемонията на БКП и с появата на новите партии, които се намираха в ембрионално състояние. В този контекст партийният плурализъм се отличаваше с **два паралелни процеса**. Първият се характеризираше с укрепването и разширяването на периметъра на въздействие в обществения живот на опозиционните партии, на открояване на водещите партии и политическите дейци сред тях, вторият — с постепенната и противоречива трансформация на БКП от тоталитарна в "нормална" партия, адаптираща се към правилата на демокрацията и политическия плурализъм. И двата процеса се подхранваха един друг, но и се сблъскваха, тъй като разграждането на монопола на БКП ставаше със значителна съпротива от страна на ръководни и други среди в нея. БКП следваше като цяло линията на постепенно "отпускане" на позиции — главно под натиска на новите партии и гражданската активност, като приемаше исканията на опозицията за осигуряване на неформални и формални рамки за свободен партиен живот.

Процесът на легитимиране на новите политически партии се извършваше първоначално неформално, чрез кръглата маса. Тя изведе "на светло" част от политическите партии, намиращи се в опозиция, най-вече чрез решенията си, част от които се превърнаха в закони. Те станаха основа за формалната легитимация и легализация на новите партии. Кръглата маса бе основен фактор за прегрупиране на политическите партии и открояването на един блок от тях, превърнал се в главна опозиция на БКП. Това бяха партиите и сдруженията, които създадоха СДС. Приемайки СДС като основен преговарящ и опонент на кръглата маса, БКП де факто легитимира и основния

опозиционен политически субект на новосъздаващата се демократична партийна система.

От своя страна, чрез уставното си правомощие да приема и изключва от коалицията партии и политически организации, СДС си присвои правото да предопределя кои партии ще получат значими шансове за изява и утвърждаване в политическия живот. Именно чрез кръглата маса съюзът стана емблематичната политическа сила, символът на основната опозиционна сила срещу БКП.

С други думи, не съставните му части, не отделните партии в него, а СДС като цяло се превърна в субект на новия партиен живот. Този факт изигра "лоша шега" на много от политическите партии, членуващи в СДС, които впоследствие по стечение на различни обстоятелства пожелаха да играят самостоятелна роля извън него или срещу него, не оценявайки емблематичната му същност като обединена опозиция. Именно като такава тя се легитимира в общественото съзнание и стана фактор в политическия живот.

Предимствата на СДС като водеща опозиционна сила се изявиха и в извоюването на някои от важните ресурси и атрибути за водене на нормална партийна дейност. Освен чрез кръглата маса това стана и с възникването на свободния печат. На 1 февруари 1990 г. се появи първият брой на вестник "Свободен народ", а на 12 февруари — първият брой на вестник "Демокрация". Опозиционните медии бяха изключителен фактор за утвърждаване на новите политически партии и особено на тези, учредили Съюза на демократичните сили. Те помогнаха на СДС да излезе на "светло" и да формира новото обществено мнение, което бе започнало да се диференцира. Новите свободни медии станаха съпътстващ политическите партии фактор

на първоначално структуриране на общественото съзнание и формиране на идеологическия му облик. Чрез своите печатни издания опозицията оформяше дневния ред на обществения дебат, чрез своите медии политическите партии осъществяваха една от най-важните си функции — идеологическата, която в условията на първоначалния преход към демокрация имаше огромно значение за утвърждаване на идейния плурализъм в обществото. Тази функция придоби първостепенно значение в предизборната обстановка и в голяма степен въздейства върху изборните резултати.

В този период започна и "битката" между БКП и опозицията за влияние в електронните медии, особено в държавните радио и телевизия. Осъзнавайки огромното им значение за формиране на общественото мнение, управляващи и опозиция превърнаха от самото начало радиото и телевизията в обект на остри сблъсъци. БКП се стремеше да запази контрола върху тях, а опозицията — да отвоюва времево пространство за проповядване на своите виждания и програма.

Начало на фактическото легитимиране на новите политически партии и партийния плурализъм стана премахването на чл. 1 на "социалистическата" конституция. Това бе само първият акт, разрушил една от основните формални прегради. Много по-съществени бяха решенията на Кръглата маса, които станаха основа за нормативното регулиране на дейността на новите политически партии и създадоха законовата база за тяхното функциониране.

В **споразуменията на Кръглата маса** има оценки с морално-ценностна, политическа и юридическа стойност, засягащи пряко дейността на политическите партии.

Първо, откроена бе многопартийната система "като израз и гаранция за естественото функциониране на демократичната и плуралистична политическа система"[7].

Второ, изложени бяха основните принципи и процедури, на които да се основе Законът за политическите партии[8].

Трето, очертани бяха основните принципи на избирателната система и процедурите за провеждане на свободни избори[9].

Четвърто, поставиха се изисквания за предизборната кампания по радиото и телевизията, по същество се очерта ролята на медиите в утвърждаването на политическия плурализъм[10].

Пето, дадени бяха гаранции за провеждане на свободни избори[11].

Шесто, приет бе етичен кодекс на предизборната кампания, който имаше за цел да съдейства за произвеждането на свободни и демократични избори, неопорочени от политически пристрастия и нарушения на общочовешката етика[12].

Подписването на тези документи, които станаха основа на дейността на политическите партии, имаха огромно политическо значение. Те създадоха формалната база за прехода от държавно-партийния монопол на комунистическата партия към многопартийна система и първите свободни избори.

За възникването и легитимирането на плурализма и дейността на новите политически партии и партийната система значителна роля изигра **трансформацията в самата БКП**. (За нея подробно ще стане дума в глава четвърта.) Доколкото засяга темата в този раздел, важно е да се изтъкнат няколко момента, които открояват тази

трансформация, превърнала се в един от най-значимите и интересни като обект на изследване феномени в посткомунистическите общества.

Първоначалните очаквания, че комунистическите партии, включително БКП, ще рухнат заедно с тоталитарната система, на която бяха централно ядро, сравнително бързо се опровергаха. В различните страни, в зависимост от историческото наследство и от характера на самия преход, комунистическите партии съумяха сравнително успешно да се адаптират към радикалните промени и нещо повече — да запазят в една или друга степен значими позиции в новата демократична политическа система и в частност в партийната. Това бе резултат на няколко фактора, които се изявиха в различна степен и обхват в отделните посткомунистически държави, включително в България.

Трансформацията на БКП имаше своите **специфични особености** — резултат на историческите традиции, култура и други фактори.

Вследствие на кризата на комунистическата система, изявила се особено през 80-те години, вътре в комунистическата партия се бе формирала достатъчно влиятелна група, осъзнаваща неизбежния крах на болшевишкия модел на политическа и икономическа система. Това бяха относително млади, технократично ориентирани и под влияние на западната култура дейци, които станаха двигател на реформистките тенденции в БКП, нейната либерализация и демократизация, приспособяването ѝ към демократичните правила. Те станаха инициатори на вътрешнопартийния преврат, който изолира консервативните дейци, подкрепящи комунистическия обществен модел от болшевишко-сталинистки тип.

Представители на реформаторското крило бяха Андрей Луканов, Петър Младенов, Александър Лилов, Огнян Дойнов. Имаше и други активисти от по-нисшите етажи на номенклатурата, несвързани пряко с личния режим на Тодор Живков. Те си поставяха двояка цел — да премахнат от ръководни позиции старата гвардия на Живков и да приспособят партията към демократичните условия на политическа дейност. Паралелно с това те я използваха за запазване на значим политически и икономически ресурс, чрез който да осигурят своето политическо битие и създаването на "вярна" капиталистическа прослойка, приспособена към правилата на пазарната икономика.

Променяйки, макар и мъчително, идейния и политическия си облик, БКП запази — въпреки усилията на опозицията — значителна част от своята членска маса и си осигури електорална подкрепа. Тя съхрани, за разлика от други източноевропейски страни, в много по-голяма степен масовия си характер. Чрез позициите си в репресивните и други държавни институции, включително държавните медии, БКП съумя продължително време да си осигури ресурс за влияние върху населението и да забави значително процеса на своето вътрешно разслоение. Бавните темпове на разграждане на партийния монопол бяха до голяма степен продукт на темповете на трансформация в самата партия.

Важна роля за запазване на **хегемонията и влиянието на БКП** в първата фаза на прехода изигра значителното предимство, което ѝ даваше организационната структура, изграждана в продължение на десетилетия. Въпреки значителното ограничаване на директното влияние на партийните структури в обществото, чрез решенията на кръглата маса тя пренасочи и запази в новите условия де-

сетки хиляди "организационни работници" и активисти, които продължително време останаха гръбнакът на БКП, впоследствие БСП, и мобилизираха членовете и електората ѝ. Именно липсата на организирана партийна дейност и бавното изграждане на организационни структури бе дълго време основният недостатък и слабост на опозицията, от които умело се възползваше БКП/БСП.

БКП съумя да започне и сложния процес на трансформиране на идейните си основи от тоталитарна партия към партия, приемаща плурализма и демократичните правила. Макар това да бе най-трудният за преодоляване период, той започна с налагане на промените "от горе" и преход към "модерна лява социалистическа партия". В този контекст се изяви най-вече толерирането на вътрешните течения със социалдемократическа насоченост, премахването на "демократическия централизъм" и бързата смяна на името от БКП в Българска социалистическа партия (БСП). Дисциплинираната членска маса, макар и с неразбиране и често с несъгласие, прие промените и се отказа от "марксистко-ленинския" тип партия като необходимост за оцеляване в новите условия.

БКП (и впоследствие БСП) използва всичките си възможности, наследени от "партията—държава", за да ограничи въздействието на опозицията и да забави нейното утвърждаване. Политиката на малки отстъпки, както и възможността за влияние и контрол върху все още незрялата опозиция, включително и чрез интегриране в нея на "верни" хора, позволиха на БКП да запази хегемонията си продължително време в политическия процес и да предотврати директната атака срещу нейните позиции, включително чрез изборния процес. Макар формално разпуснала структурите на полицейската държава, анга-

ната система и цялостния политически процес. Забавената ѝ трансформация при специфичните условия на България в сравнение с другите източноевропейски страни (Полша, Унгария) доведе продължително време до запазване на ситуацията на асинхронен плурализъм в нейна полза. Създаването на "нормална" партийност и условия за равнопоставеност в политическото противопоставяне бе белязано много години (до 1997 г.) от специфичния начин на вътрешната еволюция на БСП и нейното влияние върху политическата система.

Независимо от това каква оценка се дава на този процес, той се оказа обективен фактор за формирането на новата многопартийна система, в която БСП зае основно, стратегическо място. Тя съумя да запази основни позиции в лявото политическо пространство, макар с намаляващо влияние, особено след провала ѝ като управляваща партия в периода 1995—1996 г. Като цяло обаче се адаптира към новата многопартийна система и прие условията на демократичния политически процес.

3. Изборите за Велико народно събрание и формиране основите на новата партийна система

Основен показател за реалното влияние на политическите партии в демократическата система са изборите. Още повече когато те са първите, основополагащите избори при преход от авторитарен към демократичен режим. Затова **изборите за Велико народно събрание имаха огромно значение за легитимирането на политическите партии**, които изявиха претенции към участие в политическия живот. Формалните рамки за участието и изявата им на изборите бяха регламентирани в специални нови

закони на базата на решенията на кръглата маса.

Сред тях се открояват два — Законът за избор на Велико народно събрание и Законът за политическите партии. С оглед на въздействието върху формирането на политическите партии първият имаше особено значение. Той регламентира избирателната система, по която трябваше да се състезават партиите за Великото народно събрание. Типът избирателна система е специфично "политическо инженерство", чрез което в значителна степен се моделира партийната система. Откакто изборите са се превърнали в основен фактор за конституиране на представителните институции в демократичните режими, **избирателната система**, чрез която се определят принципите, процедурите и редът за формирането на изборните органи, придобива **изключително значение за дейността на политическите партии**[13]. Тя е един от факторите, който играе важна роля за формирането на специфичен тип партийна система с определен брой "големи" и "малки" партии. Много често избирателната система може да реши съдбата, следователно появата, утвърждаването или гибелта на една или друга политическа партия.

В световната практика са познати два основни типа избирателна система — мажоритарна и пропорционална, с различни техни модификации, както и "смесени" системи, в които се съчетават елементи на едната и другата[14]. Ако мажоритарната система фаворизира личностите, то пропорционалната е ориентирана към партиите като основен субект на изборния процес.

До голяма степен избирателните системи са продукт на исторически традиции и политическото развитие, но много често и резултат на "сметки" на политически сили, които целят да извлекат максимална изгода в избор-

ния процес. "Политическите сметки" придобиват основно значение в преходни ситуации, когато за първи път се провеждат свободни и демократични избори и се залагат основите на многопартийната система. Подобно беше положението и в България.

Още на Кръглата маса се противопоставиха **два различни възгледа относно типа избирателна система**. Делегацията на БКП отстояваше идеята за смесена система — пропорционална и мажоритарна. Опозицията, СДС, застъпваше идеята за въвеждане на пропорционална система.

БКП разчиташе да получи предимства чрез мажоритарните избори, залагайки на значително по-големите си възможности да представи познати личности пред избирателите. Опозицията СДС, която тепърва се формираше, залагаше на пропорционалната система, фаворизираща формацията и нейните послания като цяло. Тя нямаше достатъчно подготвени политици за всички избирателни райони, с изключение на няколко водещи фигури[15].

В крайна сметка се стигна до компромисен вариант и се прие смесена избирателна система, при която половината от мандатите — 200 на брой, да бъдат избирани по пропорционалната система, а останалите 200 — по мажоритарната система, в два тура. Към пропорционалната система се добави и възпиращата граница от 4% — минимумът от гласове, който партия или коалиция трябваше да получи, за да влезе в парламента. Тази клауза ограничаваше възможностите на малките партии.

Според Стефан Стойчев при тази "смесена" система в листите по пропорционалната се гарантираше изборът на първоешелонните лидери на основните политически сили — това облагодетелстваше главно опозицията, до-

като по мажоритарната система можеше да се заложи на второстепенни личности, чието избиране бе под въпрос. При всички случаи обаче и двете основни политически сили — БСП и СДС, направиха комбинации, гарантиращи избора на техния елит, поради което те бяха поставени едновременно в пропорционалните и мажоритарните листи. Ако не успееха да влязат чрез мажоритарната система в едномандатните райони като водачи на партийни листи, те си гарантираха място във Великото народно събрание чрез пропорционалната система[16].

Подобно механично съчетаване на двете системи беше преходно явление и отразяваше политическите сметки на момента, но най-вече безпокойството на БСП, че при чисто пропорционален избор можеше да не си осигури мнозинство във ВНС. От своя страна, опозицията прие варианта, първо, защото се стремеше към свободни избори, и второ, защото бе убедена, че ще ги спечели независимо от избирателната система. СДС не успя да наложи виждането си за по-късно произвеждане на изборите, за да има повече време за подготовка и утвърждаване на своите позиции. Като цяло БСП си беше направила по-добре сметката и използвайки огромните си ресурси и хегемония в политическата система, създаде по-добри предпоставки за успех.

Друг формален фактор за произвеждане на изборите бе новият Закон за политическите партии, който регламентираше главно образуването, основанията и процедурата за регистриране и участие. Той носеше също белезите на специфичната ситуация, поради което бе изключително либерален, що се отнася до образуването и регистрацията на политическите партии за изборите.

Според новия закон политическа партия се образу-

ваше най-малко от 50 граждани, които имат избирателни права, а след избора на ръководни органи и устав получаваше право да се регистрира в Софийския градски съд, който за 7 дни трябваше да се произнесе. Според Димитър Димитров режимът на регистрация на политическите партии бе изключително либерален и което е по-важно — самият факт на регистрация даваше право на участие в изборите[17]. Законът за политическите партии въведе забрана за регистрация на политически партии, които проповядват фашистка идеология или се стремят да постигат целите си чрез насилие или други недопустими от закона средства. Той забрани също така партии на верска или етническа основа или такива, които разпалват расова, национална, етническа и религиозна вражда[18].

Параграф 3 от чл. 1 на закона допусна до регистрация и участие и други политически организации от непартиен тип. Това беше също така една особеност на преходния момент, отразяваща възникването на множество граждански организации под формата на клубове, асоциации, сдружения и пр. Някои от тях нямаха и типична политическа дейност — като например профсъюзите, Съюзът на инвалидите в България, Организацията на сърдечноболните и социалнослабите в България и др. В самия СДС съществуваше подобна агломерация от различен тип политически и профсъюзни организации[19].

За изборите бяха регистрирани 40 партии и коалиции и други организации по пропорционалната избирателна система, 42 партии и организации издигнаха кандидати по мажоритарната. Реалният брой на партиите бе много по-голям, защото голяма част от тях създадоха коалиции. Типичен пример бе СДС, съставен от 17 партии, организации и движения и от безпартийни. Основните

политически партии и коалиции на изборите бяха БСП, СДС, БЗНС и ДПС. Докато на БСП и БЗНС се гледаше като на наследнички на партии, свързани с тоталитарната система, то СДС и ДПС бяха изцяло нови субекти на политическата сцена.

Друга коалиция бе Политическият опозиционен блок, съставен също от няколко партии и движения.

Въпреки това **множество от партии**, отразяващи пъстротата на начеващия партиен плурализъм, при съществуващата избирателна система само една много малка част от тях имаха шанс да влязат в парламента. Мотивите им за това участие бяха най-различни, тъй като повечето регистрирани партии осъзнаваха невъзможността да прескочат бариерата от 4% по пропорционалната система. Някои от по-малките обаче разчитаха на определен шанс в едномандатните райони по мажоритарната система — особено там, където даден политик имаше силно влияние на местно равнище.

Предизборната кампания представлява изключително важен етап на изборния процес. В демократичните режими, особено в преходна ситуация, когато за първи път се произвеждат демократични избори след продължителен период на авторитарен режим, тя дава възможност на електората да се запознае с предизборните платформи на политическите партии и да опознае отблизо своите кандидат-депутати. По време на предизборната кампания се полагат върховни усилия за постигане на най-добър резултат, за което се прилагат специални тактики и прийоми и се влагат значителни финансови ресурси.

Предизборната битка за Великото народно събрание се характеризираше с изключителна интензивност, която за повечето българи беше изцяло нов политически

опит. Именно по време на изборната кампания най-ярко се откроиха политическите субекти и основните фронтове и сблъсъци. Тогава се оформиха основните идейни и ценностни ориентации, мобилизираха се максимално активистите и симпатизантите на политическите партии.

Още по време на предизборната борба се оформираха два основни политически лагера — от една страна, БСП, наследничка на БКП; и от друга, СДС, съумял да групира основните опозиционни сили. За участие в Народното събрание претендираха и БЗНС (казионен), и ДПС, което разчиташе на етническия вот на турското население. Ако Законът за изборите за Велико народно събрание и Законът за политическите партии легитимираха партийния плурализъм, то предизборната кампания създаде политически условия за оформяне на първия облик на партийна конфигурация. Основната разделителна линия между двете основни партии и коалиции бе следствие на силно хипертрофирания идеологически кливидж* (дълбоко разслоение) "за" и "против" комунизма. Той предопредели условия за **формирането на двуполюсен партиен модел** около БСП и СДС с гравитиращи към тях две по-малки политически сили. БЗНС бе по-близо до БСП, а ДПС — до СДС.

Главните теми, по които се противопоставиха основните политически партийни блокове, отразяваха реалностите на първоначалния етап на прехода към демократичен режим, когато сблъсъкът между "старото" и "новото" възприема крайно изострени форми. В другите централноевропейски държави, намиращи се в преходна ситуация, демократичните ценности и дискредитацията на комунистическия обществен модел бяха много по-силно изявени в общественото съзнание, отколкото в България.

Тук "старото", свързано със "социализма", имаше много по-дълбоки корени и възпираше реформирането на БСП. От друга страна, "новото", демократичните ценности, по-бавно и по-сложно си пробиваха път в общественото съзнание, включително и поради слабостите на СДС.

Основните теми на предизборния дебат отразяваха противопоставянето на спомена за миналото на визията за бъдещето. Привържениците на СДС заложиха на крайно негативните оценки за тоталитаризма и позитивни послания, основани върху ценностите на демокрацията. За БСП "миналото" оставаше частично с позитивен заряд, а "бъдещето" бе асоциирано с "демократическия социализъм".

Водещите лозунги на СДС — "45 години стигат!" и "Времето е наше!", символизираха основната ос на предизборните му послания — пълно разграничаване от "миналото" и залагане на "новото" бъдеще. "Сполука за България!" на БСП отразяваше неизбистрената идентичност на партията, нейните вътрешни противоречия и колебания и бе продукт на "тежестта" на миналото и опита за адаптация към демокрацията.

Този идеологически кливидж завоалираше сблъсъка на реалните интереси между бившата номенклатурна прослойка и формиращия се нов политически контраелит, стремящ се към позиции в новата политическа система. СДС искаше и преразпределение на икономически и властови ресурси от "червената" номенклатура към претендиращите за възмездие представители на "старата" буржоазия (популярно наречени "реститути").

Именно борбата за политическа власт, която стои в основата на партийната дейност, предопредели конкретната предизборна тактика на ръководните фигури в БСП

и СДС. Битката се ожесточи, тъй като ставаше дума за радикална промяна на елитите и свързаните с тях интереси и ценности, съответно методи на управление. Това обективно доведе не само до създаване на двуполюсната партийна конфигурация, но и до нейния силно конфронтационен характер. Тази **конфронтация** стана с течение на времето **хроничен елемент на новоформиращата се партийна система** със силно негативно въздействие върху дейността на политическите партии — както в опозиция, така и в управление.

Изборите за ВНС се произведоха на 10 и 17 юни 1990 г. На първия тур се избираха листите по пропорционалната система и кандидатите по мажоритарната система. За втория на 17 юни останаха да се състезават само по двама от най-добре представилите се кандидати, но получили под 50% от гласовете на първия тур. На изборите участваха 6 333 334 души, или 90,60% от имащите право на глас.

Четирите основни партии и коалиции (БСП, СДС, БЗНС и ДПС) получиха общо по пропорционалната система 97,41% от подадените гласове, което показа минималното влияние на останалите по-малки партии — 35 от тях получиха от 0,01 до 0,36%, а 14 нямаха нито един глас по пропорционалната система. Роди се феноменът на така наречените партии фантоми[20]. По мажоритарната система в парламента пробиха само три партии извън "голямата четворка" — Отечественият съюз, Социалдемократическа партия-немарксисти и Отечествената партия на труда с по един кандидат. При допълнителното разпределение на мандатите се очерта предимството на БСП, успяла да получи общо 54% от мандатите във Великото народно събрание, ерго абсолютно мнозинство.

Таблица 1

Избори за Седмо Велико народно събрание 1990 г.
10 юни (първи тур) и 17 юни (втори тур)
(гласували 90,60%)

Партия	Пропорционална система	Мажоритарна система	Общо места в парламента
БСП	47,15% - 97 мандата	114 мандата	211 (54%)
СДС	36,20% - 75 мандата	69 мандата	144 (36%)
БЗНС	8,03% - 16 мандата	-	16 (4%)
ДПС	6,03% - 12 мандата	11 мандата	23 (5%)
Отечествен съюз	-	2	2 (0,50%)
Независими	-	2	2 (0,50%)
Социалдемократическа партия - немарксисти	-	1	1 (0,25%)
Отечествена партия на труда	-	1	1 (0,25%)

Източник: ЦИК

БСП съумя максимално да се възползва от предимството си както в едномандатните райони с мажоритарна избирателна система, така и от вторичното преразпределение на местата в парламента като най-голяма партия по системата Д'Ондт. Най-много загуби БЗНС, който спечели 8,03% по пропорционалната система, но нито един мандат по мажоритарната, което, изчислено в мандати,

бе около 4%.

Следователно **първите основополагащи избори не доведоха**, за разлика от други източноевропейски страни (Унгария, Чехословакия, Полша), **до радикална политическа промяна** чрез установяване на нова политическа конфигурация и съответно до възможност за промяна на държавното управление в полза на опозиционните политически сили. Наследничката на БКП БСП съумя да запази и по демократичен път на свободните избори доминиращите си позиции чрез осигуряване на абсолютно мнозинство в парламента, което ѝ даваше възможност да състави еднопартийно правителство. СДС получи втората позиция във ВНС с респектиращия резултат от 36,20% — това го правеше силна опозиция, но не му позволяваше да получи мандат за съставяне на правителство, чрез което да инициира радикалните промени, заложени в неговата програма.

Свои представители получи и турскоетническото население чрез ДПС — то се превърна в третата по сила партия в парламента с перспективи да играе важна роля в политическия живот, което събитията потвърдиха в следващите години. Мнозина политици в БСП видяха в присъствието на ДПС като етническа партия нарушение на Закона за политическите партии (чл. 3) и подготвиха по-късното оспорване на правото му да участва в политическия живот чрез Конституционния съд.

Изборите за Велико народно събрание легитимираха раждането на демократичния режим в България и на политическите партии като основен негов компонент. Но това бе само първата стъпка. Те реализираха една от основните си функции като институции, призвани да представляват социалните интереси на своите поддръжници в

зараждащото се гражданско общество. Тепърва пред тях стоеше задачата да ги реализират като партии в управлението.

Изборните резултати откроиха съотношението на силите в зараждащата се парламентарна демокрация и поставиха основите на новата партийна система. Тя се изгради първоначално около **два партийни блока**. От една страна, БСП като водеща политическа сила, запазила доминиращи позиции в парламентарната институция, и от друга, като основна опозиционна сила — СДС.

Наследничката на БКП разполагаше с огромна фактическа власт и ресурси да влияе върху политическия процес като силна и добре организирана партия. А СДС бе едва в зародиша си, твърде аморфна коалиция от разнородни политически организации с неизяснена идентичност и слаба организация. На него тепърва му предстоеше да се изгради и утвърди като политическа сила в качеството и на опозиционна парламентарна. Същевременно той получи добри изходни позиции, доказвайки, че има подкрепата на значими социални групи, които се идентифицираха с неговите платформа и цели. Фактът обаче, че въпросът за премахването от държавната власт на бившата БКП не се реши на тези първи избори, създаде силно разочарование сред активистите и поддръжниците на СДС. Това стимулира в тях конфронтационни нагласи на краен антикомунизъм, намерили израз в оспорване на изборните резултати, търсене на извънпарламентарни решения на проблема за властта.

Тези нагласи от самото начало задълбочиха конфликта на опозицията с БСП и радикализираха политическия процес. Създадоха се предпоставките за възникване на **двуполюсен модел на партийна система със силно кон-**

фронтационни отношения между основните два субекта — модел, който даде отражение върху цялостния политически процес и еволюцията не само на БСП и СДС, но и на другите политически партии като ДПС и БЗНС.

ДПС бе също съвсем млада партия, която се основаваше на твърдия си етнически електорат. Този нов феномен в българската партийна история поставяше на изпитание не само легитимността на ДПС с оглед разпоредбите на Закона на политическите партии (забрана на партии на етническа основа), но и на позициите и поведението на другите основни политически парти. В БСП се оформи значително анти-ДПС ядро, което виждаше в новата партия заплаха за единството на българската нация и държава. В СДС доминираше позитивно отношение към ДПС, вследствие и на общността на антикомунистическите нагласи. Политическата ситуация превръщаше Движението в естествен съюзник на СДС.

БЗНС като наследник на казионния партньор на БКП съумя да запази позиции в новата демократична политическа система, но бе подложен на вътрешни изпитания и външен натиск от възродените земеделски формации, особено от БЗНС "Никола Петков" като основна партия от семейството на БЗНС — една от главните опори на СДС. Оцеляването на левия земеделски съюз зависеше от способността му да се отърси от миналото съглашателство с БКП и да намери своята идентичност сред новите партии и особено сред земеделските формации. Това предопредели и неговото деликатно положение в този момент, характеризиращо се с колебливо поведение, следствие на силния натиск на старата просоциалистическа номенклатура, чрез която БСП упражняваше силно влияние. Но с течение на времето БЗНС направи обрат, променяйки

платформата и ръководството си, адаптира се към новите политически реалности.

Следователно при тази първоначална партийна конфигурация започна новият етап в политическото развитие на България, като политическите партии, заели място във Великото народно събрание, трябваше да поемат своите нови отговорности.

За разлика от установените развити демокрации, когато краят на изборите слага началото на нов етап на политическия процес, с участието на политическите партии в управлението, в България нещата се развиха по друг начин. В развитите демокрации обстановката се нормализира, като управляващи и опозиционни партии поемат отговорностите според реалните позиции в парламентарната институция. В България преходната и крайно неспокойна политическа среда създаде друг тип политическо поведение, породено от хегемонията на БСП. Въпреки че опозицията в лицето на СДС успя да получи немалък дял от парламентарното представителство и възможността да влияе върху законодателния процес, голяма част от нейните поддръжници вярваше, че изборите ще донесат решителен обрат в политическия процес. Но това не се оправда. В този смисъл продължаващата доминация на БСП провокира политическо поведение, насочено към **извънинституционални** действия за по-решителна промяна. Това "раздвои" СДС между тези, които отстояваха необходимостта да се съобразяват с демократическия процес и с изборните резултати (легитимистите), и онези, които търсеха извънинституционални решения на въпроса за смяна на властта, включително чрез насилствени действия (радикалите).

Раздвоението в СДС предопредели и политическата

му тактика на колебливо участие във Великото народно събрание, съчетано с извънпарламентарни акции на гражданско недоволство, възпламенявани по различни поводи, включително и от мудните реакции и действия на БСП. Тя бе изправена пред необичайна ситуация на натиск от опозицията и неизяснена тактическа линия. БСП се оказа неспособна и в частност нежелаеща да консумира властта при силна обществена съпротива, а бе едва в началото на процес на вътрешна трансформация. БСП бе изправена пред собственото си раздвоение между консервативния импулс да запази властовите ресурси и страха от промени и наложената от времето необходимост да се реформира и адаптира към новите вътрешни и международни реалности. Това отразяваше и раздвоението в собствената ѝ социална база и в ръководния елит — състояние, което провокираше и в нея колебания и люшкания, нерешителност и ариергардни битки.

Следователно политическият процес след изборите за Велико народно събрание бе продължение на предизборната битка с нови средства, което вместо успокоение донесе още по-голямо изостряне на ситуацията, тласна политическите партии към задълбочаване на конфронтацията с риск от дестабилизиране на обстановката и постави под въпрос изборните резултати[21]. Основното предизборно разслоение, придобило идеологическата окраска на антиномията комунизъм—антикомунизъм, получи нови измерения след изборите. Основният елемент на тази ситуация бе, че **опозицията придоби реална представа за своята политическа сила и получи институционален ресурс за легитимиране на претенциите си**.

Тласък на това измерение на новата политическа ситуация даде неочакваният на пръв поглед избор за прези-

дент на страната на лидера на опозицията Желю Желев. Продукт на случайни обстоятелства, съчетани с тактически сметки от страна на БСП (оставката на президента Младенов и провала на избора на земеделеца Виктор Вълков), той де факто обективно ограничи спиралата на гражданския конфликт. Това пролича и в отношението на крайните сили в БСП и СДС, като всяка от тях през своята гледна точка видя в този избор "предателство" към интересите на своите привърженици. Събитието внесе съществена промяна в политическата ситуация и се отрази върху дейността на основните политически партии.

От една страна, изборът на Желев укрепи позициите на "легитимистите" в СДС, създавайки нови институционални ресурси за влияние върху политическия процес от страна на опо и

цес, в която се търсеше институционално решение на базата на компромиси, се противопоставиха "твърдите" ядра на БСП и СДС, искащи крайни решения — едните за неотстъпване на властта ("С кръв сме я взели, с кръв ще я дадем!"), а другите за радикално отстраняване на комунистите ("45 години стигат!").

По този начин в основните политически партии се появи **ново разслоение по повод средствата и подходите за решаване на въпроса за властта**, което за дълго време измести другите конфликти, предизвикани от избора на пътя към демокрация и пазарна икономика. Поради това и политическият процес до следващите избори за Обикновено народно събрание през 1991 г. бе маркиран от постоянния тлеещ или изливащ се в граждански протести конфликт между представителите на институционалния, неизбежно компромисния и радикално конфронтационния път за решаване на въпроса за властта. Той определяше и вътрешните процеси в партиите, провокирайки конфликти, сблъсъци и разместванията в пластовете.

Процесът бе по-силно и открито изразен в СДС като опозиционна, коалиционна и рехава формация, отколкото в БСП, чиито централизъм и дисциплина гарантираха в по-голяма степен налагането на позициите на ръководството. Тези междупартийни и вътрешнопартийни конфликти предопределиха хода на политическия процес след изборите за Велико народно събрание и оказаха решаващо влияние върху провала на първото еднопартийно правителство начело с Андрей Луканов, водещ лидер на БСП, в периода септември — декември 1990 г. и формирането на експертното, де факто коалиционно, правителство с участие на дейци от СДС (декември 1990 до октомври 1991 г.).

Този период се характеризираше с "марш на СДС в институциите", което бе **своеобразието на българския политически преход в началната му фаза**. Съюзът получи позиции в основните институции на държавната власт чрез отстъпление на партията на парламентарното мнозинство БСП. СДС стана "партия на властта" вследствие политиката на компромиси, но между антагонистично противопоставени опоненти. Това се изяви на местно равнище чрез назначаването през октомври 1990 г. на временни местни управи с включване в тях на представители на политическите сили, представени във Великото народно събрание. В редица големи градове като София и Пловдив СДС получи кметските позиции.

Но тази "половинчата" ситуация оставяше под повърхността тлеещ основния конфликт, тъй като това бе тактически, а не стратегически компромис, временно примирие. Открит остана въпросът за същността на реформите, засягащи интересите на милиони хора в една гигантска трансформация на социалната система. В това отношение вижданията и целите на ръководствата на БСП и СДС и на стоящите зад тях социални групи се разминаваха съществено, което рано или късно не можеше да не взриви временния компромис за формулата на властта. Така например едни от разслоенията (кливиджи), провокиращи конфликти между политическите партии, бяха свързани с икономическите интереси на двата различни социални блока, стоящи зад тях. Със СДС се асоциираха представителите на реституционни претенции, свързани в миналото с капиталистическата класа и по-заможните групи, чиито материални и социални интереси бяха грубо накърнени с отнемане на имущество и репресивни действия след 1944 г. С БСП се асоциираше новозародилият се

номенклатурен "капитал", който разчиташе на политическия ѝ чадър, за да може максимално бързо да извлече изгода от реалното или фиктивното раздържавяване на стопанството.

За да реализира интересите на "реститутите", на СДС бяха необходими доминиращи позиции в законодателната и изпълнителната власт, а на БСП — достатъчно властови ресурс, за да форсира номенклатурната приватизация. В този смисъл временният компромис, установен с коалиционната формула на политическата власт, не само не задоволяваше СДС, но и застрашаваше позициите на БСП.

Тази неустановеност на политическата ситуация се отрази върху еволюцията на политическите партии и на партийната система около поредните парламентарни избори.

4. Парламентарните избори през 1991 г. и първото правителство на СДС

Периодът на дейността на Великото народно събрание бе съпътстван от две тенденции в политическия, в частност в партийния живот.

Едната тенденция отразяваше стремежа на част от политическия елит да сложи началото на реформите и да приеме новата конституция. Тя бе свързана с умерената компромисна линия на използване на институционалните възможности на ВНС за запазване на мирния еволюционен подход при решаване на задачите на прехода.

Другата, радикалната тенденция, която се изразяваше главно в СДС, отразяваше нетърпението от компромисната формула за властта и забавянето на радикалните

реформи. Тя показваше стремежа към измерване на силите на нови предсрочни избори в очакване да се нанесе поражение на консервативните сили в БСП и да се радикализира политическият процес. Тези две тенденции се отразиха в различни форми и степен на интензивност в основните политически сили БСП и СДС. И в двете се стигна до вътрешни разслоения и диференциация.

В БСП продължи процесът на ерозия на членската маса, отдръпване на отделни дейци и групи от нея и изостряне на сблъсъка между реформатори и консерватори. В СДС противоречията доведоха до **разединение между радикалите и умерените сили** и по този начин до първото значимо организационно обособяване на умереното крило — формирането на СДС-център. Започна процес на вътрешни разслоения и разединения, "отлюспвания", които щяха да съпътстват еволюцията на СДС през следващите години. Част от СДС заложи на извънпарламентарния натиск (напускането на Народно събрание на 39-те депутати), за да изрази недоволство от отлагането на въпроса за властта и реформите.

Тези процеси засегнаха и БЗНС, в който диференциацията също доведе до разединение и преливане към други земеделски формации и създаването на БЗНС-единен от членове на казионния БЗНС и част от БЗНС "Никола Петков".

Следователно периодът между изборите за Велико народно събрание и редовните избори за Обикновено народно събрание през 1991 г. се характеризираше с динамични процеси на себеутвърждаване на новите политически партии и политици на фона на запазване относителното единение на БСП като доминираща формация в политическата система. СДС бе поставен на изпитание

като коалиция и изправен пред реално разпадане, при което радикалното ядро, съставено главно от млади дейци и нови партии, съумя да извоюва предимство пред умереното крило, свързано с традиционните, историческите партии — особено БСДП и БЗНС "Никола Петков".

Същевременно ДПС зае изчаквателна позиция на укрепване и подготовка за следващите избори. Над него тегнеше гилотината за забрана на етническите партии, възпроизведена в чл. 11 на новата конституция — членовете на парламентарната група на Движението отказаха да я подпишат, тъй като тя не признаваше достатъчно правата на етническите малцинства.

За **институционализирането на политическите партии** изключително важно значение имаше новата конституция, която установи принципа на политическия плурализъм, а чл. 11 въведе и редица забрани за партийна дейност. Така например чл. 11, ал. 2 постановява, че нито една политическа партия или идеология не може да се обявява или утвърждава за държавна; алинея 4 на същия член — че не могат да се образуват политически партии на етническа, расова или верска основа, както и партии, които си поставят за цел насилствено завземане на държавната власт. Забраната за създаване на етнически партии скоро щеше да бъде използвана от БСП за инициране на Конституционния съд с цел поставяне на ДПС извън закона.

Великото народно събрание прие и **новия Избирателен закон**, като установи пропорционална система за гласуване на парламентарните избори при 4% праг за влизане в парламента. С това нараставаха шансовете на СДС да получи своя реванш за загубата през юни 1990 г.

В навечерието на изборите за 36-о Народно събра-

ние през октомври 1991 г., които щяха да се произведат паралелно с местните, реално за първи път след 1989 г. съществуваха условия за произвеждане на избори с нова законова база.

Какви бяха политическата ситуация и партийната конфигурация в навечерието на изборите?

В лявото пространство основната политическа сила оставаше БСП. Въпреки големия политически натиск от страна на СДС и на други политически сили и растящото социално недоволство тя бе съумяла да запази целостта и влиянието си сред значими обществени групи. Същевременно в нея се очертаваха все по-ясно три тенденции, резониращи и в ръководството. Социалдемократическата тенденция, въпреки че бе пуснала корени сред най-видни представители на БСП, не срещаше одобрение сред по-голямата част от членската маса и активистите на партията. По-късно тази група щеше да стане ядрото на идейното течение Обединение за социална демокрация (ОСД).

Центристката група около Александър Лилов и Андрей Луканов (макар че между двамата се откроиха различия) държеше на плавните промени и съчетаването на социалдемократизма с неокомунистическите тенденции в името на "нова лява партия".

Оформи се и крайно лява тенденция, свързана с марксистите и ленинците, отстояващи комунистическата идентичност на партията (представителите на идейното течение "Марксистка платформа").

Доминиращо влияние оказваше центристкото течение, което, използвайки рефлекса на "обсадената крепост" и "единството" в БСП, съумя да овладее вътрешните противоречия в партията в навечерието на наближаващите избори, но де факто забавяше промените в нея. Тя, като

цяло, оставаше консервативен политически фактор, забавящ радикалните реформи в икономиката, залагащ на задържане на собствените позиции и на оцеляването си.

Ситуацията в дясноцентристкия спектър, с който се идентифицира СДС, въпреки наличието на различни партии в него — от социалдемократически до консервативни, бе сложна и напрегната. Разслоението между радикалното и умереното крило бе прераснало в непримиримост и организационно обособяване. Част от партиите в СДС се асоциираха със създаденото през май 1991 г. "Национално движение СДС", с напусналите Великото народно събрание депутати, свързани с по-малките и нови партии (Радикалдемократическата, Демократическата, Обединения демократичен център, Федерацията на клубовете за демокрация, Движение "Гражданска инициатива" и др.). То изразяваше радикалните тежнения за "смяна на системата" и агресивен антикомунизъм, насочен към изтласкване на БСП от властта.

От друга страна, формира се СДС-център, в чиято основа бяха БСДП и БЗНС "Никола Петков", "Екогласност" — доскоро гръбнакът на СДС, с най-голямо влияние в неговия електорат, с определен опит и традиции в партийната история на България. Той отстояваше парламентарния път на решаване на проблемите на страната, по-умерената и компромисна линия на политическа борба, противопоставяне на екстремизма на СДС-движение.

Преди изборите се появи и трета група — СДС-либерали, съставена главно от Зелената партия и част от Федерацията на клубовете за демокрация. Тя търсеше идентификация с центристкия либерализъм, но предимно лични конфликти я отделиха от СДС-център.

В навечерието на изборите се появи и четвърта, от-

късната се от СДС формация — БЗНС "Никола Петков", която реши сама да се яви на изборите.

Друга земеделска формация — БЗНС (единен), също претендираше за земеделския вот. БЗНС-тата откроиха старата си "болест" чрез постоянно раздробяване, противоборство и асоцииране с едни или други идейно-политически тенденции.

Следователно СДС се разпадна на 4 формации. Но в конкретната крайно изострена политическа ситуация СДС-движение съумя да получи "синия" цвят на бюлетината за изборите и най-успешно и адекватно да отговори на очакванията и настроенията на симпатизантите си в момента.

В този исторически етап партийните етикети отразяваха все още двуполюсното разделение, а не реална партийна идентификация, тъй като основният въпрос за властта и политико-икономическата ориентация на страната оставаше открит. Доминиращата разделителна свръхидеологизирана ос комунизъм — антикомунизъм намери израз в противопоставянето между СДС и БСП и беше определяща за партийната конфигурация в този период. Забавянето на реформите и компромисната формула на де факто коалиционното правителство с доминация на БСП в парламента и другите основни институции на политическата система създаваха условия за **радикализация на СДС** и съответно изостряне на политическия конфликт с БСП.

Третата политическа сила със свой специфичен облик и електорат — ДПС, се оформи като почти сигурен участник в новото Народно събрание. Движението гравитираше към СДС, изявяваше открито антикомунистическите си позиции, насочени срещу БСП като приемница

на БКП и инициатор на т.нар. възродителен процес, чиито последици все още гнетяха съзнанието на турците.

Оформи се и една по-устойчива група от "малки партии" с възможности да прескочат един процент от гласовете, ерго да си създадат определена социална база с перспектива да я разширят или "изтъргуват" при евентуални коалиционни формирования. Сред тях се открояваше популисткият Български бизнесблок, ръководен от Жорж Ганчев, ориентиран към мобилния протестен вот и търсещ изява извън големите партии.

Групата от монархистки партии, сред които най-значимо присъствие имаха Конфедерация Царство България и Коалиция за Търновска конституция "Свобода", се оформи като друг блок, разчитащ на възраждане на монархическите ценности и активизирането на монарха в изгнание Симеон Втори.

Появи се още една група партии с националистическа насоченост, сред която се открояваше Българската националрадикална партия.

Парламентарните избори за Тридесет и шестото Обикновено народно събрание се произведоха на 13 октомври 1991 г. заедно с изборите за общински съветници и кметове. (Вторият тур за кметските мажоритарни избори бе на 20 октомври.) Това бяха първите свободни демократични избори, произведени при действието на новата българска конституция, която установи правната основа на демократичната политическа система. Чрез тях трябваше да се конституират основните институции на държавната власт в центъра и на местно равнище, което определяше изключителното им значение за бъдещото развитие на страната. След ограничената във времето дейност на Великото народно събрание и временното правителство на

Димитър Попов тези избори трябваше да решат въпроса за властта и съотношението на политическите сили в новите демократични условия. Това предопредели и **изключителната интензивност и конфронтация на предизборната кампания главно между двете основни сили – БСП и СДС-движение**. Техният сблъсък и разпокъсаността на другите центристки и по-умерени сили на практика стимулира двуполюсността в партийната система, която се възпроизведе и в изборните резултати.

За разлика от изборите за Велико народно събрание БСП се намираше в дефанзивна ситуация и де факто в изолация, но продължаваше да има значителен електорален потенциал. Тя създаде фантомна коалиция от 9 партии сателити, сред които се намираха формации с нищожно влияние като "Ера – 3", Женският християн-социален съюз и други. Този коалиционен синдром стана хроничен за БСП, с който тя искаше да излезе от изолацията си и да демонстрира по-широка социална база.

Всички останали политически сили заеха антикомунистически позиции и оформиха другия лагер, в чийто център бе СДС-движение.

Какво показаха изборните резултати?

Своите позиции запазиха основните политически сили, намиращи се на двата полюса на партийната система – БСП и СДС. За разлика обаче от изборите за ВНС този път социалистите понесоха поражение. Макар и минимално, то доведе до историческа промяна в съотношението на силите след установяването на монопола на комунистическата партия през 1947 г. Това бе **повратен момент в политическите отношения** и поради обстоятелството, че тази смяна стана мирно, в рамките на парламентарната демокрация въпреки остротата на сблъсъка.

С други думи, създадоха се **условия за мирна и демократична ротация на властта**, което е основното предназначение на политическите партии и партийната система.

От гледна точка на съотношението на политическите сили в сравнение с предишните избори това бе сериозно поражение за БСП, която загуби 1 051 716 гласа. В процентно изражение от 47,15% (на изборите 1990 г.) тя спадна на 33,14% подкрепа сред електората.

Същевременно обаче, предвид крайно неблагопри-

Таблица 2

Избори за 36-о Народно събрание
13 октомври 1991 г., (гласували 84,82%)

Партия	**Получени действителни гласове**	**Мандати**
СДС	34,36%	110
БСП в коалиция от 9 партии	33,14%	106
ДПС	7,55%	24
БЗНС (е)	3,86%	
БЗНС - НП	3,44%	
СДС - ц	3,20%	
СДС - л	2,81%	
Царство “България“	1,82%	
ББЗ	1,32%	
БНРП	1,13%	
Останалите 28 партии и коалиции	7,37%	

Източник: ЦИК

ятната за БСП политическа среда в този момент, тя не се срина, а запази значителен електорален потенциал на втора политическа сила, доминираща в “лявото“ простран-

ство. Де факто нейната разлика със СДС бе минимална, което ограничаваше до известна степен политическата маневреност на "новата десница".

Съюзът на демократичните сили, макар и загубил част от електората си, ориентирал се към други антикомунистически формации, стана първа политическа сила, но с относително мнозинство в парламента. Чрез тези избори в него се утвърди радикалното крило, което с подкрепата на ДПС щеше да получи възможност да стане управляваща партия. Оформи се и едно твърдо ядро от поддръжници, с което СДС вече имаше своя електорална база с перспективи.

Изборите показаха, че относително трайно като трета политическа сила се настанява ДПС, особено след положителното решение на Конституционния съд, което я легитимира в политическия живот[22]. ДПС увеличи своя електорат относително и абсолютно от 6,02% на 7,55%, базирайки се основно върху етническия вот на турците в България, гарантиращ неговото присъствие в Народното събрание. От една страна, това беше положително явление, защото даваше възможност за **политическо представителство на турците**, както и интегриране на тяхната партия в политическата система. От друга, стесняваше полето на действие на ДПС и етнизираше политическото му поведение. В този момент това положение създаваше опасения сред част от политическия елит за сепаратизъм, но с течение на времето те бяха опровергани от отговорното поведение на ръководството на ДПС, което не абсолютизира ролята си на представител на малцинството и още по-малко го противопостави на мнозинството въпреки негативните нагласи от миналото. В този исторически момент ДПС бе в лагера на радикалните антикомунисти-

чески сили и противници на БСП, превърна се в съюзник на СДС.

Изборите показаха, че **опитът за оформяне на центристки ориентирани политически алтернативи не сполучи**, въпреки че партиите, претендиращи за "центъра", събраха общо около 14% от гласовете. За някои от тях — като СДС-център, с основни партии БСДП, БЗНС-единен и БЗНС "Никола Петков", много малко не достигна, за да преминат 4-процентната бариера. Разпокъсаността и разединението, тактическите грешки и неубедителното коалиране разпръснаха алтернативния вот, изявил се за първи път извън основните политически сили БСП и СДС. Хипотетично, ако вотът бе получил своето представителство, той сериозно би разместил политическите пластове и променил както облика на партийната система, така и на управлението. След изборите партиите, асоциирани с този "центристки блок", особено основателките на СДС — БСДП и БЗНС "Никола Петков", бяха маргинализирани и поставени в неблагоприятна среда на извънпарламентарни партии, което усложняваше тяхната дейност и възможностите им за влияние.

Появи се група от малки партии, получили над 1% от гласовете, с определена перспектива. Сред тях се открояваха популисткият ББВ, монархически ориентираното Царство "България", националистическата Националрадикална партия. Но получаването на необходимите гласове за постигане на 4% изискваше много усилия, късмет и търсене на коалиционни партньори.

Изборите за 36-о Народно събрание, макар проведени в нестабилна и преходна политическа ситуация, изиграха изключително важна роля за **оформяне контурите на новата плуралистична партийна система**. Нейният об-

лик се определяше от наличието на **две основни партийни формации** с коренно различни исторически традиции и идеология, социална база, организационна структура и политически курс.

Неустановена и деформирана от десетилетията тоталитарно управление, класическата разделителна линия на "ляво" и "дясно" започна да придобива определен смисъл, макар и в конкретния период потулена от идеологическото противопоставяне по оста "за" и "против" комунизма. В този смисъл претендиращата да представлява лявата идейно-политическа тенденция БСП се намираше все още под тежестта на историческото бреме на комунистическото си минало, търсейки път за адаптиране към новите политически условия и предефиниране на левия си облик с оглед процесите в развитите демокрации. Въпреки ударите и отстъпленията тя запазваше относително твърдия си електорат и стабилна организационна структура.

СДС след отпадането на "големите" — БСДП и БЗНС "Никола Петков", остана коалиция от малки партии и организации, чието самостоятелно съществуване би било безпредметно извън коалицията. Те олицетворяваха различни идейни и политически тенденции — от консервативни до социалдемократически, някои от тях бяха крила, отцепили се от по-големите партии, основателки на СДС. Все още на този етап сред лидерите на СДС битуваше мнението за необходимостта от пълно изтласкване на БСП от политическата система и освободеното пространство да бъде заето от партиите в коалицията СДС. Затова нейното място в дясното пространство бе недефинирано, а идейната и политическата платформа — доминирани от антикомунистическата риторика и някои по-общи демократични ценности. Те бяха "шапката", обединяваща раз-

нородните партии в коалицията, но за електоралната база на СДС той си оставаше символ на една обща цел — отстраняване на БСП от власт, която сплотяваше неговите привърженици, докато междупартийната диференциация минаваше на заден план. Затова и фактът, че СДС-движение съумя да олицетвори СДС и синия цвят, му създаде възможност да се наложи над другите СДС-та.

ДПС – третата политическа сила, наместила се между двете основни — попадна в позицията на балансьор, което ѝ даде неочаквано силни позиции за влияние и утвърждаване като траен компонент в политическата система.

Следователно в зачатъчна форма се създаде първият посткомунистически облик на партийната система. Той се характеризираше с две основни политически партии и формации — БСП и СДС, с относително еднаква електорална сила и с остра конфронтация. Създадоха се основите на **двуполюсен конфронтационен партиен модел**. Появи се и "трета партия" между тях с възможност да въздейства върху формирането и състава на изпълнителната власт.

Тази партийна конфигурация бе **нестабилна и флуидна**, подлежаща на промени поради спецификата на прехода, чиито последици тепърва щяха да се отразят върху интересите и ценностите на социалната база на политическите партии, на българските гласоподаватели. Радикални промени в икономическото положение, социалната структура и ценностната ориентация на обществото щяха да окажат решаващо влияние и върху последващата еволюция на основните политически партии както във вътрешнопартиен аспект, така и в отношенията между тях.

Този партиен модел получи потвърждение на прове-

дените паралелно местни избори за общински съветници и кметове и на президентските избори в началото на 1992 г. БСП и СДС останаха основни политически сили с доминация на СДС в по-големите градове, а БСП — в по-малките и в селата[23].

В президентските избори де факто отново премериха сили основните политически сили БСП и СДС.

Президентските избори бяха също така нов феномен в политическата история на България след 1989 г. За първи път се утвърждаваше една непозната за българската политическа система институция, въведена с конституция от 1991 г. След сериозни спорове и дебат българската конституция избра варианта на относително "слаб" президент в структурата на разделението на властите. Нему се предостави основната функция като държавен глава "да олицетворява единството на нацията"[24].

Конституцията и Законът за избор на президент предвидиха той да бъде избиран по мажоритарната система в два тура за максимум два мандата от по пет години. Именно това легитимиране на президента чрез директен вот от народа придаваше допълнителна "сила" на неговите правомощия и изяви и му даваше определена автономност по отношение на парламента и изпълнителната власт. Изборът за президент даде възможност за ново премерване на силите между БСП и СДС.

Кандидатите за президент и вицепрезидент имаха шанс за добро представяне само при съответна подкрепа от основните политически сили, което бе разбираемо — те имаха непосредствен интерес да получат възможности за влияние върху властовия ресурс на президентската институция, макар че формално конституцията регламентира нейната "надпартийност".

При създалата се в този исторически момент ситуация фактически не бе възможно действително независима кандидатура да спечели изборите. По този начин политическите партии се оказаха основен фактор за избора на президент и този факт не можеше да не даде отражение върху поведението на бъдещия държавен глава.

Резултатите от президентските избори потвърдиха няколко тенденции с оглед еволюцията на партийната система.

Най-висок резултат — 44,66% получиха Желю Же-

Таблица 3

Президентски избори 1992 г.

(Първи тур — 12 януари; втори тур — 19 януари)

Президентска двойка	Първи тур		Втори тур	
	действителни гласове	процент	действителни гласове	процент
Желю Желев и Блага Димитрова	2 273 541	44,66	2 783 420	52,85
Велко Вълканов и Румен Воденичаров	1 549 970	30,44	2 443 434	47,15
Жорж Ганчев и Петър Берон	854 108	16,78		
Благовест Сендов и Огнян Сапарев	113 897	2,24		
Други 18 кандидат-президенти	299 611	5,88		

Източник: ЦИК

лев за президент и Блага Димитрова за вицепрезидент, подкрепяни от СДС и от партиите, отделили се от СДС-движение, като БСДП, БЗНС "Никола Петков" и ДПС и други.

Подкрепяната от БСП двойка Велко Вълканов и Ру-

“плаващ“ електорат, склонен да променя своя вот. Появи се диференциация у избирателите на основните партийни формирования — СДС и БСП, очертаха се така наречените “твърд“ електорат и периферийният “мек“, характеризиращ се с нестабилна ориентация.

5. Новите разслоения след 1992 г. — поредно преструктуриране на партийната система след парламентарните избори през 1994 г.

През януари 1992 г. приключи фазата на конституирането на новите политически институции чрез изборния процес — Народното събрание, местните органи и президента. До следващите предсрочни парламентарни избори през декември 1994 г. в партийната система настъпиха важни промени, характеризиращи се с разслоения в основните политически сили и появата на нови субекти в парламентарното пространство. Те бяха главно резултат на поредната диференциация в СДС и в БСП, която засегна особено силно СДС. Като последица дойде падането на правителството на СДС и формирането на ново експертно правителство. То се опря на така наречената динамично мнозинство, включващо част от депутатите, отцепили се от СДС, ДПС и БСП.

Падането от власт на СДС предизвика нови вътрешни процеси, които като цяло доведоха до свиване на електората му и до засилване позициите на радикалното крило около лидера Филип Димитров — крилото на “кинжалите“. Вътрешните разслоения бяха стимулирани и от позицията на президента Желев. Стремейки се да наложи по-умерен курс в политиката на СДС, той де факто се разграничи от радикалната група и подкрепи формално

новата правителствена формация начело с неговия съветник Любен Беров. Това правителство се оказа "слабо" и бе преход до поредното премерване на силите. Нямайки стабилна парламентарна опора, то се оказа в плен на групови и клиентелистки интереси, неспособно да осъществи необходимите кардинални реформи в страната. Затова и събитията от периода 1992—1994 г. повлияха значително на партийната система.

Върху партийната система се отразиха вътрешните процеси на двете партийни формирования — коалицията СДС и БСП. Те доведоха до "втвърдяване" на позициите на ръководствата им по отношение на основните политически опоненти. В СДС доминираше непримиримата линия около лидера Филип Димитров. В БСП след избора на Жан Виденов за партиен лидер на 40-ия конгрес, проведен от 14 до 15 декември 1991 г., също се наложи "твърдата" линия. Формално се извърши преход към ново поколение лидери, утвърдили се след 1989 г. На заден план, но със силно реално влияние останаха Андрей Луканов и Александър Лилов, които запазиха много лостове за въздействие върху 35-годишния и без опит в политиката Жан Виденов.

Същевременно в БСП настъпи ново разслоение след формирането на Обединението за социална демокрация (с лидер Чавдар Кюранов), което представляваше вътрешната опозиция на Виденов и новото ръководство.

СДС бе напуснат от 20-ина депутати, които създадоха Нов съюз за демокрация като алтернатива на "твърдата" линия на Филип Димитров. Централни фигури в него бяха лидерите на АСП Николай Василев, Асен Мичковски и други, както и Димитър Луджев, тясно свързан с президента Желев. Тази нееднородна група, върху която все

повече влияеха корпоративни интереси, не съумя да формира нова стабилна опозиция на СДС. Очерта се и остър конфликт между Националния координационен съвет, в който доминираха радикалите от по-малките формации в коалицията, и парламентарната група, където превес имаха по-големите партии като Демократическата и Радикалдемократическата. Възникна сблъсък между лидера на парламентарната група и лидер на Демократическата партия Стефан Савов и Филип Димитров, довел през 1994 г. до открита конфронтация и напускането от Демократическата партия на коалицията СДС. Назря сериозна организационна криза в съюза, която грозеше разпадането му.

Ръководството около Филип Димитров форсира конфронтационната линия по отношение на правителството на Беров с различни тактики, включително серия от вотове на недоверие, бойкот на заседанията на парламента и др. На Шестата национална конференция на СДС през май 1994 г. се оформи нов персонален състав на ръководството на СДС, което отрази прехода към поколението лидери, чиято политическа биография започва след 1989 г.

Периодът от 1992 г. до 1994 г. се характеризира с опити да се оформи **центристка политическа алтернатива** в пространството между двата партийни колоса, в чиято основа бяха партиите от Демократическия център, БСДП, Зелената партия и ДПС. Движението все повече се дистанцира от СДС и потърси нов облик като центристка, либералноориентирана партия. През март 1993 г. бе създаден Съвет за сътрудничество на партии и движения от политическия център, в чиято основа бяха БСДП, Зелената партия, ДПС и други.

Острата поляризация по оста комунизъм—антикомунизъм между БСП и СДС стесняваше значително полето за изява на умерени центристки сили, които да станат реална алтернатива на двата полюса. Партийната система носеше белега на изостряща се конфронтация между БСП и СДС в навечерието на парламентарните избори през декември 1994 г. Очерта се нова промяна на съотношението на силите вследствие запазването на относителното единство на БСП и съществуващото организационно отслабване на СДС. Обществените настроения отново клоняха наляво с надеждата, че БСП ще съумее да осигури стабилност и социална сигурност на населението. Тази промяна бе резултат и на негативните оценки на общественото мнение за първия управленски мандат на СДС, макар прекъснат в началото му, както и към вътрешните сблъсъци в антикомунистическата коалиция.

Люшканията в обществените настроения свидетелстваха за **нестабилността на партийната система, за неоформената идентичност на основните политически партии, за вътрешните разслоения и конфликти в тях**. Всичко това се подсили от силно поляризираните отношения между БСП и СДС, които се градяха както на идейно-ценностни различия, така и на сблъскващите се социални и икономически интереси, породени от разпада на държавната собственост и започналите приватизация и реституция, свързани с оформянето на новия частен капитал. Разпределението и преразпределението на икономическите ресурси носеше белега на партийно-държавна протекция и фаворизиране, което превръщаше партиите и партийната система в част от сблъсъка между икономическите интереси и даваше тласък на процесите на клиентелизъм и корупция в тях.

Това развитие деформираше нейните функции в демократическия процес — особено тези, свързани с представителството на социалните интереси. Това щеше да се изявява все повече през следващите години, когато двете големи политически партии получиха достъп до държавното управление със собствени парламентарни мнозинства след изборите през 1994 и 1997 г.

Поредните предсрочни парламентарни избори се произведоха на 18 декември 1994 г. Те бяха предшествани от падането на правителството на Любен Беров, неполучил подкрепа от парламента след искан вот на доверие на 2 септември 1994 г. Де факто разпадането на "динамичното мнозинство" бе инициирано от БСП, която се надяваше на успех на предстоящите избори. До тяхното произвеждане бе назначено служебно правителство, начело с Ренета Инджова, избраник на президента Желев.

Резултатите доведоха до нови с**ъществени разместванията в партийните пластове**.

БСП и коалиционните ѝ партньори БЗНС "Александър Стамболийски" и Политически клуб "Екогласност" спечелиха със значителна преднина пред СДС и при преразпределението на гласовете получиха абсолютно мнозинство от местата в парламента (125 или 52,08%). В сравнение с предишните избори от 1991 г. БСП си възвърна над 425 хил. избиратели. Този резултат ѝ даде възможност да формира самостоятелно правителство и да окаже решаващо влияние върху законодателния процес. След 1989 г. тя получи реално нов шанс да управлява страната.

СДС получи най-ниския си резултат след 1989 г. и в сравнение с предишните избори загуби над 640 хил. избиратели. Той остана в опозиция, изолиран от другите парламентарни сили, но независимо от загубата бе основна

Таблица 4

Избори за 37-о Народно събрание
18 декември 1994 г., (гласували 74,35%)

Партия	Получени гласове	%	Мандати
БСП	2 262 943	43,50	125
СДС	1 260 374	24,23	69
Народен съюз - БЗНС, ДП	338 478	6,51	18
ДПС	283 094	5,44	15
Български бизнес блок	245 849	4,73	13
ДАР (Демократична алтернатива за републиката)	197 057	3,79	
Българска комунистическа партия	78 606	1,51	
Съюз "Нов избор"	77 641	1,49	
Патриотичен съюз	74 350	1,43	
Федерация "Царство България"	73 205	1,41	
Други 38 партии и коалиции	310 468	5,97	

Източник: ЦИК

опозиционна сила.

ДПС остана парламентарна сила, разчитаща предимно на подкрепата на турското население, но загуби около 80 хил. гласа в сравнение с предишните избори, вследствие главно на емиграцията на част от гласоподавателите му към Турция. Това намали мандатите му в Народното събрание от 24 на 18. ДПС загуби и стратегическата си роля на балансьор между двете големи партийни сили — позиция, която имаше при предишния парламент.

Появиха се две нови политически сили в парламента

— Народен съюз (коалиция на Демократическата партия и БЗНС с лидер Анастасия Мозер) и Българският бизнес блок (ББББ). Народният съюз бе с консервативно-центристка ориентация и силен антикомунистически патос, своеобразен тактически съюз между две твърде разнородни по своята традиция и идеология "исторически партии". С неговата поява се диференцира опозиционният на БСП спектър, представен в новия парламент от два политически блока — СДС и Народен съюз.

Появата на Българския бизнес блок като типична популистка партия, формално обявяваща се за центристка, бе феномен на преходната политическа ситуация и начеващата нова социална диференциация. ББББ спечели позиции благодарение на харизматичния си лидер Жорж Ганчев, който получи популярност на президентските избори. Политолози определиха ББББ като партия на протестния вот срещу двете основни партии.

Провали се с много малко гласове социалдемократически доминираната центристка коалиция — Демократическа алтернатива за републиката (ДАР), която обединяваше отцепниците от БСП със социалдемократическа ориентация, намерили място в Гражданското обединение за републиката (ГОР), БСДП, Зелената партия и Алтернативната социаллиберална партия (АСП). Това бе поредният неуспех за утвърждаване на партии в лявоцентристкото пространство.

Увеличи се броят на негласувалите (около 25%), което свидетелстваше за определена "умора", но и за увеличаване дела на търсещите алтернатива на двуполюсния партиен модел избиратели.

Отражението на изборите върху еволюцията на партийната система се прояви в по-нататъшната ѝ плурали-

зация. Разшири се диапазонът на политическите партии и формации, които я съставят. Същевременно тя остана с два основни субекта — БСП в "лявото" пространство и СДС в "дясното". Около и между тях гравитираха три по-малки формации, две от които (ББББ и НС) тепърва трябваше да докажат способността си да оцелеят между пресата на големите.

В сравнение с миналите избори балансът на силите се измести "наляво" към БСП. Срещу нея обаче оставаше един отслабен, но значим опонент, съставен от две формации — СДС и Народен съюз.

Макар по-диференциран, **двуполюсният партиен модел запази основните си характеристики на силно поляризиран**, отличаващ се с остра конфронтация между двете основни политически сили — БСП и СДС. Върху неговата по-нататъшна еволюция щяха да окажат влияние резултатите от управлението на правителството на БСП, което встъпи в длъжност на 26 януари 1995 г.

6. Последиците от управлението на БСП и предсрочните парламентарни избори през 1997 г.

Периодът от 1995 г. до началото на 1997 г. бе наситен със събития, които внесоха коренни промени в политическата ситуация и съответно в партийната система.

Получилото първоначално голяма обществена подкрепа правителство на БСП, ръководено от Жан Виденов, не съумя да овладее кризисните процеси и да проведе необходимите реформи за преход на страната към пазарна икономика. Кабинетът прояви боязливост и несигурност и не прие необходимите решения за радикални промени,

особено в икономиката. Стремеше се да не засегне интересите на социалната база на БСП, която носталгично гледаше към сигурността на миналото и не приемаше радикалната трансформация. Опита се да съчетае разнородните интереси (простиращи се от "червения капитал" до бедните маргинални слоеве), както и да балансира между противоречивите тенденции в самата партия. С течение на времето тази линия на правителството го доведе до състояние на безсилие и парализа. Към това се добавиха неопитността и люшканията на младия премиер Виденов, чието поведение предизвикваше нарастващи негативни обществени настроения и силни брожения в собствената му партия[25].

Спечелените местни избори в края на 1995 г. бяха началото на края на кредита на доверие, даден от обществото на БСП. 1996 г. бе белязана от дълбока икономическа и финансова криза, апогеят на която стана рухването на банковата система, довело до икономически колапс на страната и до финансов хаос.

В тази социално-икономическа ситуация **в основните партийни формации протекоха сложни, но противоположни процеси**.

В БСП се изостриха противоречията и сблъсъците между отделните течения, които се изявиха в правителствени рокади, растяща изолация на Жан Виденов и откритото му оспорване от реформаторите, включително от водещите "патриарси" — Андрей Луканов и Александър Лилов.

В същия период в СДС протекоха процеси на консолидация. Иван Костов бе повторно избран, но този път пряко, от делегатите на Седмата национална конференция в края на април 1995 г. Той утвърди позициите си, изтлас-

квайки така наречените кинжали около Филип Димитров, и ориентира постепенно СДС към трансформирането му от коалиция в хомогенна партия.

Кризата в управлението на БСП промени обществените нагласи в полза на СДС и на новите лица, които поеха прагматичен курс на "отваряне" към обществото.

Процесът на консолидация в СДС се изяви по време на подготовката за президентските избори, които трябваше да се произведат в края на 1996 г. В уникалния за България експеримент — вътрешнопартийни избори (праймериз) по американски образец, в които участваха СДС, Народен съюз и ДПС, се противопоставиха малко известният политик от СДС Петър Стоянов, подкрепян от Иван Костов, и действащият президент Желю Желев, издигнат от Народен съюз. На 1 юни 1996 г. резултатите от предварителните избори откроиха убедителна победа на Петър Стоянов, който стана кандидат на цялата опозиция.

Същевременно първоначално издигнатият кандидат за президент от БСП Георги Пирински бе обявен от Конституционния съд за нелегитимен претендент поради наличие на двойно гражданство — българско и американско. Това сериозно накърни шансовете на партията и внесе поредното сътресение в партийните редици, за което главната отговорност понесе Жан Виденов. За кандидат-президент бе номиниран слабо познатият сред обществеността изкуствовед проф. Иван Маразов.

Президентските избори се произведоха на 27 октомври (първи тур) и на 3 ноември (втори тур). На първия тур кандидатпрезидентската двойка Петър Стоянов и Тодор Кавалджиев (за вицепрезидент, издигнат от Народен съюз) получи 1 888 825 гласа, или 44,07%. На второ място се класираха Иван Маразов и Ирина Бокова с 1 158 204

гласа, или 27,01%. На трето място, до голяма степен изненадващо, се представиха Жорж Ганчев и Арлин Антонов, получавайки 937 686 гласа, или 21,87%. След тях се наредиха Александър Томов и Людмил Маринчевски от Евролевицата със 135 571 гласа, или 3,16%.

На втория тур се противопоставиха първите двойки, ръководени съответно от Петър Стоянов и Иван Маразов. Изборите бяха спечелени от двойката начело с Петър Стоянов с 2 502 517 гласа (59,73%) срещу 1 787 242 гласа (40,27%) за Маразов—Бокова.

Анализът на изборните резултати откроi няколко тенденции, които оказаха влияние върху съотношението на политическите сили и партийната система.

Промени се съществено електоралната подкрепа за опозиционните на БСП сили, в чийто център бе СДС. След победата на парламентарните избори през 1994 г. в рамките на две години БСП загуби значителна част от електората си. На първия тур стана преливане на част от гласовете — главно по посока на Жорж Ганчев. Същевременно на втория тур БСП съумя отново да привлече поголяма част от твърдия си електорат, с което се потвърди, че продължава да е значима политическа сила, основен компонент на новата партийна система.

СДС мобилизира основната част от своя традиционен електорат и други групи, опозиционни на БСП. Формира се нов политически субект — Обединението на демократичните сили (ОДС), обединяващо СДС, Народен съюз и ДПС. Победата на Петър Стоянов свидетелстваше за промяна на електоралните нагласи в полза на СДС, за формиране на ново потенциално мнозинство около него.

Политическата платформа на Жорж Ганчев привлече значителен брой гласоподаватели, с което се откроi

стабилността на своеобразния протестен вот срещу хегемонията на СДС и БСП в партийното пространство. Електоралната му база обаче бе крайно лабилна поради мажоритарния характер на вота — тя не се транслира към оглавяваната от Жорж Ганчев партийна формация ББББ, която получи твърде скромен резултат на парламентарните избори.

Като цяло президентските избори оказаха силно влияние върху съотношението на партийните сили, отразявайки поредната промяна в електоралните нагласи — придвижването им от БСП към СДС, негативните последици на засилващата се политическа и икономическа криза в страната и неудачите в управлението на правителството на Жан Виденов, което пое основните негативи на влошаващата се ситуация.

Същевременно въпреки спада на доверие и оттегляне на избирателите от БСП, тя остана значим фактор в политическия живот, продължи да доминира в лявото пространство и да е основен конкурент и опонент на СДС.

Прояви се отново лабилността на партийната система и увеличаването на дела на колебаещите се избиратели, натрупа се електорален потенциал за други политически алтернативи. Това намери израз и в "оттеглящия се" негласуващ избирател, който поради различни фактори не намери идентификация със съществуващите партии. В конкретната политическа ситуация на спад на доверието към БСП този "плаващ" електорат се ориентира в значителната си част към СДС, който се открои като единствената сериозна алтернатива на управлението на социалистите в този момент.

Събитията след президентските избори се развиха главоломно. Съчетаха се изостряща се икономическа кри-

за, галопираща инфлация, обезценяване на лева, фалит на повечето частни банки и правителствена криза. Премиерът Жан Виденов изпадна в обществена изолация и основните фигури в партията го принудиха да подаде оставка. БСП се оказа в най-дълбоката си криза след 1989 г.

На 21-23 декември БСП свика извънреден конгрес. Председателят Жан Виденов подаде оставка заедно с правителството и напусна партийното ръководство. След остри дебати и спорове фаворитът Николай Добрев се отказа от председателския пост и вместо него бе избран заместникът на Виденов Георги Първанов.

Същевременно СДС пое линия на предизвикване на предсрочни избори и предложи декларация в парламента в тази посока. Неуспехът да се постигне съгласие с БСП за това и растящото социално недоволство тласнаха СДС към извънпарламентарни протести, чиято кулминация бе 10 януари 1997 г., когато парламентът бе "атакуван" от група протестиращи, които направиха опит да влязат в него.

След тази дата СДС напусна парламента и започна извънпарламентарни акции с цел постигане оставка на правителството и провеждане на избори. БСП бе парализирана както от вътрешнопартийните проблеми, така и от растящото гражданско недоволство и протестите, особено в столицата. Издигнатият за кандидат-премиер Николай Добрев не съумя да формира правителство на по-широка политическа основа и в крайна сметка на 4 февруари 1997 г. върна мандата на президента Петър Стоянов, който разпусна парламента и назначи временно правителство начело с кмета на София Стефан Софиянски. Изборите за 38-о Народно събрание бяха насрочени за 17 април 1997 г.

Макар и кратковременна, дейността на правителството на Стефан Софиянски оказа ползотворно влияние върху политическата обстановка. Взети бяха неотложни мерки, които успокоиха и стабилизираха ситуацията и възпрепятстваха по-нататъшния срив на икономиката. Неговата дейност повиши популярността не само на Софиянски, но и на СДС и де факто му осигури победата на парламентарните избори.

Междувременно СДС проведе своята Девета национална конференция на 15 и 16 февруари 1997 г., на която се осъществи решителен прелом в неговото организационно състояние. СДС прие решение за трансформация на разнородната коалиция от 15 партии в **хомогенна политическа партия**, като даде статут на присъдружни партии на отделни бивши коалиционни членове. Това бе временен компромис, преходна стъпка към окончателното превръщане на съюза в партия. Създавайки възможността за двойно членство в СДС и в отделните партии, новият устав де факто откри пътя към фактическото претопяване на малките партии в новата партия СДС.

С този акт, потвърден на Десетата национална конференция през 1998 г., **приключи сложният и конфликтен път на СДС от коалиция към партия** и се сложи началото на ново развитие като модерна политическа формация. Появи се реално нов субект в партийната система, претендиращ за доминиращо място в дясното политическо пространство, възприемащ идеологията на европейските християндемократи. За председател на СДС бе избран Иван Костов, като около него се групира ново поколение от политици, своеобразна "трета вълна" от дейци, чиято кариера щеше да е свързана с новия живот на СДС като политическа партия.

На 22 февруари 1997 г. се роди една нова партия на политическата сцена — Българската евролевица. Тя обедини членовете на ГОР — партия, създадена през 1993 г., политици, напуснали БСП и скъсали с курса на Жан Виденов (Н. Камов, Е. Поптодорова и др.), и дейци от Движението за социален хуманизъм в БСДП. На фона на кризата на БСП и спадането на обществената ѝ влияние пред Българската евролевица (БЕЛ) се откриваше хоризонт за заемане на важно място в лявоцентристкото пространство като съвременна социалдемократическа формация. За лидер на БЕЛ бе избран Александър Томов, а за политически секретар — Николай Камов.

С утвърждаването на СДС като дясноцентристка политическа партия и на БЕЛ като лявоцентристка се откриваше пътят към съществено преструктуриране на политическото пространство за преодоляване на конфронтационния двуполюсен партиен модел под доминацията на СДС и БСП, към стабилизация и цивилизоване на междупартийните отношения с внасяне на по-консенсусно ориентирана политическа атмосфера и възстановяване на диалога между политическите партии.

За това спомагаше и промяната на ръководството на БСП с по-умерени и реформаторски настроени дейци (Първанов, Добрев). Тази тенденция се оказа краткотрайна, както показа близкото бъдеще.

Третите поред преждевременни парламентарни избори за 38-о Народно събрание се състояха на 17 април 1997 г. Основни политически партии и коалиции бяха: ОДС (СДС, Народен съюз, БСДП, ВМРО), БСП с някои партньори, Обединението за национално спасение — нова формация (с основно ядро ДПС плюс БЗНС "Никола Петков", Зелената партия, Партията на демократическия център,

партията "Нов избор" и Царство "България"). Тази формация бе типичен пример за една еклектична коалиция, отразяваща тактическите намерения на ДПС с помощта на малки български партии да си осигури присъствие в Народното събрание. БСП, макар в дълбока криза, остана основна политическа сила в лявото пространство, но за първи път имаше сериозен конкурент от друга лявоцентристка партия — БЕЛ. Българският бизнес блок разчиташе на популярния си лидер Жорж Ганчев да пробие и в новия парламент.

Таблица 5

Избори за 38-о Народно събрание
17 април 1997 г., (гласували 62,40%)

Източник: ЦИК

правителство, подкрепяно от абсолютно парламентарно мнозинство. За първи път след промените през 1989 г. СДС получи реалната възможност да реализира самостоятелно управленската си програма с много добри стартови възможности — преди всичко широката социална подкрепа и доверието на избирателите. СДС се превърна в "партия на управлението" и предстоеше да осъществи нов тип функции в това си качество.

БСП, получила най-слабия си изборен резултат след 1989 г., загуби значителна част от поддръжниците си и остана в опозиция. След изборите де факто се сложи **край на хегемонията на БСП в партийната система**, продължила от 1989 г. (с едногодишно прекъсване през 1991—1992 г.) до 1997 г. Същевременно бившата комунистическа партия доказа в този период, че приема демократичните правила на политическия процес. С това тя допринесе за нормализацията на политическата ситуация и консолидирането на демокрацията и в частност на партийната система. БСП бе изправена пред сложни вътрешни процеси, свързани с преодоляване на кризата и утвърждаване на една нова идейно-политическа идентичност, отразяваща окончателното скъсване с тоталитарното наследство и приобщаване към ценностите на европейската социалдемократическа левица.

ДПС намери електоралната формула за поредно присъствие в парламента и в политическия живот. В новата парламентарна група на ОНС ДПС имаше огромното мнозинство от депутати и играеше доминираща роля в нея. Слабостта на тази политическа конструкция щеше скоро да се изяви поради еклектичния и временен характер на нейното формиране. Видно бе, че тя бе само коалиция, създадена с тактически изборни цели.

Нов политически фактор стана новата партия БЕЛ, която започна "политическата си кариера" със силни стартови позиции. В лявоцентристкото пространство се появи субект, конкуриращ БСП, с тенденция да разшири позициите си сред разочарованите от БСП и по-умерени избиратели с центристка нагласа. Същевременно БЕЛ тепърва трябваше да се доизгради като организационна структура и да хармонизира позициите на основните си течения и ръководни личности.

Повторното присъствие в парламента на ББЪ, макар едва преминал 4-процентната бариера, като че ли осигуряваше на тази партия определено присъствие в партийното пространство. Желанието ѝ да се ситуира като социалдемократическа партия в "центъра" трябваше да ѝ даде възможност да се изгради от протестна към по-ясно идейнополитически профилирана партия. Същевременно обаче силно централизираната ѝ структура и лидерският монопол на ръководителя и създателя на ББЪ Жорж Ганчев, еклектичният и безпринципен характер на формирането на парламентарната група скоро породиха напрежение и серия от разцепления в партията. Това я дискредитира в общественото пространство и ограничи силно нейните перспективи за трайно присъствие в политическия живот.

Народният съюз — коалицията между Демократическата партия и БЗНС (А. Мозер), формира самостоятелна парламентарна група и получи присъствие в изпълнителната власт в рамките на ОДС, но с течение на времето оставаше все повече в сянката на мощния си коалиционен партньор СДС. Рискът от идейно и политическо обезличаване като самостоятелен субект на политическата сцена тегнеше силно над Народния съюз, което създаде условия

за вътрешни напрежения и потенциална загуба на възможността за самостоятелни действия извън ОДС.

Следователно след парламентарните избори 1997 г. се получи коренно нова политическа ситуация. Партийната система загуби частично двуполюсния си характер с появата на нови субекти, главно БЕЛ и ОНС, гравитиращи към центъра.

Голямото поражение на БСП тласна **съотношението на политическите сили към дясноцентристкото пространство**, доминирано от СДС и партньорите му в ОДС. Възникна възможността за по-балансиран тип междупартийни отношения и ограничаване на конфронтацията между двата полюса СДС и БСП. Затова сигнализира формирането на неформалното "реформаторско мнозинство" между ОДС, ОНС и БЕЛ, което подкрепи основните вътрешни и външни политически приоритети на новото правителство и го подкрепи при встъпването в длъжност. Подписването и от БСП на основни точки от Декларацията за национално съгласие създаде предпоставки за нормализиране и цивилизоване на партийните отношения с оглед стандартите на демократичните държави чрез намиране на по-верния баланс между конфликтите и съчетаване на интересите.

Тази еволюция на партийната система бе поставена в течение на следващите години пред изпитанията на стила на управление на ОДС. Появиха се отново някои язви на предходния етап на политическия процес, които подкопаха положителните тенденции в междупартийните отношения. Конфронтационният компонент в тези отношения пак се изяви вследствие редица аспекти в управлението на правителството и дейността на парламентарното мнозинство.

7. Управлението на ОДС и развоят на междупартийните отношения до парламентарните избори през 2001 г.

С поемането на отговорността за управлението от правителството на ОДС начело с новия министър-председател — лидера на СДС Иван Костов, политическият процес навлезе в нова фаза. СДС и неговите партньори от Народен съюз получиха много добра изходна позиция за осъществяване на своята управленска програма. Налице бяха необходимото парламентарно мнозинство, хомогенното правителство и подкрепата от другите основни институции, сред които се открояваше президентът.

Същевременно кабинетът беше изправен пред много предизвикателства. От една страна, те бяха породени от наследството — срив в икономическото и социалното положение на населението и наложеното въвеждане на валутен борд. От друга страна, от нестабилността в държавните институции и особено в публичната администрация. СДС имаше ограничен опит в държавното управление и сериозен дефицит от управленски и кадрови потенциал.

При тези основни социално-икономически и институционални проблеми правителството трябваше да осъществи крайно забавената досега и болезнена реформа в основните сфери на икономиката и социалната инфраструктура. Първоначалният стремеж към по-консенсусна и съгласувана с реформаторското мнозинство политика се сблъска твърде скоро с растящата централизация на властта и ограничаването на сътрудничеството с центристкоориентираните партии — ДПС и Евролевицата. В сферата на законодателството парламентарната група на ОДС премина към курс на налагане на позициите и отс-

тъпи от линията на съгласуване на интересите с партиите от реформаторското мнозинство — това доведе постепенно през 1998 и особено през 1999 г. до разпадането му и преминаването на ДПС и БЕЛ в опозиция. БСП засили курса на твърда опозиция, провокирайки няколко вота на недоверие към правителството.

Политическата атмосфера отново придоби силно конфронтационен характер, което се отрази върху вътрешнопартийните и междупартийните отношения. Засили се нестабилността на отделните партии и партийната система като цяло.

С наближаването на новите парламентарни избори тази нестабилност се изяви и в управляващата партия СДС. Въпреки че на нейната Десета национална конференция (17—18 октомври 1998 г.) завърши процесът на организационно обособяване на съюза в партия с приемането на нов устав и ръководни органи, през следващия период се засилиха вътрешните противоречия. Те бяха продукт, от една страна, на засилващия се обществен натиск и критичност на опозиционните партии към методите и резултатите от управлението на ОДС. Редица реформи в икономиката, особено приватизацията, радикалните промени в социалното законодателство, политиката на правителството към конфликта в Косово и пр. бяха оспорени и сериозно критикувани от опозицията и растяща част от обществото. Въпреки финансовата стабилизация тежките реформи засегнаха сериозно социалното положение на много български граждани — жизненият стандарт остана крайно нисък, нараснаха безработицата и социалната несигурност. Особено негативен отзвук в общественото мнение получиха сигналите за корупция и лично облагодетелстване на различни дейци в управляващата партия,

включително на най-високо ниво.

От друга страна, **засилиха се вътрешните противоречия в СДС**, които в "младата" партия отразиха сблъсъка на клиентелистки и групови интереси на местно и централно ниво. Раждането на новата партийна организация бе белязано от централизация, диктат "от горе" и слаба вътрешнопартийна демокрация. Те бяха израз по-скоро на **създаването на "кадрова" партия и в частност на "кланова" партия**, отколкото на демократична, плуралистична организация. Този път на формиране на СДС създаде благоприятна почва за вътрешнопартийни сблъсъци между различните "кланове" — процес, който кулминира на Единадесетата национална конференция през 2000 г. и след нея. Тя бе предшествана в края на декември 1999 г. от първите сериозни рокади в правителството, извършени от премиера Костов, обосновани с поканата към България за присъединяване към Европейския съюз. Междувременно на 16 и 23 октомври 1999 г. се произведоха местните избори за общински съвети и кметове, на които се откроi спад на доверието към СДС и ОДС в сравнение с парламентарните избори 1997 г.

Чрез правителствените рокади премиерът Костов се стремеше да елиминира част от загубилите обществено доверие политически дейци в СДС. Кабинетът бе попълнен с нови лица, предимно експерти, много от тях малко познати на обществото. Тези промени засилиха позициите на Костов, дадоха му възможност да централизира властта в партията и правителството, да укрепи собствените си позиции.

На Единадесетата национална конференция, състояла се на 27—28 февруари 2000 г., се откроi растящият сблъсък между лидера Костов и част от ръководния екип

на СДС и кръга около главния секретар Христо Бисеров, заместник-председателя Бакърджиев и други. Формалният повод бе корупцията сред висшия ешелон на партията, но всъщност се откроиха клиентелистките интереси и формирането на враждуващи вътрешнопартийни групи. Открояват се **слабостите на първоначалното формиране на СДС като партия**, съвпаднало с поемането на кормилото на държавното управление. Това доведе до съчетаването на два процеса — формирането на новите партийни структури едновременно с подмяна на държавната администрация, което стимулира сливането на партийни с държавни постове и до бързо **"одържавяване" на СДС**, до скъсване на връзките с гражданското общество.

Периодът след Единадесетата национална конференция бе период на сериозни изпитания за СДС. От една страна, нараснаха социалното недоволство и критиките към последиците от управлението, свързани и с въвеждане на серия тежки, непопулярни реформи в социалната сфера, в здравеопазването и пенсионното дело, нарастване на безработицата и спадане на жизнения стандарт. От друга страна, засилиха се вътрешните противоречия в СДС — в центъра и в местните структури, довели в края на 2000 г. до оставките и по-късно изключване от СДС на водещи фигури като главния секретар Христо Бисеров, членовете на ръководството Йордан Цонев, Светлана Дянкова и други. Засилиха се позициите на Костов като неоспорим лидер, но социалната и политическата база на СДС се стесниха значително. Централизацията на властта в лидера Костов ограничи и вътрешнопартийната демокрация.

Този процес кулминира на Дванадесетата национална конференция през май 2001 г., в навечерието на парламентарните избори. Обновеният състав на Национал-

ния изпълнителен съвет на СДС очерта пълната победа на Костов и заобикалянето му с лоялни нему партийни активисти.

В другата основна политическа сила — БСП, тежката вътрешна криза предизвика сериозно разместване на пластовете и идейна преориентация. Засилиха се постъпателно позициите на новия лидер Георги Първанов за сметка на дейците от кръга "Виденов". Техният неформален лидер бе бившият председател на парламентарната група Красимир Премянов, който създаде вътрешнопартийна опозиция, опониращa на Първанов и назоваващa се "Открит форум". Към него гравитираха марксистки и неокомунистически дейци, противопоставящи се на "социалдемократизацията" на БСП. С течение на времето Георги Първанов и ръководството на партията поеха курс на отваряне на БСП към други леви формации като Евролевицата, ОБТ (Кръстьо Петков) и БСДП с цел формиране на Нова левица. Проведоха се серия от срещи и семинари, започнали от Лесидрен (ноември 1997 г.), преминали през срещата в Солун, подкрепена от Партията на европейските социалисти (септември 1998 г.). Този процес бе съпътстван от конкуренцията между БСП и Евролевицата, която с течение на времето се превърна в основна пречка за консолидиране на левите партии. Това бе следствие и на вътрешните противоречия в БЕЛ (виж по-нататък) и оформянето на две крила, оспорващи си лидерските позиции. Напускането от БЕЛ на проекта "Нова левица" остави БСП в центъра на процеса на обединяването на част от Новата левица (отцепилото се от БЕЛ Движение "Социалдемократи" на Николай Камов), ОБТ и част от БСДП, като последната премина през пореден тур от вътрешнопартийни сблъсъци. След смъртта на лидера

ѝ Петър Дертлиев БСДП се разцепи, като една част от партията гравитира към БЕЛ, а друга към БСП.

Междувременно се формира ново идейно течение — Движение за единство и развитие на БСП (ДЕР), наречено образно "Движение на генералите", което се стремеше да модернизира БСП като партия, признаваща пазарната икономика и евроатлантическата ориентация на страната, включително влизането в НАТО.

Четиридесет и третият редовен конгрес на БСП (1—3 май 1998 г.) утвърди позициите на Първанов, преизбран с абсолютно мнозинство в конкуренция с други трима кандидати. Групата на "виденовистите" остана в малцинство и се оформи като постоянна опозиция на новото ръководство. Конгресът направи уставни промени, които засилиха функциите на Първанов. В резолюция на конгреса се посочи, че **БСП е партия от "социалдемократически тип"**.

Съществено значение за **модернизацията на БСП** имаше последващият отказ от негативната или колеблива позиция към НАТО. Приемането на резолюция, с която се възприе членството на България в НАТО като част от външнополитическата ориентация, свидетелстваше за падането на още една от "свещените крави" в позицията на БСП и нейното придвижване към международната социалдемокрация. В средата на 2000 г. се състоя и 44-ият конгрес на БСП, който утвърди новата линия.

В началото на януари 2001 г. БСДП с лидер Петър Агов, ОБТ, Политическо движение "Социалдемократи" (отцепили се от БЕЛ) и БСП се обединиха в политически съюз Нова левица със социалдемократическа ориентация. Тя трябваше да стане основата на обновлението на левицата в България и като цяло отрази относителния завър-

шек на еволюцията на БСП **от посткомунистическа към социалдемократическа формация** въпреки продължаващите вътрешни раздори.

Две други парламентарно представени партии — БЕЛ и ББББ, преживяха сериозни вътрешни сътресения, които ги поставиха в критична ситуация с риск да бъдат трайно маргинализирани в партийното пространство. Новосъздадената през 1997 г. БЕЛ преживя през 2000 г. дълбока вътрешнопартийна криза, довела до разцепление в партията и напускането от нейните редици на част от ръководните дейци (Камов, Радоев и други). Те формираха политическо движение "Социалдемократи" и впоследствие се присъединиха към Новата левица.

Въпреки че Александър Томов запази поста си на председател на партията, БЕЛ бе застрашена от сериозна ерозия в електоралната подкрепа в навечерието на парламентарните избори. Непоследователният ѝ курс на сближаване и после враждебност към БСП и колебливите позиции към политиката на управляващата коалиция ОДС разклатиха доверието към нея.

Пред окончателна гибел в политическия живот се намираше и ББББ, който претърпя серия от разцепления и откъсване на политически дейци от своите редици. Създаден изцяло и доминиран от лидера Жорж Ганчев, той преживя естествения път на случайно появила се популистка партия, подчинена на позициите и прищевките на лидера си, и вървеше към политическото си небитие.

8. Парламентарните избори през 2001 г. и промените в партийната система

Парламентарните избори през юни 2001 г. се про-

изведоха за първи път след 1989 г. при изтекъл редовен 4-годишен мандат на Народното събрание. Когато всички очакваха те да протекат под знака на традиционното противопоставяне на основните политически партии БСП и СДС и техните предизборни коалиции, на политическата сцена се появи скоропостижно и неочаквано **нов политически субект** — царят в изгнание Симеон Втори и създаденото набързо от него Национално движение Симеон Втори (НДСВ).

Няколко са обстоятелствата, които обусловиха тази поява.

На първо място, възникналият вакуум в партийното пространство вследствие занижената в значителна степен легитимност на основните политически партии, БСП и СДС. Те загубиха подкрепа сред значителна част от българските избиратели. Социологическите проучвания показваха, че около 50% от гласоподавателите нямат намерение да отидат до урните и не подкрепят основните политически партии.

На второ място, последиците от реформите след тежката криза 1996—1997 г. предизвикаха остри социални и материални проблеми сред мнозинството български граждани и породиха разочарование и недоволство от политиката на управляващата партия. Това недоволство намери своя отдушник в подкрепата на новата политическа формация НДСВ.

На трето място, специфичен фактор представляваше личността на Симеон Втори, чиято изключителна популярност и харизма бе основният фактор за бързо утвърждаване на НДСВ в обществото. Той олицетворяваше нов тип политик, освободен от бремето на отговорността за партийната политика от последните 12 години, и фо-

кусира върху себе си очакванията за поврат в социалното и материалното битие на българските граждани, стана носител на нова политическа култура, изчистена от конфронтацията на миналия период.

Тези основни фактори в своята цялост създадоха предпоставки за уникалното за българската политическа среда **"вклиняване" на НДСВ в партийното пространство** само два месеца преди парламентарните избори. Сблъсквайки се с редица формалности при регистрацията си, то не съумя в срок да се легализира, но избирайки коалиционната форма чрез две други регистрирани партии, се представи като коалиция Национално движение Симеон Втори.

Набързо изготвената предизборна платформа на базата на програмните изявления на лидера Симеон Сакскобургготски очертаха една твърде разностранна комбинация от предложения, съчетаващи елементи на либерални и популистки социално-икономически предложения за реформи. Те бяха адресирани до основните социални групи и предложиха бързо икономическо развитие, социална справедливост, морал в политиката, борба срещу корупцията и интеграция в Европейския съюз и НАТО. Политическите подходи се основаха на толерантност, плуралистична култура и призив за консенсус по основните въпроси, преодоляване на политическото и социалното противопоставяне.

Кандидатдепутатските листи на НДСВ бяха еклектично съставени от професионалисти с успешна кариера в различни области, част от тях в чуждестранни институции и утвърдени специалисти, представители на художественотворческата интелигенция и други. Те олицетворяваха едно ново, относително младо поколение, част от

"успялата" България, от "новата средна класа".

Останалите основни политически партии, особено ОДС и БСП, създала "Коалиция за България" с още 15 незначителни партии и групи, попаднаха в дефанзивна позиция. Те понесоха посвоему негативите на изминалото време и станаха жертва на очертаващия се **протестен и наказателен вот** срещу техния политически курс след 1989 г.

Въпреки че в платформата на трите основни политически формации за изборите — НДСВ, ОДС и Коалиция за България — нямаше съществени различия по приоритетите на страната, изходът от изборите бе предрешен от очакваните промени, свързани с новото политическо движение.

Произведените на 17 юни 2001 г. парламентарни избори дадоха следните резултати.

Като цяло парламентарните избори предизвикаха **рязка промяна в съотношението на партийните сили** и в конфигурацията на парламентарните групи в 39-ото Народно събрание. Но основната последица бе **разчупеният досегашен двуполюсен модел на партийната система**, основан на доминацията и редуването във властта на СДС и БСП. Те получиха поотделно под 20% от гласовете на избирателите, което ги превърна от големи в средни по електорално влияние политически партии с относително еднаква политическа тежест.

Появи се една нова, голяма по електорално влияние политическа сила, която нетрадиционно и скоропостижно измести досегашните политически партии. Тя оформи и най-голямата парламентарна група с почти абсолютно мнозинство.

Същевременно НДСВ нямаше никаква партийна ис-

Таблица 6

Избори за 38-о Народно събрание

17 април 1997 г., (гласували 62,40%)

Партия	**Получени гласове**	**%**	**Мандати**
НДСВ	1 952 513	42,74	120
ОДС	830 338	18,18	51
Коалиция за България	783 372	17,15	48
ДПС - Либерален съюз			
Евророма	340 395	7,4	21
ВМРО - Гергьовден	165 927	3,63	
Българска евролевица	44 765	0,9	
Останалите партии, вкл. дубльори на НДСВ, събрали около 6% (две формации с наименование "Симеон II" в бюлетината)		7,8	

Източник: ЦИК

тория и тепърва предстоеше да се изгради като партийна формация със свои организация, идеология, лидерски екип и управленска политика. След изборите основната ѝ структура бе парламентарната група, която щеше да стане основа на бъдещата партийна формация.

Следователно НДСВ възникна спонтанно и бе почти цялостно олицетворено от личността на Симеон Втори. Същевременно то поемаше едновременно с възникването и легализирането си управлението на страната без никакъв опит. Всички тези фактори поставяха **много въпросителни пред бъдещето на новата политическа формация**, поставиха и серия от предизвикателства пред нейното изграждане и утвърждаване.

Поредното (четвърто) влизане в парламента на чет-

вртата по сила партия ДПС със съюзници и резултат над 6% я утвърди като неотменим компонент на новата партийна система. Нейната електорална опора остава в огромното си мнозинство турското население. Поради факта, че никоя от останалите политически сили не получи абсолютно мнозинство в парламента, ДПС придоби възможността да изиграе значима роля като фактор в бъдещото управление на страната като коалиционен партньор на НДСВ. В сравнение с предишните парламенти съотношението на силите наложи промяна във формулата на управление от едноцветни (доминирани от СДС и БСП) правителства, към коалиционна форма на управление.

Парламентарните избори през 2001 г. бяха крах за две от парламентарните партии — Българската евролевица и ББББ. Техният изключително нисък изборен резултат де факто ги елиминира като политически фактори в партийната система. В лявото пространство остана да доминира БСП след изборния неуспех на крайната неокомунистическа левица, получила под 1%.

За сметка на това се появи един нов, също нетрадиционен политически субект — "Гергьовден — ВМРО", който за малко не успя да прескочи 4-процентната бариера за

телство, оглавявано от Симеон Сакскобургготски, с коалиционен партньор ДПС. Това бе едно ново като формула правителство, в което участваха и политици, свързани с БСП. За страната започна нов исторически етап, при една нова партийна конфигурация. Именно в управлението и в реалната политика новата формация НДСВ трябваше да докаже дали е жизнеспособно като управленска сила и впоследствие като партийна формация.

Бележки:

[1]Вж. Карасимеонов, Г., "Политическите партии", ГорексПрес, 2000 г.

[2]Митев, П., От комунизъм към демокрация, Bulgarian Quarterly, бр. 1, 1992.

[3]Markus, G., Cleavages and Parties in Hungary after 1989, in: Cleavages, Parties and Voters, Ed. Lawson, K., Praeger, 1999.

[4]Вж. подробно за тези и други исторически и политически партии в Куманова, М., Николова, Т. "Политически партии, организации и движения в България и техните лидери 1879—1999 г.", С., "Ариадна", 1999 г., и Саздов, Д., "Многопартийната политическа система и монархическият институт в България 1889—1918 г.", С., 1993.

[5]Вж. сборника "За промените", съст. Е. Дайнов, Д. Кюранов, С., 1999 г.

[6]Вж. Сборник програми, платформи, декларации и други документи на политическите партии, съюзи и блокове в НР България, София, април 1990 и май 1990 г.

[7]Вж. "Кръглата маса", с. 672.

[8]Пак там, с. 672-673 и 679.

[9]Пак там, с. 682.

[10]Пак там, с. 690.

[11]

[16]Пак там, с. 30.

[17]Димитров, Д. В: Българските избори 1990—1996, Резултати, анализи, тенденции, Деметра, С., 1997 г., с. 29.

[18]Вж. чл. 3 на Закона за политическите партии, обн. ДВ, 10.04.1990 г.

[19]Вж. приложените Закон за политическите партии, конституционни текстове и други документи.

[20]Вж. Стойчев, С., цит. съч., с. 83, с. 253 и нататък; и Димитров, Д., "Българските избори", цит. съч.

[21]Серия от сблъсъци илюстрира тази ситуация — принудителната оставка на президента Младенов, "Градът на истината", подпалването на партийния дом и др.

[22]"Конституционен съд, Юриспруденция 1991—1996", Издателство "Отворено общество", С., 1997 г.

[23]Вж. Стойчев, С., цит.съч., с. 201—202.

[24]Чл. 92 от Конституцията на Република България.

[25]Вж. Калинова, Б., Баева, И., "Българските преходи 1939—2002", Панорама, С., 2002 г., с. 298—301.

ГЛАВА ТРЕТА

ФОРМИРАНЕ И ЕВОЛЮЦИЯ НА ВТОРАТА ПАРТИЙНА СИСТЕМА

Парламентарните избори през 2001 г. маркираха началото на дълбока трансформация в новата партийна система на България след 1989 г. От партийна система на прехода тя започна да прераства в партийна система на консолидиращата се демокрация. **Първата посткомунистическа партийна система, установила се в периода 1989 – 2001 г., се характеризираше предимно с налагането на двуполюсния силно поляризиран модел на партийна система, отличаващ се с доминацията на БСП и СДС. Втората посткомунистическа партийна система, зараждаща се след 2001 г., придобива контурите на многопартийна система, но също е подложена на динамични промени, което се прояви след парламентарните избори през 2005 и 2009 г.**

1. Пореден опит за утвърждаване на центристко-либерален партиен блок

Формирането на НДСВ като електорална формация единствено идентифицираща се с личността на бившия цар Симеон Втори, поставяше много въпросителни пред нейната еволюция и съдба като партийна формация. За разлика от другите основни политически партии, предста-

вляващи гръбнакът на новата партийна система — БСП, СДС и ДПС, НДСВ се формира скоропостижно и започна своя "живот" директно като парламентарна формация, съставена от 120 депутати. С други думи, нейното възникване наподобяваше формирането на първите класически партийни формации във Великобритания и САЩ, и други демократични държави, които започваха своя път на развитие от представителните институции. Едва впоследствие те прерастваха от "партии в парламента" в "партии на гражданското общество".

Същевременно, с влизането ѝ в парламента като най-голяма парламентарна група, НДСВ навлезе в структурите на изпълнителната власт като основна управляваща партия, което още в началото на съществуването ѝ я превърна в "държавна партия" със силно влияние в публичната администрация, където се формираше основният ѝ кадрови резерв. С други думи, НДСВ се формира изцяло отгоре по усмотрение на нейния лидер Симеон Сакскобургготски и изцяло извън гражданското общество, като изключим кратката предизборна кампания на формацията през 2001 г., съставена почти изцяло от нововлезли в политиката личности.

Този начин на възникване на НДСВ поставяше много съмнения относно способността му да се утвърди като жизнеспособна партийна формация. Нещо повече, то се самообяви като движение с определен антипартиен привкус, отговарящо на първоначалните разбирания на основателя му Симеон Сакскобургготски.

При тази ситуация основните фактори, изиграли легитимираща роля на НДСВ, бяха преди всичко управленските способности на правителството. Но също така способността да запази целостта и вътрешната си стабилност

и коалиционното взаимодействие с младшия партньор ДПС, от което зависеше парламентарното мнозинство.

Управленският капацитет на НДСВ будеше добре разбираеми въпросителни поради изцяло непознатия екип, който формира правителството — хора без опит в държавната администрация на това ниво. Самият Симеон Сакскобургготски прие с големи резерви отговорността си като премиер, също така нямаше никакъв опит на тази позиция. Затова първоначалното му намерение бе да формира де факто коалиционно правителство с дейци от СДС и БСП, осигурявайки приемственост в управлението, но и споделяне на отговорностите. На неговите усилия отговориха положително само от БСП, от чиито редици двама дейци поеха министерски постове[1]. С това в първоначалния период на съществуването си правителството на Симеон Сакскобургготски си осигури освен парламентарна подкрепа на коалиционния партньор ДПС, и негласната подкрепа на парламентарната група, доминирана от БСП.

В "услуга" на правителството бе и фактът, че ДПС и лидерът му Доган имаха значителен опит в политическите събития след 1989 г. и компенсираха донякъде отделянето от българската политика на Симеон Сакскобургготски и някои от новите министри.

Друг положителен момент за правителството бе, че то започна своята дейност при относителна икономическа стабилизация на страната в края на 2001 г. и благоприятна международна среда, свързани с перспективите България да се придвижи към членство в НАТО и Европейския съюз.

Неблагоприятен момент за дейността на правителството бяха свръхочакванията на мнозинството български

граждани, породени от предизборните обещания за значителни промени в жизнения стандарт и живота на българите, чието мнозинство попадна в числото на "загубилите" от прехода след тежките икономически сътресения от 90-те години на миналия век. Още в първите месеци на управлението на НДСВ се очертаха нереалистичността на част от популистките обещания на НДСВ и лично на новия премиер Симеон Сакскобургготски. Въпреки че продължи линията на макроикономическа и финансова стабилизация, правителството на НДСВ не съумя да изпълни завишените си предизборни обещания за значително подобрение на жизнения стандарт на българското население. Това доведе още след първите месеци на управлението на НДСВ до спадане на неговата популярност и загуба на обществено доверие[2].

Същевременно обаче това не беше съпроводено от сериозни икономически сътресения и кризи. Паралелно с това в последните две години на мандата му се забеляза определено подобрение на жизненото равнище на определени части на населението, което се изрази и в нарастване дела на така наречената "средна класа". Намаля безработицата, увеличиха се относително доходите, главно на държавната администрация, увеличиха се и чуждестранните инвестиции[3].

Основните му успехи обаче се проявиха на външнополитическата арена и главно с довеждането до успешен завършек на преговорите за членство на страната в НАТО, която бе приета през април 2004 г., приключване на преговорите в Европейския съюз през април 2005.

Тези фактори гарантираха на правителството относителна стабилност въпреки спадащото доверие в първите години, което бе възстановено частично в края на ман-

дата[4]. Този фактор, наред с другите фактори (запазването на мнозинството и липсата на популярност на алтернативните опозиционни партии) осигури на правителството завършването на целия 4-годишен мандат, предвиден по Конституцията. Това обстоятелство бе изключително важно за легитимирането на НДСВ като формация, способна да предложи своя алтернатива като либерална партия в противовес на другите ѝ основни конкуренти отляво и отдясно. Това създаде възможност да оформи свой специфичен профил на центристка партия, претендираща да заеме трайно място във втората партийна система.

Наред с това 4-годишният мандат позволи на НДСВ да създаде свой кадрови ресурс в държавната администрация по центъра и на места. Също така да разшири и социалната си база главно сред държавните служители, немалка част получили назначение чрез управляващата партия. Този период позволи на НДСВ да утвърди и свой партиен елит, който се оформи около Симеон Сакскобургготски. НДСВ се легитимира вече не само чрез него, но и чрез редица министри, получили висока обществена подкрепа[5]. С течение на времето те заеха и водещи позиции в новосформираната партия НДСВ и в парламентарната група.

По-сложен се оказа процесът на вътрешнопартийната стабилност и хомогенност на НДСВ. Възникнала като формация "вътре в парламента" и без опора и социални корени в гражданското общество, тя запази целостта си предимно вследствие лоялността и идентификацията с личността на Симеон Сакскобургготски. **По начина на своето конструиране тя бе съвкупност от няколко приятелски кръга (юристите, технократите, юпитата от Лондон и други, кръга Кошлуков – Севлиевски, и други),**

свързани с икономически и други среди, извън парламента, което превръщаше НДСВ в "кланова" партия. Част от депутатите на НДСВ бяха типични "политически автостопаджии", преминали през една или няколко партии, включително СДС и БСП, преди да се озоват в НДСВ. Тяхното присъствие в НДСВ бе продиктувано от лични интереси и кариеристични и в нищожна степен от идейни и ценностни подбуди.

Следователно НДСВ бе типична клиентелистка организация, обслужваща интересите на различни икономически лобита, както и личностните амбиции и потребности на значима част от нейните депутати. Това състояние на НДСВ предопредели серията от конфликти и периодични разцепления в парламентарната група. Те бяха стимулирани от противоречията между основните "приятелски" кръгове и доминацията на два от тях — юристите и технократите, фаворизирани от Симеон Сакскобургготски и заели видни позиции в правителството и парламентарната група.

Именно тези две основни групи получиха и главния властови ресурс в държавните институции, което провокира недоволството на другите групи и отделни депутати. Началото на серията конфликти и впоследствие напускане на парламентарната група на НДСВ започнаха още след първите месеци на управленския мандат на правителството и не престанаха до края му, когато от 120 депутати в парламентарната група на НДСВ останаха само 97. Най-значимият конфликт и разрив стана през 2004 г., когато 11 депутати от парламентарната група на НДСВ я напуснаха и основаха собствена парламентарна група — така наречената Новото време, начело със Севлиевски и Кошлуков. Впоследствие те формираха своя политическа

партия с дясноцентристка ориентация (на 10 юни 2004 г.).

След парламентарната криза през януари 2005 г. Новото време "изтъргува" отказа си да подкрепи вот на недоверие срещу правителството, като бе включена в правителството и получи министерски пост. Новото време се включи с НДСВ и ДПС в кратко съществувалия така наречен Либерален алианс, който се разпадна преди изборите през 2005 г. Всяка от тези партии се яви самостоятелно на изборите, а Новото време остана извън парламента с неясни перспективи за евентуално вливане в дясноцентристкото политическо пространство.

Важна стъпка в прехода на НДСВ от неоднородно движение към политическа партия бе регистрацията ѝ като такава през юни 2002 г. В декларацията за основните ценности на НДСВ тя се обяви за либерална формация и изяви стремежа да се ситуира в дясноцентристкото пространство.

По организационната си същност НДСВ се определи като електорална партия без типичната за другите български партии организационна структура с централни, междинни и местни органи, като основната ѝ функция е организирането на изборния процес на партията. Първоначално НДСВ взе решение да се приобщи към европейската Народна партия, в която членуват консервативни и християндемократически партии, но неговото членство там бе възпрепятствано от съпротивата на СДС, която бе вече член на тази европейска наднационална партия. Впоследствие НДСВ се ориентира към Либералния интернационал и либералната европейска формация (Европейската либерална и реформистка партия), в която беше приета през 2003 г. Член на тази европейска транснационална партия бе вече ДПС, която подкрепи членството на

НДСВ.

С други думи, главно по външнополитически съображения и външно въздействие НДСВ прие либерализма за своя идеологическа ориентация и наред с ДПС се присъедини към либералните партийни формации. Тъй като исторически либералните партии в Европа са твърде разнородни, със свои десни, леви и центристки крила, накои от тях съществуващи и като самостоятелни партии, НДСВ удачно се адаптира към този модел. Той отговаряше, от една страна, на вътрешната неоднородност на НДСВ, където също се оформиха различни крила с по-дясна или по-лява ориентация. От друга, на относително незаетото в българската партийна система центристко пространство, позволяващо на НДСВ да балансира между десните и левите партии и в съответствие с конкретните си интереси да намира коалиционни партньори и в двете направления.

Като свой основен партньор НДСВ определи ДПС, която също се бе самоопределила като либерална формация и бе част от правителствената коалиция. По този начин в типичния за българския политически процес начин НДСВ си самоопредели идеологическия облик, като направи по този начин важна стъпка към партийната си идентификация от популистка към либерална формация. В конкретния исторически момент тази стъпка имаше преди всичко прагматичен и външнополитически аспект, тъй като либералната политическа традиция беше прекъсната в България след 1947 г., а след 1989 г. за кратко се представляваше от незначителни формации в СДС.

С други думи, либералните политически ценности трябваше тепърва да придобият своя специфичен български колорит и да се превърнат в осъзната ориентация на

елита и членовете на НДСВ.

Първият тест за социалните корени на НДСВ и за връзки с гражданското общество след парламентарните избори 2001 г. бяха местните избори през октомври 2003 г. Въпреки спецификата на вота — мажоритарен за кметовете и пропорционален за общинските съветници, НДСВ показа скромни резултати, които обаче свидетелстваха, че като най-млада партия има определен кръг от свои привърженици. Тя спечели 6 кметски места, от които 2 в по-големи градове и 344 общински съветници с подкрепата на общо 6,51% от избирателите[6]. Този процент отразяваше като цяло рейтинга на НДСВ в този период, който се движеше около 8—10%, значителен спад в сравнение с резултата от юни 2001 г. Но същевременно това показа, че НДСВ започва да се укрепва като партийна формация на местно равнище и излиза частично извън сянката на своя лидер Симеон Сакскобургготски. Именно на тези избори НДСВ получи първата си легитимация като партийна формация. Това ѝ откриваше шансове за парламентарно представителство на следващите избори въпреки съществуващите въпросителни около нейната по-нататъшна съдба.

Друг фактор, поставил на изпитание управленските възможности на НДСВ, бе коалиционното му взаимодействие с ДПС. ДПС бе основният фактор за гарантиране на парламентарното мнозинство като опора на новото правителство и същевременно активен участник в изпълнителната власт. Тази коалиционна формула на управлението се експериментираше за първи път в България след промените през 1989 г. И двете партии, участнички в него, положиха усилия да осигурят дълготрайно взаимодействие, доказвайки, че се формира нов център на властта, из-

вън доминиращите дотогава в партийната система БСП и СДС, и запазиха коалиционната формула в продължение на четири години въпреки появяващите се периодично вътрешнокоалиционни конфликти. Но това създаде предпоставки за появата на нова управленска алтернатива в партийната система около двете либерално-центристки партии. Това бе нов фактор, съдействал на управленско ниво за разчупването на двуполюсната партийна система. Това легитимира и двете партии като реални и потенциални участници в управлението на страната в перспектива след изборите 2005 г.

Въпреки че ДПС бе отдавна фактор в българския политически процес след 1989 г., това негово пряко участие в изпълнителната власт като активен участник, завърши процеса на интегрирането му в политическата система. ДПС получи нови възможности да разшири присъствието си в административния апарат на централно ниво и да получи нов властови ресурс за осъществяване на интересите на своя политически елит и електоралната си база. ДПС използва участието си в изпълнителната власт, за да разшири влиянието си и в местната власт след местните избори 2003 г. и показа значителен резултат, съответстващ на 13,6% от подадените гласове и избрани 695 съветници, както и множество кметски места в смесените райони, включително в Кърджали.

В този период ДПС положи усилия да разшири електоралното си влияние извън турското население и привлече българи както в ръководството на партията, така и в структурите на държавната власт, използвайки позициите си в правителството. ДПС положи значими усилия да утвърди либерално-центристкия блок като основен фактор в новата партийна система. От него произлезе ини-

циативата за формирането на либерален алианс между НДСВ, ДПС и Новото време. Лидерът на ДПС обаче не успя да убеди ръководството на НДСВ правителствената коалиция, формирана между трите партии, да прерасне в предизборна коалиция за парламентарните избори 2005 г., което откроі определено напрежение и различия в тактиката между трите формации. Пропаднаха и усилията на Новото време да се коалира сама с ДПС за парламентарните избори през юни 2005 г., вследствие на което трите либерално-центристки партии се явиха самостоятелно на изборите с перспектива да продължат сътрудничеството си в следизборната ситуация, ако се създадеше такава възможност. **Резултатите от парламентарните избори потвърдиха, че място за центристко либерален блок има и че той може да стане основен компонент на втората пост комунистическа партийна система въпреки влошаването на отношенията между ДПС и НДСВ.**

2. Раздробяване и преструктуриране на дясното партийно пространство

След парламентарните избори през 2001 г. в СДС, основен до този момент опонент на БСП, с претенция да обхване десния политически спектър, започна продължителна вътрешнопартийна криза. Тя беше предизвикана от серия фактори, сред които се открояват следните.

На първо място, откъсването на СДС от социалната му база и гражданското общество като цяло вследствие задълбочаване на негативните тенденции на "самозатваряне" на партията във върхушката ѝ и все повече около "приятелския кръг" на лидера ѝ и министър-председател Иван Костов. Той самият се прояви като авторитарен ли-

дер, назован не без основание от съмишлениците в собствената му партия "Командира". След 2001 г. той системно елиминира основните си опоненти в СДС и концентрира значителен властови ресурс в себе си и изолира ръководството от редовите членове.

На второ място, засилването на негативните процеси, продиктувани от клиентелисткия уклон на партията. Превръщането на СДС в "партия на управлението", без да има стабилни корени в обществото и без вътрешнопартийна демокрация, я превърна в партия, обслужваща в голяма степен користните интереси на своята върхушка, което твърде скоро провокира вътрешнопартийни сблъсъци. Корупцията като типичен феномен на незрели партийни формации и случайни партийни лидери, достигнали върховете на властовата пирамида в посткомунистически условия, разяде отвътре СДС и я превърна в арена на сблъсък на лобистки интереси. В анализа на ръководителя на отдела за стратегии и анализи на СДС в периода 2000 — 2001 г. Светослав Малинов се отбелязват точно симптомите на този процес на клиентелизиране[7] на СДС. Според него "определени клиентелистки групировки в рамките на СДС започнаха да имат свой дневен ред" и "се достигна до уродливата нова фаза на капсулиране и приватизиране на самия клинтелизъм."

На трето място, след като управлява четири години със стабилно парламентарно мнозинство, постави началото на някои реформи и ориентира геополитически страната към евроатлантическите структури, СДС изчерпа основанията за поддържане на първоначалния антикомунистически идеологически курс, който преди всичко го легитимираше като партия и мобилизираше значим електорален потенциал. СДС не съумя своевременно да

започне реидеологизацията и програмното обновление в съответствие с новите реалности на страната и особено с превръщането на демократичните завоевания в необратим фактор. **Поддържането на идеологемите на агресивния антикомунизъм от началото на прехода, спъваше адаптацията на СДС към новите реалности и новите поколения избиратели, израснали в периода след 1989 г.** От друга страна, опитът да се привнесе християндемократическа идеология "отвън" към българските реалности не сполучи, не на последно място, защото СДС нямаше идейния потенциал и идеолозите да обоснове християндемократическите ценности в български условия. Затова и Хартата на ценностите на СДС остана без реални последици за еволюцията на партията.

Към тези основни фактори след 2001 г. се добавиха продължаващите и изострящите се отношения между лидерите и групите в СДС. Техен непосредствен катализатор стана слабото представяне на СДС на парламентарните избори през 2001 г., последвано от загубата на кандидата за президент, подкрепян от СДС, Петър Стоянов — президент в периода 1997—2001 г. С това СДС в кратък период през 2001 г. загуби две възлови политически битки, които предизвикаха болезнени процеси в партията и извън нея сред основните ѝ поддръжници. В СДС започна период на дезинтеграция, преминал през различни фази след 2001 г., и продължил до и след парламентарните избори 2005 г. Този процес не бе спрян и след като на Националната конференция през 2002 г. Надежда Михайлова пое лидерския пост в остро противоборство с предшественичката ѝ Екатерина Михайлова, близка до Иван Костов[8]. Този разпад на СДС се прояви в две основни направления — изостряне на вътрешните конфликти и разцепления, довели до фор-

мирането на нови десни партии от отломките на СДС.

Първият по-значим конфликт, довел до първото разцепление, бе свързано с напускането на СДС на популярния тогава кмет на София Стефан Софиянски след парламентарните избори през 2001 г. Той оглави нова партийна формация Съюз на свободните демократи, която се ориентира към десния център и потърси допирни точки с управляващата НДСВ. Социалната база на ССД обхвана предимно представители на новата средна класа в големите градове. В краткото си съществуване като партия ССД бе изцяло зависима от съдбата и популярността на своя председател Софиянски, който спечели за трети пореден път изборите за кмет на София през 2003 г. Същевременно разрастващите се проблеми на кмета — от една страна, липса на мнозинство в общинския съвет, и от друга, заведените съдебни дела срещу негови действия като кмет, стесниха значително периметъра на въздействие на ССД в навечерието на парламентарните избори 2005 г. ССД не успя да излезе от позициите на малка партия със съмнения да прескочи 4-те процента. Това ѝ наложи да влезе в една твърде нетрайна и идеологически нехомогенна коалиция — Български народен съюз, заедно със земеделска и националистическа формация[9].

Вторият по-значим по мащабите си конфликт и последвало разцепление бе между привържениците на експремиера Иван Костов и новото ръководство на СДС начело с Надежда Михайлова. Противоречията ескалираха след загубата на кметските избори в София, където Надежда Михайлова се кандидатира от името на СДС. Това бе използвано от привържениците на Иван Костов, за да започнат кампания за нейното отстраняване и връщането на Иван Костов на водещи позиции в СДС. След като тях-

ната акция се провали, те се ориентираха към напускане на СДС и формирането на самостоятелна парламентарна група и впоследствие на нова политическа партия — Демократи за силна България (ДСБ), създадена през май 2004 г.

Новата партия оглави бившият лидер на СДС и премиер (1997—2001 г.) Иван Костов. **ДСБ се самоопредели като дясна консервативна партия с амбицията да създаде образ на "нова десница", излязла от сянката на СДС. В нейните програмни и предизборни документи се проявяваше стремеж да се представи като партия, защитник на българските национални интереси, с евроскептичен уклон.** Основен елемент в програмата беше борбата за ред и законност, включително съчетани с традиционни антикомунистически лозунги. Още при създаването на ДСБ тя се оформи като лидерска партия около фигурата на Иван Костов, чрез когото тя искаше да се легитимира и утвърди. Тя прие твърда опозиционна позиция както срещу левите партии, така и срещу управлението на НДСВ. Тя зае остра критична позиция срещу останалите десни партии, особено СДС и ССД, които неприкрито целеше да измести от дясното пространство. Основен акцент в дейността на ДСБ бе нейното остро противопоставяне на ДПС и особено на лидера ѝ Доган, обвинени в опити да монополизират етническия вот на турците. Социалната база на ДСБ, въпреки амбициите да измести СДС от дясното партийно пространство, остана до изборите 2005 г. твърде стеснена до твърдите антикомунисти и по-възрастни граждани в големите градове. Според социологическите проучвания те имаха най-голям дял на хора над 61 години след БСП[10].

В самия СДС продължиха кризисните процеси, пре-

тарните избори от 2005 г. доведе до процес на съюзяване на десни партии в предизборни коалиции.

ССД формира коалиция с БЗНС — Народен съюз, най-голямата от земеделските формации, и традиционен съюзник на СДС. Към тях се включи националистически ориентираната ВМРО. Названието на коалицията бе Бъл-

гьовден, Демократическата партия и по-малки партии от земеделския и ромския етнически спектър.

ДСБ, след неуспешни опити да се коалира с БЗНС — Народен съюз и Демократическата партия, избра пътя на самостоятелно явяване на изборите.

3. Утвърждаване на БСП в лявото пространство

След парламентарните избори 2001 г. паралелно с процеса на загуба на обществено доверие в НДСВ и неговото правителство и вследствие кризата в СДС, започна постепенен процес на укрепване и разширяване позициите на БСП. Той бе стимулиран от победата на лидера Първанов на президентските избори през ноември 2001 г., което изведе представител на партията на престижния пост държавен глава на сраната. Самият той подкрепи и посочи за свой заместник на поста председател на БСП младия и със скромен стаж в структурите на БСП международен секретар на партията — Сергей Станишев. Това трябваше да бъде знак за БСП и особено на обществените среди извън БСП, че тя ще продължи курса на социалдемократизиране и приобщаване към политическата линия за интеграция на България в НАТО и Европейския съюз.

С поемането на поста от Сергей Станишев и впоследствие утвърждаването му на него на 45 конгрес на БСП през 2002 г., както и решенията, приети от него, бяха доказателство за продължаването на линията Първанов. Това развитие, последвано от фактическото приобщаване на БСП в Социалистическия интернационал като редовен член през 2004 г. и в Партията на европейските социалисти през 2005 г. легитимира БСП в международен план като социалдемократическа формация, свързана с

същи, особено на местно ниво, които се изостриха около местните избори през 2003 г. С течение на времето ръководството на партията овладя тези центробежни тенден-

На мястото на двуполюсния модел в навечерието на парламентарните избори се появи една по-плурализирана от гледна точка на участващите партии партийна система и идеологически и ценностно – по-диференцирана.

Втората партийна система в навечерието на парламентарните избори 2005 г. - основни партии

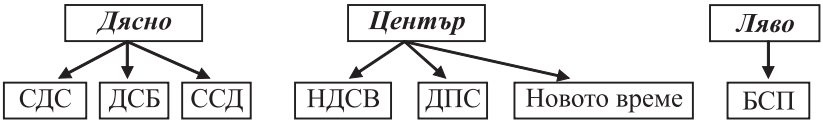

4. Парламентарните избори през 2005 г. и формирането на тройната коалиция

Парламентарните избори потвърдиха категорично, че в българската партийна система настъпват трайни промени, които очертават все по-ясно контурите на втората партийна система след 1989 г.

Първата основна черта бе плурализация и фрагментация на партийната система.

Избирателите отхвърлиха на тези избори модела на партийна система с доминиращи партии хегемон, каквито бяха БСП и СДС до 2001 г. и от 2001—2005 г. популистката им алтернатива НДСВ, която по-късно се структурира като либерална партия.

В 40-ото Народно събрание присъстваха седем основни политически коалиции и партии. Само НДСВ и ДСБ се явиха като отделни партии. БСП бе доминиращата партия в Коалиция за България, а СДС в ОДС. В БНС има относителна равнопоставеност между ССД, ВМРО и

Таблица 7

Избори за 40-о Народно събрание
25 юни 2005 г., (гласували 55.76%)

Партии и коалиции	Получени гласове	%	Мандати
Коалиция за България с основна партия БСП	1 129 196	30.95	82
НДСВ	725 314	19.88	53
ДПС	467 400	12.81	34
Коалиция Атака	296 848	8.14	21
ОДС (основна партия СДС и партньори)	280 323	7.68	20
ДСБ	234 788	6.44	17
БНС (ССД, ВМРО и БЗНС — Народен съюз)	189 268	5.19	13
Новото време	107 758	2.95	
ПД "Евророма"	45 637	1.25	
Коалиция на розата	47 410	1.30	

Източник: ЦИК

БЗНС — Народен съюз, като броят на депутатите от ССД е най-малък. Извън коалицията те нямаха реални шансове за парламентарно представителство.

Коалицията Атака, като нов феномен, обединяваше предимно националистически сдружения, включително партията Атака с лидер Волен Сидеров и представляваше нов политически фактор в партийната система, макар наследил други партии с по-умерена националистическа тенденция, каквито бяха Българския бизнес блок с лидер Жорж Ганчев.

Извън парламента остана дясноцентристката либерална формация Новото време, социалдемократически

ориентираната Коалиция на розата и най-значимата политическа формация на ромите — Политическо движение Евроромa.

Сред тези седем партии и коалиции най-голяма бе БСП с около 30% електорална подкрепа, следвана от НДСВ с около 20%.

Сред малките "най-голяма" бе ДПС, следвана от СДС (в ОДС), ДСБ и партиите в БНС. Тази нова конфигурация отразяваше тенденцията на диференциране на вота на избирателите и преориентацията им от ценностно идеологически мотиви за подкрепа на дадени партии към социално-икономически и други мотивации, базирани все повече на лична или групова преценка на ролята на дадена партия, особено когато е била партия на управлението.

Втората основна черта в еволюцията на партийната система, откроена в изборните резултати, бе продължаващата и задълбочаваща се криза на легитимността на партийната система като цяло и партиите, взети поотделно.

Очертаната на местните избори 2003 г. тенденция на оттегляне на избирателите от установените партии пролича и на тези избори. Силно спадна избирателната активност в сравнение с предишните избори. Неучастието на 45% от избирателите бе симптоматично с факта, че една значителна част от негласувалите изразиха своето недоволство от партийния елит и ролята на партиите и проявиха своето недоверие към тях. С други думи, те не се идентифицираха с нито една от партиите. Също така се очерта пренасочване на част от гласовете — над 8%, в подкрепа на формация с открито антипартийна риторика, остро дистанцирала се и противопоставяща се на установените партии. Това бе типичният анти-естаблишмент

вот, който отразява не само недоверието, но и отрицанието на партиите, като основен компонент на демократичната система.

Към тези две цифри (45% + 8% = 53%) се добавят и разпилените гласове за партии под 4-процентната бариера (над 8%), което води до цифрата около 60% от избирателите, които под различни форми не оказаха доверие на основните парламентарно представени партии, като изключим Атака. Това стесняваше значително тяхната социална база, особено при формирането на правителство. И също така в неконсолидираната демокрация в българските условия се откриваше ниша и електорален резерв за спонтанно възникващи политически формации и партии, включително с антидемократичен и антисистемен характер, които биха дестабилизирали партийната система. С други думи, почвата бе подготвена за появата на следващите избори на такива партии като ГЕРБ и РЗС.

С други думи, кризата на легитимността на партийната система постави втората партийна система в началото на нейното формиране на нестабилна основа и с възможности да бъде провокирана от нови формации и съответно дестабилизирана. Това постави самите партии в перманентна криза на доверие, създаде условия за вътрешни конфликти и разцепление и в крайна сметка въздействa негативно върху цялата демократична политическа система, което не закъсня да се прояви на следващите избори през 2009.

Трета основна черта в еволюцията на втората партийна система бе, че за първи път в българския парламент се появи радикална националистическа популистка формация в лицето на Коалиция Атака, която по-късно се преобразува в партия начело с Волен Сидеров.

Надежда Михайлова и нейните опоненти, групирани предимно около бившия президент Петър Стоянов и бившия премиер Филип Димитров. Тази ситуация в СДС доведе до още по-голямо свиване на електоралната тежест с риск от маргинализация за следващите парламентарни избори.

Съюзът на свободните демократи (ССД) с лидер Стефан Софиянски "се скри" в коалицията БНС, заедно с БЗНС — Народен съюз и ВМРО. Има вероятност да продължи да съществува като малка дясноцентристка формация, но тясно свързана със съдбата на лидера си Стефан Софиянски. Не бе изключено тя да се разпадне през следващите години години поради силно свитата ѝ социална база и политическо влияние, което я лишава от перспективи на самостоятелно съществуване.

Кризата в дясното пространство откри ниша за появата на нов десен политически субект, който да стъпи върху новите политически реалности, характерни за конституирането на втората партийна система. Именно в тази ниша се намести партията ГЕРБ, която в този момент все още не съществуваше.

НДСВ успя да постигне задоволителен резултат и да се укрепи в центристкото пространство като средна партия. Благоприятни фактори за това бяха дезинтеграцията на СДС и сблъсъците в дясното партийно пространство, както и вследствие на някои постижения на правителството, довели до обща икономическа стабилизация и външнополитически успехи. **Изборните резултати дадоха възможност на НДСВ да се включи в правителствена коалиция и да продължи да участва в управленските структури, макар и в ограничен мащаб.** Същевременно нейната бъдеща съдба бе трудно предсказуема, тъй като

основният фактор, обусловил нейното присъствие в политическия живот и относителна кохезия, оставаше непредвидим, а именно намерението на лидера му Симеон Сакскобургготски. Стоеше възловият въпрос доколко той ще е ангажиран с НДСВ, след като освободи поста си на премиер. Евентуалното му оттегляне от политиката щеше да остави вакуум в НДСВ и условия за вътрешнопартийни сблъсъци за наследството на Симеон Сакскобургготски.

Като съвсем млада партия НДСВ запази относителната си цялост основно поради административния ресурс, който получи като партия на властта и създадената социална основа сред чиновническия апарат. Това постави въпроса ако тя остане без или с ограничен властови ресурс в държавната администрация, дали няма да претърпи вътрешни разцепления, тъй като НДСВ продължи да бъде "кланова" партия, съставена от различни групи, или с други думи, клиентелистка партия с все още много слаби корени в гражданското общество. Още повече като електорална партия по устав, тя нямаше стабилна организационна структура в страната си. Всичко това остави открит въпроса относно бъдещата еволюция на НДСВ, което, ако съумее да се стабилизира в перспектива без патрона си Симеон Сакскобургготски, би имала шанс да се утвърди в центристкото пространство, начело с по-популярните фигури в него. Същевременно тя остана притисната в управлението между ДПС и БСП, което и причини много негативи.

ДПС постигна най-добрия си резултат след 1989 г. Това бе следствие на три основни фактора. Първо, на голямата мобилизация на електората, включително на изселниците в Турция, които имат двойно гражданство. Второ, на включването на българи в листите на водещи

позиции в райони, където те имат определено влияние. Така се обясняват получените мандати от Варна и от Хасково, където се явиха бивши дейци на СДС, българи, както и на други лица, които ДПС включи в изборните си листи. Макар българите да не играят определяща роля в политическото представителство на ДПС през последните години, Доган ги включва все по-активно в дейността на партията в резултат на политиката му на "отваряне" към българския етнос. Трето, ДПС извлече дивиденти и от ниската избирателна активност, което е в изгода на партиите с твърд мобилизиран електорат, каквито са турците.

Същевременно се опровергаха някои очаквания, че гласове от ДПС ще отнемат други турскоетнически партии и дейци, някои от които се включиха в други листи. Не по-малко значение за активизиране на електората имаха агресивната риторика против Доган на ДСБ и лично на лидера Костов, на ВМРО, като част от коалицията БНС, и особено антитурските изявления на новата радикална формация Атака. Те създадоха конфликтен потенциал, от който се възползваха други нови партии като ГЕРБ и РЗС.

Поредното участие на ДПС в правителството наложиха на ръководството да балансира между нарасналите му политически амбиции и ограничените възможности да ги реализира в трипартийна коалиция. Същевременно спецификата на ДПС като главно етнически базирана партия я поставя в особено положение на партия гарант на етническия мир в страната, но в едни нови условия, при които страната е интегрирана в НАТО и в перспектива в Европейския съюз, и особено при също така започналите преговори на Турция за интеграция в Европейския съюз.

Постигнатият изборен резултат от БСП показа, че партията след 8 години в опозиция и след най-тежката си криза от периода 1996–1997 г. съумя да се консолидира и да запази водещи позиции в левия спектър, където в момента няма конкуренти. Курсът "Първанов" на модернизация и социалдемократизация на БСП получи своята легитимация в изборния процес. Чрез изборите се легитимира и новото ръководство начело със Сергей Станишев.

Същевременно се опровергаха очаквания на лидери в БСП, че тя отново ще съумее да се превърне в хегемон в лявото партийно пространство, като голяма партия с евентуално абсолютно мнозинство, или близо до него.

Следователно пред БСП стоеше тест за способността ѝ да води коалиционна политика, особено след формирането на правителството. Това щеше да има изключително важно значение за нейното по-нататъшно легитимиране като демократична лява партия и за по-нататъшното ѝ укрепване и развитие, включително разширяване в социалната ѝ база. При неуспех или провал на тройната коалиция БСП щеше понесе основните негативи.

Формирането на новото правителство като трипартийна коалиция бе също "новост", характерна за втората партийна система. Необходимостта от търсене на коалиционни форми на управление бе следствие на фрагментацията на партийната система и нежеланието от избирателите да дадат гласа си за партия хегемон. Това бе също следствие на нормализацията на партийния живот и отпадането на водещи мегатеми главно от идеологически характер. Самата предизборна кампания предопредели нови теми на партийното противоборство-предимно с икономически характер. Това доведе до разслояване и разхвърляне на гласовете в повече партии, което наложи

за първи път след 1989 г. нов тип диалог и компромиси, още повече между партии, опониращи си по време на предизборната кампания. Затова процесът на формиране на правителство се оказа тежък и продължителен, съпътстван от кризисни моменти. Едва с третия мандат на третия коалиционен партньор — ДПС, се стигна до формиране на тристранна коалиция между най-големите партии в парламента — БСП, НДСВ и ДПС. Основният фактор, който в крайна сметка ги "събра", бе предстоящото членство на България в Европейския съюз и необходимостта да се предотврати евентуална политическа криза, ако не беше формирано правителството. По този начин правителството получи и изключително голяма парламентарна подкрепа.

5. Нова трансформация в партийната система след парламентарните избори през 2009 г.

Втората партийна система след 1989 г. се оказа подложена на нови сътресения след изборите за Народно събрание през 2009 г. Прояви се нейната лабилност и продължаваща трансформация. Основните политически партии, с изключение на ДПС, която максимално мобилизира етническия вот на турците, не съумяха през последните двадесет години от началото на прехода към демокрация да изградят стабилни връзки с гражданското общество. Главна причина за продължаващата криза на доверие към тях от българските граждани е преди всичко неефективността им като управляващи партии. Това се отнася преди всичко при реализирането на основните интереси на българските граждани. Освен обективни причини, свързани с наследството на прехода от тоталитарната

държавна система към демокрация и пазарна икономика, други важни причини за кризата на доверие, пораждаща недоволството на българските граждани от дейността на политическите партии, са клиентелизмът и корупцията, които тежко поразиха политическата система, включително партийната. Тези явления, излезли на преден план в общественото съзнание като фактор, подкопаващ демократическото развитие и икономическия възход, станаха причина за появата на нови политически партии, които поставиха в основата на своята платформа борбата срещу корупцията. Тя бе подтикната и от тежките критики на Европейския съюз, чийто член стана България през 2007 г. Членството на България в Европейския съюз се превърна в нов външен фактор със силно въздействие върху вътрешната политика и дейността на политическите партии, повечето от които са част от европейските партийни фамилии. В редица доклади на Европейския съюз, след приемането на България в него, се отправиха остри критики предимно срещу непреодоляната корупция и неефективната съдебна система, подкопаващи не само доверието на гражданите в политическите институции, но и възпрепятстващи ефективното използване на европейските фондове в интерес на социално-икономическото развитие на страната.

Според изследване на агенция Маркет линкс в началото на 2009 г. като най-значими проблеми пред България българските граждани определят: корупцията — 42%, безработицата — 33,6%, престъпността — 22%.

В този смисъл корупцията измести редица други теми като основни в политическия дневен ред, от които се възползваха нови политически партии и скоропостижно пожънаха голям политически успех. Основна формация

сред тях е партията "Граждани за европейско развитие на България" (ГЕРБ), създадена през 2007 г. и оглавена от популярния бивш главен секретар на МВР, кмет на София, Бойко Борисов. Тя се роди като популистка формация, но бързо се пренасочи към Европейската народна партия, чийто член стана през 2008, с претенции да заеме дясноцентристкото пространство в партийната система в България.

Още на местните избори през 2007 г. ГЕРБ успя да спечели добри позиции в институциите на местната власт и създаде предпоставки за добро представяне и на парламентарните избори през юли 2009 г. Нейният фактически лидер Бойко Борисов спечели повторно на изборите за кмет на София, с което стабилизира общественото си влияние. На парламентарните избори през 2009 г. ГЕРБ постигна голям успех, като получи около 40% от подадените гласове и 114 места в Народното събрание, 5 места по-малко от абсолютното мнозинство. С това ГЕРБ се установи като доминираща партия в дясноцентристкото политическо пространство, изместваики "старите" десни партии — СДС и ДСБ, които, обединени в Синята коалиция, получиха около 7% и останаха малка парламентарна формация с ограничено обществено влияние. С други думи, изборите през 2009 г. окончателно маргинализираха "старите" десни партии, произлезли от разпада на СДС. Някои от тях, като Съюз на свободните демократи, а и търсещите място в дясното пространство Гергьовден и ВМРО останаха извън парламента с минимални шансове за самостоятелно съществуване и значима политическа роля. Те могат да оцелеят само в нови форми и предимно като част от политически коалиции. Една друга формация от старите партии, БЗНС — Народен съюз, претърпя по-

литически крах, макар че беше част от Синята коалиция. Като цяло така наречените земеделски формации продължиха да губят позиции и останаха практически маргинални формации в партийната система.

ГЕРБ пое и самостоятелно управлението на страната, като нейният лидер Борисов бе избран за министър-председател. Сравнен с предишни министър-предсе-

Таблица 8

Резултати от парламентарните избори в България
5 юли 2009 г. (гласували 60,20%)

Партия и коалиция	Получени гласове	%	Избрани по мажоритарна листа	Брой мандати
ГЕРБ	1 677 870	39,71	26	116
Коалиция за България	747 849	17,70	0	40
ДПС	610 831	14,46	5	38
Атака	395 656	9,36	0	21
Синята коалиция	285 418	6,76	0	15
РЗС	174 582	4.13	0	10
НДСВ	127 340	3,01	0	0
ЛИДЕР	137 684	3,26	0	0

Източник: ЦИК

датели след 1989 г., Борисов притежава най-голяма реална власт, макар в парламента ГЕРБ да е в малцинство. В началото, той получи подкрепа от други три парламентарни групи, десни и националистически (Синята коалиция, Ред, законност и справедливост и Атака), които му гарантират за известен период от време спокойствие и стабилно управление. Отношенията между тези три партии са такива, че не предполагат тяхно единно действие в близко и по-далечно бъдеще. Но правителството на ГЕРБ ще може да

разчита на подкрепата поне на една от тях за да може да управлява "спокойно" без заплахи от успешен вот на недоверие. Още в първите месеци РЗС премина в опозиция.

Самият Борисов представлява уникално явление на политическия небосклон след 1989 г. като фигура, съумяла да се вмести удачно в народопсихологическата представа за решителен политик на действието, на човек от "народа", твърде различен от премиерите предшестващи неговия мандат. Това му осигури в началото на мандата голяма популярност, но породи и големи очаквания сред избирателите, искащи той да изпълни обещанията дадени по време на предизборната кампания, особено що се отнася за борбата срещу корупцията.

Същевременно новото правителство е изправено пред множество изпитания в една сложна икономическа среда, свързана с последиците от световната финансова криза. Това ограничава ресурсите на разположение и възможностите за маневри на правителството в реализацията на нови проекти и реформи. Без опит в управлението на държавата, правителството на ГЕРБ навлиза в "нова" територия с много подводни камъни и мини. Съдбата на предишни правителства с голямо мнозинство (БСП — 1994—1996, СДС — 1997—2001, НДСВ — 2001—2005 и последният мандат на Тройната коалиция 2005—2009 г.) свидетелстват за амплитудата в общественото настроение - от крайно доверие до крайно разочарование. Дори правителството на ГЕРБ да съумее първоначално да отговори на огромните очакванията на избирателите, открит е въпросът дали партията ще съумее трайно да преобърне досегашния тренд в развитието на страната и да стане проводник на нови тенденции в политическия процес. Нестабилността на обществените настроения и

лабилността на политическия елит спъват нейното стабилизиране и консолидиране. Те породиха през последните години появата на Атака, РЗС и най-вече на ГЕРБ, но и допринесоха за разпада на либералния център около НДСВ и ДПС.

В периода 2001—2009 г. до поредните парламентарни избори се очерта формирането на своеобразен център в партийната система, основан на електоралните и парламентарните позиции на НДСВ и ДПС. И двете партии бяха в коалиция в първото правителство след 2001 г., както и във второто след 2005 г. и същевременно членуват в европейската либерална партийна фамилия. След 1989 г. бяха правени редица опити да се формира подобен партиен център, който да играе балансираща роля в политическия процес и да служи като мост за малки и големи коалиции, било вдясно, било вляво. НДСВ прие ролята на дясноцентристка партия, ДПС на лявоцентристка. Нещо повече, нееднократно между двете формации се обсъждаше идеята за формиране на либерален алианс като електорална коалиция, за да осигури по-трайно взаимодействие между тях. **Но тази идея и изобщо поредният опит за "центристко партийно поле" се провали след двата мандата в управлението на НДСВ и ДПС. Но ако ДПС запази своите позиции, базирани на етническия вот на турците, НДСВ постепенно загуби своите електорални позиции и се срина под границата от 4% на парламентарните избори през 2009 г.** Този резултат бе следствие както на загубата на доверие сред избирателите след двата мандата в изпълнителната власт, но особено на присъствието в Тройната коалиция, което обезличи НДСВ сред доминиращите в коалицията БСП и ДПС. Друга причина бяха вътрешните разделения в НДСВ, довели през 2007 г.

до откъсването от партията на значим брой депутати и активисти. Бе формирана нова партия — Българска нова демокрация, която обаче остана изцяло в маргинални позиции след изборите през 2009 г. Твърде спорните имотни придобивки на Симеон Сакскобургготски, лидера на НДСВ до декември 2009 г., създадоха допълнително негативна обществена нагласа към партията, възприемана като проект на бившия цар. Към това се добавиха и напрежението между НДСВ и ДПС, които окончателно торпилираха евентуално взаимодействие и по-трайно присъствие в политическия живот на двете партии като съюзници. ДПС се дистанцира от НДСВ и потърси по-тясно взаимодействие с БСП.

Ситуацията в левия център се оказа също така твърде проблематична. Основната партия в него — БСП, преживя тежко изборно поражение през юли 2009 г., получавайки най-слабия си резултат от 1989 г. насам. Това провокира дълбока криза в партията и вътрешнопартийни сблъсъци. За първи път след 1989 г. БСП се оказа изправена пред перспективата да губи влияние и позиции, особено след като новата партия на власт ГЕРБ изнесе пред обществото редица слабости, неуредици и особено корупционни практики на Тройната коалиция. И тъйкато корупцията измести другите проблеми като основен проблем, вълнуващ обществото, БСП като водеща партия в бившата тройна коалиция "пострада" в най-голяма степен от общественото недоволство.

В сериозен проблем се превръща и идейната идентичност на БСП, която по време на управлението заложи на редица мерки, типични за неолиберални и дясноцентристки партии — например въвеждането на 10% плосък данък, залагане на монетаристки мерки за укрепване на

финансовата стабилност и други. Много от тях бяха осъществени под влияние на коалиционните партньори на БСП, особено НДСВ. От това пострада обликът на БСП като лява и социална партия, която въпреки положените усилия в тази насока в края на мандата провокира недоволство в част от социалната база на БСП. Това бе една от причините за формиране на нова лява формация на напуснали БСП дейци. Въпреки че тя няма засега особено влияние, в близките години не е изключено тя или нова лява партия, оспорваща "десния курс" на БСП, да набере влияние и да подкопае електората на БСП.

След провала на либералния център в партийната система отново се отвори пространство за "вграждане" в нови условия на "двублокова" конфигурация между лявоцентристки блок от партии и дясноцентристки блок от партии. Лявоцентристкият блок е съставен след изборите от ДПС и БСП, които макар и трудно, продължават общите действия в опозиция, и дясноцентристкият блок между ГЕРБ, ДСБ и СДС, членове на ЕНП. Към тях ситуационно ще се включва и националистическата Атака, която подкрепи кабинета на Борисов в началото на мандата.

Времето ще покаже какъв тип отношения ще се развият между двата блока — диалогично-полемични или конфронтационни, което ще определи облика на втората партийна система в най-новото ѝ развитие.

В близките години в партийната система се очертава надмощие на дясноцентристките партии и особено на ГЕРБ, към която в определен период ще гравитират поради различни мотиви твърде разнородни формации — така и Атака, остатъците от старата десница — ДСБ и СДС. "Старите десни" ще правят опити да разширят политическото си пространство, включително и с нарастващото

дистанциране от ГЕРБ, особено когато управляващата партия започне да губи от първоначалното доверие на избирателите.

Дясноцентристкият блок има значителен превес и поради кризата в лявоцентристкия блок — предимно в БСП. ДПС също се намира в непозната от началото на прехода изолация от другите партии. Това отслабва значително опозиционния капацитет на ляво-центристкия блок и позволява на десните партии да утвърждават своите приоритети в законодателната и изпълнителната власт.

Същевременно продължаващата трансформация на партийната система не е изключена поради многото неизвестни относно бъдещите резултати от управлението на ГЕРБ, една изцяло "млада" партия с минимален опит в централната изпълнителна власт и с непознат и непредвидим управленски и парламентарен елит. Дали след мандата на ГЕРБ тази трансформация ще бъде позначима или ограничена е рано да се прогнозира, но че промени ще има е ясно поради факта, че България е една млада и утвърждаваща се демократична политическа сис-

тема, чиито основи все още се наслагват. С други думи, новата двублокова конфигурация засега е във временно състояние в очакване на поредния преход към по-голяма стабилност на партийната система.

Стабилността на втората партийна система след 1989 г., чието начало условно бе сложено през 2001 г., и евентуално трансформациите в нея ще зависят от два основни фактора — първо, от управленската ефективност на управляващата партия ГЕРБ и способността ѝ да запазва обществената подкрепа след първата година на власт при тежки икономически условия. И второ, от последиците на кризисните процеси в БСП и в лявоцентристкото пространство като цяло.

Тези процеси ще определят дали хегемонията на дясноцентристкия блок ще се окаже по-траен фактор или ще се възстанови определен баланс между лявоцентристкото и дясноцентристкото партийно пространство и ще се утвърди двублокова партийна система с относително равностойни участници в двата блока — лявоцентристките БСП плюс ДПС и други, и дясно-центристката ГЕРБ плюс ДСБ и СДС, и други. Следователно до поредните редовни парламентарни избори през 2013 г., включително и след президентските през 2011 г., ще се наблюдават динамични процеси във все още неконсолидираната партийна система в България, водещи до чести промени в съотношението на политическите сили. Множество обективни причини (икономическа нестабилност, социална структура в развитие, липса на утвърден елит) и субективни фактори (слабият административен капацитет, липсата на качествени политици и слаба демократическа политическа култура на населението) ще продължават да влияят върху еволюцията на партийната система и през следващите го-

дини.

Бележки:

[1]Костадин Паскалев като вицепремиер и министър на регионалното развитие и Димитър Калчев — министър на държавната администрация. Първият напусна поста си през 2003 г. вследствие на несъгласие с водената от правителството политика, а другият остана на поста си до края на мандата.

[2]Една година след встъпването в длъжност на новото правителство според социологически сондажи електоралното влияние на НДСВ бе спаднало до 13 % от всички избиратели. Вж. Барометър, Политическите партии в България, юли—септември 2002, Институт за политически и правни изследвания

[3]Вж. данните в Годишник на Националния статистически институт за 2004 г.

[4]Вж. Барометър, цит.съч., януари—март 2005

[5]Сред тях бяха министърът на финансите Милен Велчев, министърът на икономиката Лидия Шулева, министърът на външните работи Соломон Паси, министърът на европейската интеграция Меглена Кунева и други.

[6]Вестник "Сега" от 4 ноември 2003 г., с. 3.

[7]Понятието "клиентелизъм" е въведено в политологията, за да обозначи превръщането на политическите партии в организации, обслужващи интересите на тесен кръг заинтересовани лица, за които партийната организация е предимно средство за задоволяване на техните лични и тесногрупови, предимно икономически интереси. Създавайки по този начин своя вярна клиентела, самите партии разчитат на нея тя да провежда интересите на партията. По този начин се създава специфична уния между партийните кадри и тяхната клиентела в държавната бюрокрация и икономическите структури.

[8]Според социологическите проучвания през лятото на 2002 г. електоралното влияние на СДС бе спаднало до 10,4%. Национално представително проучване на ВВСС "Галъп Интернешънъл", "Сега", 20 август 2002 г.

[9]Според различни социологически проучвания рейтингът на ССД се движеше между 1 и 3%, а членската ѝ маса през 2003 г. бе около 15 хил. души. Вестник "Труд" от 23.05.2003 г.

[10]Вестник "Дневник" от 10 юни 2005 г.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

ОСНОВНИ ПОЛИТИЧЕСКИ ПАРТИИ - ИДЕОЛОГИЧЕСКИ, ПОЛИТИЧЕСКИ И СОЦИАЛЕН ПРОФИЛ

Идейно-политическият профил на българските политически партии след 1989 г. се формира под влиянието на два основни фактора — историческия корен и самоидентификацията, типично за новите политически партии. Тези нови партии бяха и са "етикетни партии", доколкото сами определиха своята идейно-ценностна ориентация и мястото си в политическото пространство, без да имат зад себе си политически опит и практика, нито ясно заявени предпочитания на избирателите.

Самите избиратели бяха и са все още дезориентирани, доколкото краткият исторически опит след 1989 г. е крайно недостатъчен да създаде адекватна политическа култура и поведение на мнозинството от тях на базата на относително трайна идентичност с дадена политическа партия.

В началото на прехода основна разделителна линия беше отношението към комунизма и БКП, впоследствие БСП. Антикомунизмът стана своеобразна идентификация за "антиляво" и "продясно". Той подхранваше и острата конфронтация между основните "дясна" и "лява" партия — СДС и БСП. Но това обстоятелство същевременно мотивираше самоидентификацията и на другите политически партии, които се наместиха по скалата "дясно — ляво".

Другите основни ценности, типични за европейската политическа традиция, които определят "дясното", "центъра" и "лявото", имаха в началото на прехода второстепенно значение. Тепърва с установяването на икономическата и политическата система и формирането на новата социална структура на българското общество започват да възникват по-трайни ценности сред избирателите. Те ще обуславят и новата политическа култура, и отношението към политическите партии като изразители на ценности, идеи и принципи, реализирани в конкретен политически курс.

Затова разграничението на партиите като десни, дясноцентристки, леви и лявоцентристки и центристки в по-следващото изложение е условно и се базира главно на техните програмни ценности и международна партийна афилиация.

1. Десни и дясноцентристки партии

Граждани за европейско развитие на България (ГЕРБ)

Появата и развитието на ГЕРБ през последните няколко години са непосредствено свързани с личността на Бойко Борисов, назначен за главен секретар на МВР в правителството на Симеон Сакскобургготски. Още в началото на дейността си той приковава вниманието на медиите и българските граждани с нестандартния си подход и голяма активност в ръководството на полицията и нейните акции. Като личност, притежаваща определени харизматични качества, той придоби изключителна популярност, която му даде възможност след изтичане на мандата на правителството на НДСВ и ДПС да започне

самостоятелна политическа кариера.

Първият му опит в тази насока бе кандидатирането на частичните местни избори за кмет на София през 2004 г. Бойко Борисов печели изборите след балотаж срещу Татяна Дончева (БСП) с подкрепата на 68% от гласовете.

Победата му и растящото обществено влияние на Борисов, се дължаха до голяма степен на неговата популистка реторика и остри критики към политическия елит и в частност срещу правителството на БСП, НДСВ и ДПС, чийто мандат започна през 2004 г.

Нарасналите политически амбиции на Борисов намираха израз в създадената от него партия Граждани за европейско развитие на България (ГЕРБ) през 2006 г., която наследи първоначално създадено гражданско сдружение със същото наименование. Неправителствената организация ГЕРБ остана да съществува, като нейната формална цел остава гражданският контрол върху политиката на партията.

На състоялото се през месец декември 2006 г. учредително събрание на ГЕРБ бяха избрани ръководство и приет устав на партията. Поради ограниченията, които налага българското законодателство, забраняващо съчетаване на кметски пост с този на лидер на партия, столичният кмет Бойко Борисов остана почетен председател на партията, като за формален лидер бе избран Цветан Цветанов, който напусна поста си на зам. кмет на столицата, който заемаше до момента.

След формалното учредяване на партията започна активна работа по изграждане на местни партийни структури.

В началото на 2007 г. се проведоха първите в Бълга-

рия избори за Европейски парламент (ЕП), на които се яви за първи път и ГЕРБ. ГЕРБ се представи убедително на тези избори и изпрати петима свои представители в ЕП.

Стъпка в посока утвърждаване влиянието на новата партия бяха местните избори, проведени през есента на 2007 г.

ГЕРБ издигна самостоятелни кандидати за кметове в повечето населени места и спечели кметските постове в редица областни градове на страната. В София Бойко Борисов спечели още на първия тур. Тези избори категорично показаха, че ГЕРБ става значим фактор в политическия живот на страната с реални властови ресурси. Идейната ориентация на партията бе към десниящентър, където нишата оставаше незаета след слабото представяне на изборите на традиционните десни партии в лицето на СДС и по-младата ДСБ. Ето защо важно събитие за ГЕРБ беше приемането му за член на Европейката народна партия (ЕНП) в началото на 2008 г. По този начин ГЕРБ получи международна легитимация на дясна политическа партия.

ГЕРБ засили своята дейност като извънпарламентарна опозиция и продължи да печели популярност на фона на кризата на доверието към управляващата коалиция между БСП, НДСВ и ДПС. Кметът Бойко Борисов използва своята позиция и неспадаща популярност, за да укрепи влиянието на ГЕРБ в страната и да го подготви за парламентарните избори през 2009 г.

Изборите за Европейски парламент (ЕП) през 2009 г. бяха спечелени от ГЕРБ и по този начин партията на Бойко Борисов се утвърди като първа политическа сила в страната. ГЕРБ получи 24,36% от действителните гласове или 627 693 гласа. В сравнение с предходните из-

бори за ЕП ГЕРБ разшири своята подкрепа с малко повече от 200 000 гласа. По този начин партията изпрати петима представители в ЕП, които се присъединиха към групата на ЕНП.

ГЕРБ спечели убедително и парламентарните избори през юли 2009 г., получавайки подкрепата на 39,71% от избирателите.

ГЕРБ състави самостоятелно правителство на малцинството с министър-председател Бойко Борисов. Правителството получи парламентарна подкрепа от другите десни партии — Синята коалиция, Ред законност и справедливост (РЗС) и Атака. Тези партии декларираха подкрепата си за ГЕРБ още в хода на разговорите с победилата на изборите партия. Няколко месеца по-късно РЗС оттегли своята подкрепа и зае опозиционна позиция към правителството.

Програмата на ГЕРБ

В своята "Програма за европейско развитие на България" ГЕРБ се самоопределя като дясноцентристка партия, която споделя ценностите на свободата, демокрацията и върховенството на закона. В духа и идейните възгледи на десните формации ГЕРБ споделя убеждението, че развитието на България трябва да се основава на модел, в който водеща роля има свободният гражданин. В своята програма ГЕРБ прокламира убеждението, че само свободни хора, с равен достъп до икономическите и стопанските ресурси, могат да постигнат не само материално благополучие, но и да живеят пълноценно и достойно като личности.

В този смисъл в програмата на партията се декларира стремежът за осъществяване на качествена промяна в условията на икономическа конкуренция. ГЕРБ считат,

че това може да се постигне чрез лостовете на управлението и даване на максимална подкрепа на стопанската предприемчивост, с отстояването на принципа на свобода за индивида и бизнеса и насърчаване на конкуренцията и свободната инициатива. Държавата трябва да участва в стопанския живот по начин, който не уврежда икономическата свобода на хората, като същевременно запазва и умерени социални функции.

В програмата се посочва още, че забогатяването и стопанският напредък са възможни само в състезание между равноправни субекти. За това обаче са необходими редица предпоставки и условия като работеща и независима съдебна система, икономически и административни реформи, борба с корупцията и организираната престъпност. Това са основните проблеми, според ГЕРБ, които пречат на развитието на страната.

Основната цел на управленската политика на ГЕРБ е промяна, която да се изрази в модернизация на обществения, политическия и икономическия живот в страната в съответствие с европейските норми и стандарти.

Уставът на ГЕРБ

Националните органи на ГЕРБ са: Национално събрание, Председател, Изпълнителна комисия, Контролна комисия. Националното събрание е върховният орган на партията, като се свиква най-малко веднъж на три години. Събранието може да бъде свиквано с решение на Изпълнителната комисия или по искане на най-малко 1/3 от Областните организации. Националното събрание приема и изменя устава на партията и избира партийния лидер.

Партийният лидер се избира с мандат от три години. Председателят на партията е председател на Националното събрание и Изпълнителната комисия по право.

Изпълнителната комисия се състои от седем членове, като в нея е концентрирана изключително голяма власт.

Според Устава Изпълнителната комисия може да свиква и отлага заседания на всички структури и органи на ГЕРБ; организира провеждането на избори за всички органи на власт и избира централен предизборен щаб; утвърждава членовете на ГЕРБ; приема решения за изключване на членове на ГЕРБ по предложение на Областното събрание; определя кандидатите на ГЕРБ за народни представители, общински съветници, кметове, евродепутати, президент и вицепрезидент; определя стратегията на парламентарната дейност на партията; освобождава общинските и областните ръководители при неспазване решенията на Националното събрание и Изпълнителната комисия, несправяне с работата или по други причини, които по преценка на Изпълнителната комисия са основание за отстраняване от длъжност. Изпълнителната комисия назначава на мястото на отстранените временно изпълняващи длъжността за срок от 6 месеца до избирането на нов ръководител.

Местните първични организации на ГЕРБ имат малко правомощия и са силно зависими от националните партийни органи и решения.

Съгласно устава на партията местните партийни структури са в съответствие с административното деление на страната, като включват: местни клубове, общински (районни организации), областни организации. Местният клуб е структурна единица на районната организация. На територията на една избирателна секция може да има само един местен клуб. Общинската организация се състои от всички членове на територията на една община. Областната организация от своя страна включва всички

Таблица 9

Социален профил на електората на ГЕРБ през 2009 г.

Източник: Агенция Алфа Рисърч

общински организации на територията на дадена област. Основни органи на общинската/областната организация са: Общинското/Областното събрание, общински/облас-

тен ръководител, общински/областни организационни секретари.

Членската маса към ноември 2009 г. наброяваше около 45 000 души по данни на ГЕРБ. През януари 2010 г. Бойко Борисов бе избран за председател на партията на втория ѝ конгрес. Цветан Цветанов бе избран за заместник председател.

Съюз на демократичните сили (СДС)

Съюзът на демократичните сили независимо от сегашното му състояние ще остане в историята на българския преход като основната антикомунистическа партия, която заедно с БСП беше фундаментът на първата партийна система след 1989 г. Тя е партията, която след 1997 г. сложи началото на съществени реформи по пътя на изграждането на демократичната система и пазарното стопанство в България. Затова в анализа на българската партийна система тя ще заема винаги своето възлово място като партия, допринесла за легитимирането на новата българска демокрация.

Етапи на развитие

Историята на СДС започва на 7 декември 1989 г. с формалното създаване на коалицията като антикомунистическа опозиция. Основатели са десет политически организации от различен тип — клубове, съюзи, асоциации и политически партии[1].

В края на декември към СДС се присъединяват още РадикалдеЮ са десет ет * а .еа ет еТ .

СДС премина през няколко етапа до днешното си политическо състояние.

Първият етап (декември 1989 – юни 1990 г.) е период на консолидация и легитимация на Съюза на демократичните сили. Създаден де факто "нелегално" при съществуващите конституция и закони, СДС възниква като коалиция от партии и различни сдружения. Основна характерна черта в този период бе разрастването му като масово движение, тясно свързано със зараждащото се гражданско общество. Неговото фактическо легитимиране става на Кръглата маса (януари—май 1990 г.) вследствие съгласието на лидерите на БКП да го признаят като основен преговарящ фактор.

Решенията на кръглата маса, продукт на активната роля на СДС на нея, създадоха основата на партийния плурализъм и откриха пътя към първите свободни избори. В този процес СДС се изяви като **основна антикомунистическа опозиционна политическа сила**. На изборите за Великото народно събрание СДС се легитимира като основен политически субект и втора по сила парламентарна група.

През втория етап (юни 1990 – октомври 1991 г.) се развиха два процеса в СДС – постепенното "навлизане" в институциите чрез завземане на позиции в държавните структури и радикализация, водеща до засилване на конфликтния курс по отношение на БСП. Първият процес се изрази в избора на Желю Желев за президент на страната, назначаването на дейци, свързани със СДС, в местните управи и участие в експертното правителство на Димитър Попов.

Радикализацията се изяви в засилването на извънпарламентарния натиск срещу доминацията на БСП.

Стигна се до първото **сериозно разцепление** и формирането на нови четири формации, произлезли от сините — СДС-движение (радикалното крило) и СДС-център, СДС-либерали, БЗНС "Никола Петков" (умерени).

Това разцепление прие организационни форми в навечерието на парламентарните избори, когато се оформиха "четирите СДС-та".

В този период се проведоха Втората и Третата конференция на СДС (на 19.05.1991 г. и на 22.06.1991 г.), където се **утвърдиха позициите на радикалите и СДС-движение**.

Третият етап (1991–1992 г.) е след парламентарните избори за 36-о Народно събрание, когато СДС-движение спечели относително мнозинство и стана **първа по сила парламентарна група** в Народното събрание, на която бе възложено да състави правителството на страната. Оглави го лидерът на СДС Филип Димитров. Правителството проведе редица реформи в икономиката по посока възстановяване на частната собственост чрез реституция и връщане на земята, осъществени по начин, създал силни социални напрежения и конфликти. Значително място зае "чистката" на държавната администрация от хора, свързани с бившия режим, така наречената декомунизация. Редица от политическите решения и начинът на тяхното провеждане предизвикаха нови конфликти в СДС, особено между Профсъюз Подкрепа и свързаната с него АСП, от една страна, и партиите, поддържащи Филип Димитров, от друга. Създаде се ново поле на напрежение между президента Желю Желев и правителството на Филип Димитров, прераснало по-късно в открито противопоставяне. Усложниха се отношенията с ДПС, което постепенно оттегли подкрепата си за премиера.

В тази ситуация правителството все по-трудно

осъществяваше своята програма. Това предизвика Филип Димитров да поиска вот на доверие през октомври 1992 г. След загубата на вота той подаде оставка и започна нов кръг от преговори за съставяне на нов кабинет. След серия безплодни опити на основните парламентарни групи — СДС и БСП, ДПС, със съдействието на президента Желев беше предложена компромисната фигура на Любен Беров, който сформира новото правителство. Срещу новото правителство СДС пое линия на безкомпромисна опозиция.

Четвъртият етап (1993—1997 г.), наситен с много събития, откроi **два основни процеса** в СДС. Първият бе свързан със задълбочаване на вътрешнокоалиционните конфликти вследствие преминаването на съюза в опозиция. Това бе изживяно болезнено и предизвика остри разочарования и сблъсъци, включително ново разединение в неговите редици.

Същевременно **продължиха вътрешните сблъсъци**, чийто основен резултат бе утвърждаването на "малките партии" и оттеглянето на Демократическата партия.

Кулминацията на кризата в СДС бе тежката загуба на парламентарните избори през декември 1994 г., резултат на радикалната линия и на организационния модел на СДС, основан на доминацията на партиите в Националния координационен съвет независимо от тяхната електорална тежест. Радикалното, силно идеологизирано крило, доминирало в организацията, бе принудено да отстъпи. На 28 декември 1994 г. Филип Димитров подаде оставка и на негово място бе избран икономистът Иван Костов. С този избор се утвърди постепенно нова линия в развитието на СДС и започна нов процес — **преход от коалиционна структура към формиране на партия** и утвърждаване на

нов ешелон от лидери от по-младата генерация. Това бе началото на възстановяване на позициите и консолидацията на СДС.

Седмата национална конференция (29—30 април 1995 г.) легитимира позициите и решаващото влияние на Иван Костов и "костовистите". Тя за първи път избра пряко лидера на СДС, което бе стъпка към трансформирането ѝ в хомогенна партийна организация.

На 15-16 февруари се състоя Деветата Национална конференция, предприела решаваща стъпка за превръщането на коалицията в хомогенна партийна структура. Досегашните коалиционни партньори получиха възможност да останат в качеството на съпридружни партии — колективни членове на СДС, а индивидуалното членство стана основна форма на участие. Това сложи **край на досегашната организационна структура** на СДС и създаде стабилни условия за превръщането му в нормална партия в новата партийна система на България. Като един от основните поддръжници на този процес Иван Костов бе избран за лидер на партията.

През 1997 г. СДС спечели абсолютно мнозинство в рамките на Обединените демократични сили и получи солидна електорална и политическа основа за управление.

Като **партия на управлението** СДС трябваше за втори път след 1989 г. да покаже способността да се справи с дълбоката икономическа криза и постави началото на болезнени реформи, изоставени от предишните правителства.

През петия етап (1997—2001 г.) е кулминацията в утвърждаването на СДС като основен компонент на новата партийна система. Със стабилна парламентарна подкрепа бе сформирано новото правителство на ОДС заедно

с Демократическата партия и БЗНС, начело с лидера на СДС Иван Костов.

Характерен момент в еволюцията на СДС, оказал силно въздействие върху дейността му като правителствена партия, бе съвпадението по време на възникването на новата партия с поемането на управлението. Това създаде основа за сливане на партийни постове с властови позиции в държавната администрация, а то от своя страна — за клиентелизъм и корупция, която се превърна в основен дефект в дейността на правителството.

Основните задачи на правителството бяха очертани в предизборната програма от 1997 г. и залегнаха в правителствената програма. Приоритетна задача бе икономическата стабилизация на страната чрез приемането на валутния борд и слагане началото на редица реформи в съответствие с новите социално-икономически реалности и интеграцията в Европейския съюз. Основно ядро станаха реформите в социалната сфера — социалното осигуряване, здравеопазването, пенсионното дело, а във външната политика — интегрирането на страната в Европейския съюз и НАТО.

Периодът 2000—2001 г. се характеризира със **засилване на противоречията** в СДС, особено след Единадесетата национална конференция (27—28 февруари), когато се очертаха вътрешни лагери, които се превърнаха във враждуващи групи. Главният секретар Бисеров, членовете на НИС Цонев и Бакърджиев освободиха ръководните постове, а по-късно бяха изключени от СДС.

На парламентарните избори през юни 2001 г. СДС претърпя **сериозно поражение** и сви електоралните си позиции до 18%. Лидерът Иван Костов подаде оставка. На негово място за председател бе избрана Екатерина Ми-

хайлова — досегашен заместник-председател и ръководител на парламентарната група. Периодът след изборите се характеризира с изостряне на вътрешните противоречия и конфликти. Партията напусна популярният кмет на София Стефан Софиянски, който създаде нова партия — Съюз на свободните демократи (Стефан Софиянски). Евгений Бакърджиев от своя страна стана лидер на Български демократически съюз (радикали).

Парламентарната група премина **в опозиция** на правителството, съставено от НДСВ и ДПС. В навечерието на Тринадесетата Национална конференция (9—10 март 2002 г.) в СДС протекоха процеси на преосмисляне на управленския и идейно-политическия опит за преодоляване на кризата и обновлението на партията.

На тази конференция Надежда Михайлова бе избрана за председател, а почти цялото ръководството на партията бе подменено. Извършиха се **важни промени в устава** и се прие декларация на принципите на СДС.

На изборите през 2005 г. СДС в рамките на новосформираното предизборно обединение Обединени демократични сили (ОДС) получи най-слабия си изборен резултат и де факто от средна се превърна в малка политическа партия в състояние на дълбака идейна и организационна криза. С този резултат СДС отстъпи от политическата сцена като водеща дясна антикомунистическа партия, изправена пред оцеляването си като политическа формация, задача, пред която се изправи новоизбраният председател на СДС Петър Стоянов на извънредния конгрес на партията на 1 октомври 2005 г.

След оставката на Петър Стоянов през есента на 2008 г. бяха проведени първите вътрешнопартийни избори за лидер на партията, които бяха спечелени от младия

депутат Мартин Димитров.

Избирането на Мартин Димитров беше стъпка в посока на търсене на промяна в облика на партията, чрез избора на млади политици, необременени с прехода.

На 29 ноември 2009 г. Мартин Димитров за пореден път спечели вътрешнопартийните избори, като получи около 55% от гласовете.

На парламентарните избори през 2009 г. СДС се коалира с ДСБ в рамките на Синята коалиция, чрез която получи парламентарно представителство. Следващият период се очертава като особено тежък за СДС, изправен пред оцеляването си като партия. Като цяло тя ще остане основна партия в първата партийна система, но дали ще съумее да продължи присъствието си във втората, ще покаже близкото бъдеще.

Идейно-програмно развитие

В своя кратък път от рехава коалиция до хомогенна партия СДС претърпя специфична идейна еволюция, отразяваща начина на неговото възникване, организационна структура, вътрешни конфликти и политически опит.

Тази идейно-програмна еволюция премина през **две основни фази** — от 1989 до 1997 г. и след 1997 г., когато СДС се превърна в партия.

В първата фаза идеологията на СДС бе концентриран израз на основните искания на съставляващите коалицията партии и подчинена на непосредствените им стремежи за радикална промяна в политическата и икономическата система, наследени от комунистическия режим.

Антикомунизмът бе общата обединяваща рамка на партиите и организациите, учредителки на СДС.

Базисни документи на СДС, които формират неговия идеен облик, са предизборните му платформи, а след

1997 г. политическата програма и Хартата на ценностите на СДС като народна партия от 2000 г.

Най-цялостен опит за дефиниране ценностите на СДС са Хартата от 2000 г. и политическите принципи, приети на Тринадесетата национална конференция (9—10 март 2002 г.). Те са опит за пренасяне в български условия на **ценностите на християндемокрацията и народните партии** с консервативна насоченост, групирани в Европейската народна партия.

В Хартата на ценностите за първи път се прави опит да се очертаят идеологическата рамка и мястото на СДС сред съвременните идейни и партийни течения.

В нея се посочва, че СДС е за балансирано и ефективно съчетание на консервативни, либерални и социални идеи.

Другите ценности и идейни ориентири на СДС са: свободата на личността, политическата демокрация, социалната пазарна икономика, мирната политическа конкуренция, народната партия като организационен модел.

В Хартата и Политическите принципи **"свободата"** е изведена на първо място и определена като "основно индивидуално човешко право", като фактор, който "мотивира правото и задължението на всеки да носи пълна отговорност за постъпките и решенията си, както и да поема отговорност за другите", и "никой не може да посяга на основните права и свободи на гражданите".

"Солидарността" и "справедливостта" допълват свободата на личността като водещи ценности за СДС. Чрез тях се откроява ангажиментът на гражданите един към друг — като предпоставка за създаване на общност, "подкрепа на нуждаещите се". Справедливостта се основава на факта, че всички хора "имат равни права и свобо-

ди“. СДС определя и семейството като фундамент на едно свободно и отговорно общество.

Политическата демокрация, основана на либерално-демократичните принципи, е определена от СДС като “единствената политическа система, която признава и гарантира чрез обществения договор и законите правата и свободите на гражданите“.

Политическата демокрация обхваща принципите на народния суверенитет, политическия плурализъм, върховенството на закона. СДС е за развитие на “парламентарната демокрация“, на демократичната правова държава.

Социалната пазарна икономика е друга водеща ценност на СДС от самото начало на възникването му. СДС е за “разкрепостена пазарна икономика“ на основата на частната собственост, конкуренцията и солидарността, личната инициатива и отговорност, социалната справедливост и социалното осигуряване, защитата на околната среда. (Политическа декларация от 1997 г., и Политически принципи от 2002 г.) Хартата и Политическите принципи определят пазарното стопанство като “държавно гарантирана равна възможност за самостоятелна стопанска дейност и свободна конкуренция“.

Идеята за народна партия, обърната към всички основни социални слоеве, възприета от международния опит на консервативните и християндемократически партии, допълва идейния облик на СДС.

На 17-ата Национална конференция през 2007 г. бе записано, че СДС е народна партия, която формира политиката си върху трайни принципи и ценности, която съчетава различните интереси на хората и ги обединява в обща политика за всички български граждани. СДС се обявява за дясноцентристка партия с представителни ор-

гани на управление и като общност с пълноценна вътрешна комуникация и диалог.

Политически курс

Политическият курс на дадена партия се откроява в нейното всекидневно поведение, реакции и решения на основните ѝ органи по повод значими събития в социално-икономическия и политическия живот.

Най-общо политическият курс на СДС обхваща два обособени етапа, отразяващи качествени различия във властовия ресурс на коалицията (партията). От една страна, СДС се изявява като партийна формация в опозиция, а от друга, като партия, ангажирана непосредствено с държавното управление, заемаща доминиращи позиции в изпълнителната власт. Безспорно водещо значение за оценката на политическия курс има **дейността ѝ като управляваща партия**, като "партия на власт".

В периода 1989—2009 г. СДС на два пъти бе ангажиран с управлението на страната (1991—1992 г. и 1997—2001 г.). Ако първия път не успя да доведе докрай мандата си вследствие недостатъчна парламентарна подкрепа, то през 1997—2001 г. на базата на солидно парламентарно мнозинство от ОДС правителството на Иван Костов съумя да направи това.

Характерните моменти в политическия курс на първото правителство на СДС начело с Филип Димитров са опитите му да сложи началото на икономическата реформа, да промени структурата и състава на основните административни институции и да наложи нова външнополитическа ориентация.

В областта на икономиката започна възстановяването на частната собственост върху земята, довело до радикални промени в дотогавашната система, основана на

кооперативите (ТКЗС) и на частната собственост върху градските имоти чрез реституцията.

Така наречената декомунизация доведе до масови структурни и персонални промени в административния апарат, наследен от стария режим.

Управлението на СДС в периода 1997—2001 г. най-ярко отразява ролята му на партия, сложила началото на важни реформи в страната, скъсали с остатъците от комунистическия режим. То въведе така наречения валутен борд за преодоляване на дълбоката икономическа и финансова криза, чрез който се постигна макроикономическа стабилност на страната и частично оживление в икономиката.

Политиката на бърза приватизация доведе до коренна промяна в съотношението държавна—частна собственост. Продължи поземлената реформа с връщане на земята. В социалната сфера бяха осъществени кардинални реформи, които пригодиха здравеопазването, социалното и пенсионното осигуряване към пазарната икономика. Приет бе Закон за държавната администрация, сложи се началото на военната и други реформи.

Тези промени в социално-икономическата среда предизвикаха дълбоки негативни процеси в сферата на заетостта, рязко увеличаване на безработицата, социална несигурност и спад в жизнения стандарт на големи социални групи, стигна се до дълбоки икономически дисбаланси.

Във външната политика така наречената евроатлантическа ориентация на България получи реални измерения с поканата на страната за членство в Европейския съюз и започването на преговорите с Европейската комисия. Засилиха се връзките с НАТО в рамките на програ-

мата "Партньорство за мир" и вследствие подкрепата на България за акцията на НАТО в Косово.

На 17-ата Национална конференция 2007 г. приоритетите в политиката на СДС са очертани както следва:

● подкрепа за предприемчивите и активни хора като верен път към благоденствие на българските граждани

● борба с корупцията и организираната престъпност чрез прозрачно и отговорно управление

● образование и младежка политика, които създават и развиват възможности за младите хора

● качествено здравеопазване за всички, независимо от финансови възможности и възраст

● силно местно и регионално самоуправление и целенасочена регионална политика, които ще подобрят качеството на живот и в смесените райони

Организационно развитие и структура

Един от определящите белези на дадена политическа партия е нейната организация. Историческото развитие на политическите партии познава различни организационни типове, които са продукт на конкретната политическа ситуация и специфика на възникването им. В този смисъл СДС премина сложен и противоречив път от рехава коалиция от партии, сдружения и организации, обединили се за първи път през декември 1989 г., до трансформацията му в хомогенна партия през 1997 г. Това е съпътствано от остри вътрешни сблъсъци, разцепления и организационни промени.

На Тринадесетата национална конференция на СДС (9—10 март 2002 г.) бе приет новият устав на партията.

Нови моменти в него са изричното **дефиниране на СДС като "народна партия"**, член на Европейската народна партия (чл. 1). Понятието "народна партия" отразява

стремежа на СДС да обединява "жени и мъже от всички професионални и възрастови групи" и да "провежда политика, която да служи на всички българи". Премахва се статутът на "присъдружните партии", с което отпада двойното членство в СДС, остава само индивидуалното членство (Глава втора).

Новият устав трансформира СДС в политическа партия и създаде солидна основа за нейното стабилно организационно развитие. Според него СДС се стреми **да съчетае членската партия с определени елементи на децентрализирана електорална партия**.

През 2008 г. СДС извърши промени в устава на партията, целящи по-голямо отваряне на партията към нейните членове и симпатизанти. Новият устав дава възможност за преки избори от страна на членовете за лидер на партията и ръководни органи, а също така и провеждане на вътрешнопартийни избори за номиниране на кандидати за изборни длъжности — депутати, кметове и общински съветници.

На Националната конференция през ноември 2009 г. бяха направени и нови промени в устава на партията. Бяха въведени клаузи, с които се затяга партийната дисциплина. Така например при условие, че някой член на партията изказва мнение в медийното пространство срещу партията, партийното ръководство или други нейни представители, Националният съвет ще може да го изключи. Това ще става с гласовете на 2/3 от членовете на Националния съвет и след становище на Контролния съвет. Делегатите на конгреса решиха, че и местните партийни структури ще имат право на част от държавната субсидия. Субсидията ще се разпределя между централата на партията и областните съвети по схема, решена от Националния съвет.

Промените в устава въвеждат и мандатност за лидерски пост за два мандата от по 4 години. При решение на 2/3 от членовете на Националния съвет партийният лидер може да продължи своята работа и повече от два мандата.

Социална база и обществено влияние

Социалната база на една политическа партия се откроява на няколко нива — електорат, симпатизанти, членска маса и активисти[2]. В демократичните държави електоратът в крайна сметка държи "ключа" към общественото влияние и реалната възможност на партията да участва в политическия процес и държавното управление

От периода на формирането си социалната база на СДС е със силно флуктуираща динамика, продукт на сложната и нестабилна трансформация на цялостната икономическа и политическа система в България. СДС започва от нулата, за да стигне до относително стабилна политическа партия с твърдо ядро поддръжници и "подвижен" електорат, който на изборите през 1997 г. му дава най-голямата в кратката му история политическа подкрепа. Четири години по-късно през 2001 и впоследствие през 2005 г. СДС изживява най-големите си поражения след 1989 г. Тези факти свидетелстват за **големи промени в социалната база** и подкрепа на СДС както в количествено отношение, така и в социалния състав на електората, симпатизантите, активистите, включително лидерите (виж приложенията).

Електорално влияние

Изборните резултати показват, че реалното обществено влияние на СДС, включително в рамките на коалицията ОДС, когато той играеше водеща роля, е непостоянно, със своите пикове и спадове. Те отразяват преди всичко

нестандартната социална структура и резките промени в социалния статут и материалното положение на огромна част от българските избиратели. Данните показват силното разместване на партийните пластове след 2001 и особено след 2005 г.

СДС загуби монопола в дясното пространство с появата на нови партии след 2001 г., всички в една или друга степен вегетиращи върху социалната му база — Съюза на свободните демократи, Българска демократична партия (радикали) с, Гергьовден", НДСВ и през 2005 г. Демократи за силна България.

Сериозен срив на социалната база на СДС в рамките на предизборната коалиция ОДС се наблюдава на парламентарните избори през 2005 г. СДС губи позиции масирано сред всички основни социални групи в рамките на общия процес на разпадане на СДС и фрагментация на дясното политическо пространство.

Този процес продължи и през 2009 г., когато СДС се яви в рамките на Синята коалиция с ДСБ.

Членска маса

СДС започна да набира собствена членска маса след конституирането си като партия през 1997 г. В навечерието на парламентарните избори 2001 г. членовете ѝ наброяваха около 60 хиляди[3]. В дискусиите относно оптималния членски състав в средите на СДС се лансираше идеята те да се лимитират до 1% от електората. Това отговаряше на идеята тя да се доближи до електоралните партии с по-голяма ориентация към симпатизантите и гласоподавателите. Същевременно новият устав утвърждава доминиращото положение на членовете в СДС като основен стожер на нейната организационна структура. След изборите 2001 г., 2005 и 2009 г. членският ѝ състав рязко нама-

лява в резултат на престоя ѝ в опозиция и настъпващите вътрешни разслоения в партията. Според данни от 2009 г. членският състав е 11 330 души.

Лидерите

По своя характер на възникване и еволюция СДС носи белега на **лидерска партия**. Това бе неизбежно, тъй като политическите формации, появили се след 1989 г., се формираха "от горе" чрез сдружения на ограничен кръг дейци, които оглавиха новите партии и коалиции, включително СДС. Затова до голяма степен идейният и политически облик на СДС носи отпечатъка на дейността на неговите първи и последващи лидери. В историята на СДС се открояват **четири "вълни" лидери**, които олицетворяват различни етапи в еволюцията му и промените в неговия политически курс.

Първата вълна са учредителите на СДС, които изграждат структурите на коалицията, предвождат го до изборите за Велико народно събрание и ръководят дейността му до приемане на новата конституция. Сред тях се открояват групата на дисидентите (Желю Желев), стари партийни дейци от епохата преди 1947 г. (П. Дертлиев и М. Дренчев) и млади активисти (Димитър Луджев и Петър Берон), които легитимираха реалното присъствие на СДС в политическия живот на страната след 1989 г.

Втората вълна лидери се появява в навечерието и след изборите за Народно събрание през октомври 1991 г. Те са представители на радикалното антикомунистическо крило, което заема ръководни позиции в Националния координационен съвет след първото значимо разцепление в СДС (Филип Димитров, Стефан Савов, Стоян Ганев — групата на 39-те). Те доминират до тежката загуба на изборите през 1994 г.

След този период и особено в навечерието на пре-

Таблица 10

Социален профил на електората на СДС през 2009 г.

Тип населено място	София Областен град Малък град Село	30,7% 21,2% 23,1% 29,0%
Възраст	18-30 31-40 41-50 51-60 Над 61	19,2% 21,2% 15,4% 13,5% 30,7%
Пол	Мъж Жена	51,9% 48,1%
Етнос 31-4 Село		

Източник: Агенция Алфа Рисърч

Демократи за силна България (ДСБ)

Тя възниква като политическа формация вледствие разцепление в Съюза на демократичните сили и формирането на отделна парламентарна група в 39-ото Народно събрание. Лидерите на това обединение изтъкват като основна причина за разединението несъгласието си с водената политика и линия на поведение от ръководството на СДС след загубата на парламентарните избори през 2001 г., както и че "активната част от гражданското общество няма свое политическо представителство... и е нужна партия, която знае как да гарантира справедливостта, свободата и солидарността... ("Възвание за силна България в обединена Европа").

Официално като политическа партия ДСБ се образува през месец май 2005 г. чрез свикване на Учредително събрание, на което се приема устав на партията и се избира партийно ръководство. За председател на ДСБ е избран бившият премиер Иван Костов. Демократи за силна България (ДСБ) съумява да получи представителство в парламента след изборите през 2005 г.

Идеология

Основните политически документи, които конституират ценностно и организационно партията, са нейният устав и програмните документи, сред които основно място заема предизборната програма. В тях са отразени главните насоки, цели и принципи, които ще бъдат отстоявани в тяхната бъдеща дейност. В идейно и ценностно отношение ДСБ се ситуира в дясното политическо пространство с подчертани консервативни нагласи, които личат от програмните документи на партията и нейното политическо поведение. Неслучайна е и символиката в това отношение

със сходния символ на партията с този на консерваторите във Великобритания — издигнатия пламтящ факел. В устава на ДСБ са заложени водещите политическите цели, които стоят пред партията:

"Утвърждаване ценностите на справедливостта, свободата, мира и хармонията в обществото; укрепване на българската демокрация, частната собственост и пазарната икономика; сигурността на всеки български гражданин; преодоляване на разликата между българските граждани и тези на другите европейски страни в стандарта и качеството на живот; принос за атлантическата сигурност и благоденствието на обединена Европа." Тези основни цели на партията ще бъдат постигнати чрез: парламентарната демокрация и активността на гражданското общество; силни държавни институции и ефективна държава, която да отстоява националните интереси и върховенството на закона.

Основните програмни аспекти на ДСБ са концентрирани в нейните предизборни програми. В сферата на **икономическата политика, финансите и инвестициите** се предвижда: бързо нарастване на доходите на хората, висок и стабилен икономически растеж; самоограничаване на държавата в сферата на доходите; строга финансова дисциплина с балансиран бюджет; драстично намаляване на общото данъчно облагане; насочване на публичните инвестиции предимно към инфраструктурни проекти; безкомпромисна защита на свободния пазар и премахване на монополите. В областта на **държавната администрация**: намаляване на административните разходи и изграждане на единна информационна система, с оглед по-лесно и ефективно обществено облсужване. По отношение на **гражданското общество и правата на отделни-**

те граждани: гарантиране на личностни, а не на групови права; ревизиране на налагането на етнически квоти при административните назначения. В този смисъл не се приема съществуването на специален "български етнически модел", чийто "единствен защитник и гарант е една етническа партия".

Изключително важно място се отделя на **конституционната реформа и промени в конституцията**. Според ДСБ е необходимо приемане на изцяло нова конституция, тъй като Конституцията от 1991 г. е "конституция на прехода" и е изиграла своята роля. Предвижда се премахване на Великото народно събрание и възможността да се извършват конституционни промени от обикновено народно събрание; премахване на института служебно правителство; въвеждане изискването правителството да подаде оставка в случай, че не получи подкрепа от Народното събрание за своя бюджет; премахване на имунитета на народните предствители и намаляване на техния брой; въвеждане на квалифицирано мнозинство от 2/3 от депутатите при създаването и персоналния състав на важни органи като: Висшия съдебен съвет, Конституционния съд, Съвета по електорнни медии и Българска народна банка. В предизборните програми на ДСБ се предлагат реформа в местното самоуправление чрез конституционна промяна за самостоятелност на общините при определяне вида и размера на местните данъци и такси; въвеждане на второ ниво на местно самоуправление с обособяването на местни областни изборни съвети за по-ефективно местно самоуправление. Предлагат се кардинални промени в съдебната система, оправдани с недостатъчната ѝ ефективност. В тази връзка се акцентира върху следните промени: двуинстанционно съдопроизводство в гражданското пра-

вораздаване; девоенизация на МВР; избиране на главния прокурор от Народното събрание по предложение на министър-председателя; създаване на процедура на парламентарен контрол над главния прокурор и за отстраняването му посредством парламентарен вот на недоверие. Предлагат се и промени в структурата на съдебната власт, като съдебната власт остане само съдът, а следствието и прокуратурата преминат към изпълнителната власт.

Организационна структура

Съгласно устава организационната структура на партията се състои от **национална и общинска структура**, в които действат определени партийни органи със собствени компетенции относно начина на управление и вземане на решения.

В Националната структура се включват следните органи: **Национално събрание** и **Национално ръководство**. Националното събрание е върховен орган на партията, който приема, изменя и допълва нейния устав; избира председател и по негово предложение зам.-председатели и членове на партийното ръководство; дава основните политически насоки на партията и приема важните програмни документи. Националното събрание действа на делегатския принцип, като квотата на отделните общински структури се определя въз основа на получените гласове на последните парламентарни избори. Националното ръководство е висшият орган на партията, който действа между Националните събрания. Националното ръководство се състои от председател, заместник-председатели и членове, общо от 7 до 12 души, избрани за срок от четири години. Националното ръководство има следните компетенции: издава правилници за приложение на устава; подготвя и провежда изборните кампании и т.н.

Основната структура на партията е общинската (районна) организация, която се състои от всички членове на територията на общината, като не може да има втора такава районна организация. Нейният висш орган е Общинското (районно) събрание, което избира местното партийно ръководство — председател, зам.-председатели и членове от 3 до 7 души, като неговата основна задача е да провежда политиката и да изпълнява решенията на Националното събрание и Националното ръководство.

Специфичен орган представлява вътрешнопартийният арбитраж, чиято основна функция е да решава възникнали спорове, свързани с нарушаване на устава от партиен орган или отделен член. Съществува Национален и регионални вътрешнопартийни арбитражи.

Друг основен конституиран от устава орган е този на вътрешнопартийния защитник, който може да се застъпва пред ръководството и арбитража, когато с определени действия са засегнати правата на даден член на партията.

Съществува разделение на членове и симпатизанти в партията, като първите могат да бъдат избирани в съответните ръководства и да участват във вземането на решения от партийните органи, докато симпатизантите се записват в дадена районна структура, като нямат правата на членовете и не плащат членски внос. На симпатизантите е позволено да присъстват на общинските събрания на партията като наблюдатели.

В организационно отношение ДСБ се очертава като силно централизирана партия с подчертана значимост на партийния лидер и избраното по негово предложение партийно ръководство. До голяма степен тази политическа партия се идентифицира с нейния председател Иван

Таблица 11

Социален профил на електората на ДСБ през 2009 г.

Тип населено място	София Областен град Малък град Село	40,0% 53,3% 0,3% 6,4%
Възраст	18-30 31-40 41-50 51-60 Над 61	13,3% 20,6% 26,7% 26,7% 25,8%
Пол	Мъж Жена	45,0% 55,0%
Етнос	Българин Турчин Ром Друго	100% 0% 0% 0%
Образование	Висше или полувисше Средно Основно и по-ниско	46,7% 46,7% 6,6%
Трудов статус (социална група)	Учещ Работник, упражняващ ръчен труд Служител, не ръчен труд Интелигенция, свободни професии Частен собетвеник/самонает Земеделски стопанин Безработен Пенсионер Друго	6,4% 16,0% 53,3% 4,6% 6,7% 0% 0% 6,4% 6,6%

Източник: Агенция Алфа Рисърч

Костов, като се обособява в партия от "лидерски тип".

На изборите през 2009 г. ДСБ се яви заедно със СДС в рамките на Синята коалиция, което ѝ позволи да влезе

отново в парламента. Същевременно по данни на социологическите агенции ДСБ има около 1 до 2% електорална подкрепа през 2009 г. Това поставя пред нея въпроса за перспективите ѝ като самостоятелна партия. Не е изключено заедно със СДС да потърси отново нов тип съюзяване, вкл. сливане в една партийна формация.

Ред, законност и справедливост (РЗС)

Ред, законност и справедливост (РЗС) се оформи като политическа партия в рамките на 40-ото Народно събрание около личността на своя лидер Яне Янев. След като напусна парламентарната група на ОДС, Яне Янев привлече към себе си редица популярни политически фигури, свързани със СДС. Така например към партията се присъедини Димитър Абаджиев от ДСБ, считан за едно от най-доверените и приближени на Иван Костов лица. Към партията се присъедини и Марио Тагарински, министър в кабинета на Иван Костов (1997—2001 г.). Месеци след парламентарните избори и двамата напуснаха партията.

Партията участва на президентските избори през 2006 г. като подкрепи кандидатурата на една от знаковите фигури на прехода, свързана със СДС, Георги Марков, бивш конституционен съдия. На изборите за ЕП през 2007 и 2009 г. РЗС не успя да постигне резултат, позволяващ ѝ да изпрати свои представители.

На парламентарните избори за 41-о Народно събрание обаче РЗС успя да преодолее с малко избирателната бариера, дължащо се до голяма степен на популистката реторика и поведение на Яне Янев. Месеци преди изборите популярността на Яне Янев нарасна в резултат на

неговата антикорупционна реторика и критики към ДПС и Тройната коалиция.

Претенциите на РЗС са партията да се оформи като консервативна формация. Това обаче много ще зависи от процесите, които текат в дясното политическо пространство и от способността на РЗС да се адаптира към тях.

Основни идейни и ценностни приоритети на партията са "утвърждаване ценностите на справедливостта, законността и реда в обществото". Според програмата на партията това може да се постигне чрез реформиране на политическата система и засилване авторитета на държавните институции. В тази връзка основна политическа цел на "Ред, законност и справедливост" е свикване на Велико народно събрание и изработване на нова конституция, която единствено е в състояние да отговори на новите политически и обществени реалности.

Върховен орган на РЗС е Конгресът на партията. Той се свиква веднъж на две години, като в него могат да участват делегати "по право" и такива, избрани от общинските конференции на партията. Делегати "по право" са членовете на Управителния съвет и Висшия контролно-ревизионен съвет (ВКРС) на партията, народните представители, министри, кметове, избрани от листата на партията, областни и заместник-областни управители, а също така и председателите на общинските ръководства на партията.

Управителният съвет на партията е нейният основен ръководен орган, действащ между партийните конгреси. Управителният съвет се състои от следните групи членове — 55 души, пряко избрани от конгреса за срок от две години и членове "по право", сред които са председателят на партията, главният секретар, председателите на об-

ластните ръководства, както и народните представители, членове на РЗС.

Друг основен партиен орган е Политическият съвет, който се явява "постоянно действащ оперативен орган" на партията. Политическият съвет се състои от единадесет членове, от които председателят на партията и главният секретар са членове по право. Останалите членове на Политическия съвет се избират от управителния съвет за срок от две години.

Силни прерогативи са предоставени на лидера на партията. Той се избира пряко от конгреса за срок от две години. Председателят на партията има следните правомощия: ръководи заседания на управителния съвет и политическия съвет; свиква заседания на политическия съвет; предлага на политическия съвет свикването на управителния съвет; сезира ВКРС и регионалните контролни органи за извършени нарушения на финансовата дисциплина, на воденето и съхраняването на партийната документация и за нарушения на устава; планира и организира цялостната дейност на партията.

Регионалните местни структури на партията се състоят от областната конференция и общинската конференция, които се свикват най-малко веднъж годината.

Въпреки че РЗС първоначално подкрепи правителството на ГЕРБ, след няколко месеца партията премина в опозиция. Разпадна се и парламентарната група след напускането на Марио Тагарински и по-късно на Димитър Абаджиев, зам.-председател на партията. Това нанесе сериозен удар на РЗС и постави на изпитание нейното бъдещо политичско развитие.

Таблица 12

Социален профил на електората на РЗС (парламентарни избори 2009-екзит пол)

Тип населено място	София Областен град Малък град Село	10,0% 32,0% 28,7% 29,3%
Възраст	18-30 31-40 41-50 51-60 Над 61	23,8% 19,5% 21,7% 17,0% 18,0%
Пол	Мъж Жена	50,6% 49,4%
Етнос	Българин Турчин Ром Друго	93,8% 1,2% 3,5% 1,5%
Образование	Висше или полувисше Средно Основно и по-ниско	39,1% 53,7% 7,2%

Източник: Агенция Алфа Рисърч

ВМРО

ВМРО е самобитна българска политическа формация, създадена през 1990 г. като общонационална непартийна организация, която потърси своя исторически корен в македонското съпротивително движение срещу турците в началото на XX век. Тя отстоява българската идентичност на македонците и това ѝ придава определен националистически облик, който се изразява и в други нейни позиции. По-късно се роди партията ВМРО — Българско национално движение, която се включи в политическия

живот. След избора на младия политик Красимир Каракачанов за председател на ВМРО тя поема още по-категорично курс на включване в партийните борби. Според самоидентификацията на лидерите ѝ ВМРО се стреми да заеме политическото пространство "вдясно от центъра". В нейната идеология се съчетават либерално-консервативни с националистически акценти. От началото на създаването си ВМРО подкрепи СДС и действаше през следващите години паралелно с него. В края на 1996 и началото на 1997 г. младежката организация на ВМРО изигра съществена роля в гражданските протести срещу БСП, довели до предсрочните избори.

На парламентарните избори през 2005 г. ВМРО отново имаше представители в парламента в рамките на нова коалиция заедно със ССД и БЗНС-НС макар с незначително присъствие, а през 2009 не можа да влезе в парламента.

Гергьовден

Гергьовден е друга млада политическа формация, която се появи през 1996 г. като предизвикателство към останалите партии, оспорваща двупартийния модел. Тя бе създадена и организирана от млади артисти и шоумени. Предимно ориентирано към младите хора, Гергьовден за първи път опита своя шанс на местните избори през 1999 г. и впоследствие на парламентарните през 2001 г. в коалиция с ВМРО. И на двата избора гергьовденци съумяха да се представят изненадващо добре, спечелвайки място в някои общински съвети и кметства. На парламентарните избори заедно с ВМРО се доближиха до 4-процентната граница за влизане в парламента.

В основата на тези успехи на Гергьовден са разочарованието на част от избирателите от политическия модел, установен след 1989 г. Това е своеобразно протестно движение на младото поколение, което критикува редица негативни прояви в политическия живот като корупцията, аморалността сред политическия елит и др. Като ценностна си ориентация Гергьовден се определя в "дясното" пространство, защитавайки интересите на предприемачеството и пазарното стопанство.

На парламентарните избори през 2005 г. партията съумя в рамките на предизборната коалиция ОДС да получи едно място в парламента. През 2009 г. остана извън парламента и постепенно залязва като политическа партия.

Атака

Тази партия е продукт на успеха на предизборната коалиция Атака, която съумя да влезе в парламента през 2005 г. Тя извлече дивиденти от ксенофобската и крайно националистическа реторика.

По късно през 2005 г. тя се раздели с коалиционните си партньори и начело с Волен Сидеров, приемайки названието Атака създаде самостоятелна партия. Тя е крайно дясна национал-популистка партия. Атака членува сред такива партии и в Европейския парламент.

Тя използва недоволството сред част от гражданите по повод разрастващия се властови ресурс на ДПС и неспособността на държавната власт да се справи с т.нар. "цигански проблем". В нейната програма има предимно националистически компоненти и частично ляво-социални искания, доближиващи я до левия популизъм.

Това личи и от т.нар. **Програмна схема на партията** от 28 август 2005 г., където са отразени основните приоритетни задачи. В **областта на икономиката** партията ще се стреми към "очертаване на ясен модел на социален капитализъм, съотношение на обществената към частната собственост"; преразглеждане на приватизационните сделки; нулев данък печалба; държавна политика по отношение на приоритетни отрасли като високите технологии, електроника, оръжейна промишленост и земеделие; премахване на зависимостта от Международния валутен фонд и Световната банка и преразглеждане на външния дълг. Основен акцент се поставя на **националната сигурност и престъпността,** като се предвижда преразглеждане на военната доктрина и съобразяване на числения състав и военния бюджет на армията с този на съседните на България държави; изграждане на добре заплатена полиция с възможности за следствени действия; включване на патриотично настроените бивши офицери в системата на митниците и данъчната полиция; ограничаване и ликвидиране на циганската престъпност; правителствена програма за борба с наркоманията и бързи съдебни дела за наркопласьорите; връщане на смъртното наказание.

По отношение на **социалната политика и здравеопазването** се предвиждат реформи като създаване на държавно гарантирани пенсионни фондове и приемане на поголямата част от здравните разноски от бюджета, докато доходите на българските граждани станат съизмерими с европейските.

В областта на **външната политика** в програмата се предлага "изграждане на национална доктрина на базата на безспорния суверенитет... неутралност спрямо военни блокове".

Таблица 13

Социален профил на електората на Атака през 2009 г.

Тип населено място	София Областен град Малък град Село	6,3% 38,1% 23,0% 32,6%
Възраст	18-30 31-40 41-50 51-60 Над 61	16,7% 12,7% 16,7% 22,2% 31,7%
Пол	Мъж Жена	64,3% 35,7%
Етнос	Българин Турчин Ром Друго	97,6% 0% 1,6% 0,8%
Образование	Висше или полувисше Средно Основно и по-ниско	9,5% 52,4% 38,1%
Трудов статус (социална група)	Учещ Работник, упражняващ ръчен труд Служител, не ръчен труд Интелигенция, свободни професии Частен собственик/самонает Земеделски стопанин Безработен Пенсионер Друго	3,2% 22,3% 19,0% 1,6% 6,3% 0,8% 9,5% 34,9% 2,4%

Източник: Агенция Алфа Рисърч

В периода 2005—2009 г. Атака утвърди своето присъствие в българския политически живот. На всички избори, в които участва — било то местни, президентски

или за Европейски парламент, Атака постигаше устойчиви електорални резултати. На парламентарните избори през 2009 г. партията не успя да разшири своето електорално влияние. Причините за това са, че други политически партии, най-вече ГЕРБ и РЗС, използваха послания, характерни за реториката на Атака като например анти-ДПС говоренето и призивите за борба с корупцията.

След парламентарните избори Атака подкрепи правителството на ГЕРБ начело с Бойко Борисов. По този начин за първи път от своето съществуване Атака приема една непривична за партията роля — да подкрепя управляващите и да не бъде крайна и радикална опозиция. Това поставя въпроса доколко Атака ще съумее да запази своя облик и как партията ще се адаптира към настоящата политическа ситуация с подкрепата си за доминиращата в страната партия ГЕРБ. До този момент електоралните успехи на Атака се дължаха на характерните за всяка радикално-популистка партия критики към политическия елит и политическото статукво.

2. Леви и лявоцентристки партии

Българска социалистическа партия (БСП)

Етапи на развитие

Като наследничка на БКП БСП има коренно различно историческо развитие от СДС след 1989 г. Спецификата на БКП като тоталитарна партия даде своето отражение върху начина на нейната трансформация в новите демократични условия. Фактът, че първоначалният преход към демократична политическа система се извърши в условията на доминация на БКП в политическия процес и слаба

опозиция, определи и характера на извършените в нея промени от тоталитарен тип партия към демократична партия. Това бе един **противоречив и сложен процес, свързан с остри вътрешнопартийни конфликти и кризи**. За разлика от някои комунистически партии в Централна Европа (Полша, Унгария) в БКП не се наложи линията на радикалното "скъсване" с тоталитарното минало и наследство и не се стигна до разцепление между марксистко-комунистическо и социалдемократическо крило, а курсът на постъпателни промени и адаптация към демократичната политическа среда, често под натиска на вътрешната и външната опозиция. Това **забави нейното модернизиране и социалдемократизиране** с негативни последици върху цялостното развитие на прехода към демокрация и пазарна икономика.

Няколко етапа характеризират еволюцията на БСП.

Първият етап (ноември 1989–юни 1990 г.) бе период на първоначална адаптация към новите реалности, свързани с установяването на политическия плурализъм и вътрешнопартийните реформи. Този етап бе свързан с **утвърждаването на реформисткото крило в БКП** около Андрей Луканов, Петър Младенов и Александър Лилов и елиминирането от политически и държавни постове на Тодор Живков и на част от най-близкото му обкръжение.

Същевременно БКП подкрепи необходимостта от политическия плурализъм, провеждането на "свободни демократични избори" и приемането на нова конституция в страната[5].

В практическо отношение БКП участва в Кръглата маса, където преговаряше с опозицията в лицето на СДС. В самата БКП се раздвижиха **вътрешнопартийни течения**, които ностояваха за дълбока промяна в партията и нейна-

пи избора на Желю Желев, ръководител на опозицията,

лидера Лилов.

Формираното в началото на 1992 г. ОСД проведе първата си Национална конференция. Около него се обединиха социалистите, приемащи необходимостта от социалдемократизиране на БСП чрез "радикални промени без екстремизъм и реваншизъм". ОСД се определи като "некомунистическо политическо движение със социалдемократическа природа"[4].

След падането на правителството на Филип Димитров на 28.10.1992 г. БСП потърси варианти за нов тип коалиционно или експертно правителство, за да се избегнат предсрочните избори. В този дух тя подкрепи новото правителство на Любен Беров в рамките на така нареченото динамично мнозинство. Де факто това бе линия на подкрепа при определена дистанция и "полуопозиция".

През 1993 г. членската маса на БСП спадна до 300 хиляди души, като за година и половина тя намаля със 100 хиляди души. Напуснали я бяха главно млади хора до 35 години.

На 3 юни 1994 г. започна Четиридесет и първият конгрес на БСП, на който се обсъдиха нова програма и устав. Жан Виденов бе преизбран за председател на Висшия съвет, а в новоизбраното Изпълнително бюро отсъстваха представители на ОСД. Оформи се "кръгът Виденов", който след парламентарните избори щеше да поеме отговорността за управлението на страната.

На 2 септември 1994 г. падна правителството на Любен Беров и на 18 декември бяха произведени изборите за 37-ото Народно събрание. БСП спечели абсолютно мнозинство и формира новото правителство.

Четвъртия етап (1994–1997 г.) започва след парламентарните избори през 1994 г. БСП за втори път след

1989 г. получи абсолютно мнозинство и формира свое правителство начело с Жан Виденов.

Управлението на Жан Виденов бе белязано от две фази. Първата, на относителна стабилност и доверие, продължила до местните избори през октомври 1995 г., когато БСП подобри позициите си в органите на местната власт. Втората фаза, след зимата на 1995—1996 г., която се характеризира със засилване на вътрешнопартийните разногласия по водения правителствен курс, растяща загуба на доверие и изострящи се икономическа и политическа криза в страната. С нова сила избухнаха **вътрешнопартийните конфликти**. Според публицистката Велислава Дърева, член на Висшия съвет на БСП, партията се състои от **"три партии"** — партия на носталгията, партия на реформаторите и партия на интереса. Няколко месеца по-късно Андрей Луканов констатира, че в БСП има връщане към "късния сталинизъм".

Задълбочаването на кризата в страната доведе до **срив на партийно и обществено доверие** в правителството. Виденов бе принуден да приеме идеята за свикване на Четиридесет и втория извънреден конгрес на 21—22 декември 1996 г.

На конгреса той подаде оставка като председател на БСП, а преди това бе депозирал и оставката на правителството. Като основна фигура на конгреса се очерта Николай Добрев, който по-късно бе предложен за кандидат-премиер от БСП. Конгресът избра за председател на партията Георги Първанов, дотогавашен заместник-председател. Той се ползваше с името на въздържан и неконфликтен деец. Същевременно върху него падна огромната отговорност да преведе БСП през кризата, която заплашваше нейното оцеляване. Конгресът прие декларация, в

която се изтъкна, че "страната се намира в тежка финансова, икономическа и социална криза"[3]. На 22 декември Народното събрание прие оставката на правителството на Жан Виденов.

В началото на януари 1997 г. политическата криза премина в нова фаза. На 10 януари след погрома срещу парламента СДС напусна Народното събрание и оглави извънпарламентарните протести. Ситуацията изостри кризата в БСП. Част от **социалдемократически ориентираните дейци я напуснаха** с цел включване в нова политическа формация — по-късно създадената Евролевица. Засилиха се противоречията между "твърдолинейните", сред които и Виденов, искащи БСП да остане на власт, и "умерените" около Първанов и Добрев, които желаеха да избегнат ескалацията на гражданските конфликти. На 4 февруари 1997 г. те върнаха мандата на БСП за съставяне на правителството, подкрепени от мнозинството на Висшия съвет. Този акт ще стане през следващите години основен вододел в сблъсъка между консерваторите и реформаторите в БСП — първите ще виждат в него предателство, а вторите спасително решение, доказало националноотговорната позиция на партията.

Връщането на мандата откри пътя към преодоляване на кризата и провеждане на предсрочни парламентарни избори през април 1997 г. След февруари 1997 г. **БСП отново бе в опозиция и в дълбока вътрешна идейно-политическа криза**. Това доведе до тежко изборно поражение. На политическата сцена като парламентарно представена партия се появи Българската евролевица (БЕЛ), дотогава най-успешният опит за обединяване на социалдемократически ориентираните дейци, напуснали БСП в годините след 1989 г., и за формиране на политическа формация,

конкурираща БСП в лявото пространство.

Петият етап (1997–2001 г.) бе белязан от два основни момента. Първият бе свързан с постепенното укрепване на позицията на лидера Георги Първанов. Вторият — с утвърждаването **на новата политическа ориентация на БСП към социалдемокрацията и позитивното отношение към НАТО**. Процесът вървеше паралелно с опитите за сближаване и обединяване на левите политически формации в така наречената Нова левица.

През ноември 1997 г. бе иницииран **нов процес на сближаване на БСП със социалдемократическите партии** и движения в България. Така нареченият Политически съюз Нова левица обедини БСП, БСДП, ОБТ и новоформираното Политическо движение "Социалдемократи", ръководено от Николай Камов, отцепило се от БЕЛ. Новата левица си постави за цел да форсира процесите на обединяване на социалдемократически ориентираните формации в страната. Част от ръководството на БСП прие хладно тази инициатива.

На Четиридесет и третия редовен конгрес Първанов се наложи като лидер и съумя да утвърди тезата, че БСП **е партия от "социалдемократически тип"**.

На 44-ия конгрес през май 2000 г. Първанов съумя окончателно да прокара линията на социалдемократизация и позитивна преоценка на отношението към Северноатлантическия пакт, като БСП се обяви за "активно партньорство и взаимодействие с НАТО".

Неочакваната поява и победата на парламентарните избори през 2001 г. на Национално движение Симеон Втори доведе до радикална промяна в партийната система, установена след 1989 г. Двете водещи партии — СДС и БСП, стоящи в основата на двуполюсния модел, бяха из-

тласкани от доминиращите си позиции. БСП се изравни де факто по електорално влияние със СДС, но на по-ниско ниво в сравнение с предишните избори.

Значителен успех за партията бе победата на нейния кандидат—председателя на партията Георги Първанов, на президентските избори през ноември 2001 г. Това доведе до **нарастване на самочувствието и очакванията на БСП** за промяна на електоралните позиции на следващите избори. Изборът на младия международник Сергей Станишев за председател през декември 2001 г. и впоследствие повторния му избор на редовния Четиридесет и пети конгрес през 2002 г. бяха доказателство за продължаване на линията Първанов.

Социалдемократизацията на БСП получи тласък с приемането на БСП през 2003 г. за пълноправен член на Социалистическия интернационал.

След парламентарните избори през юни 2005 г. БСП съумя с коалиционните си партньори да получи най-много гласове и съответно стана най-голяма парламентарна група. След продължителни преговори без формирана тристранна правителствена коалиция между БСП, НДСВ и ДПС оглавена от лидера на партията, Сергей Станишев. След осем години опозиция за партията започваше нов период на участие във властта. Пред нея стоеше предизвикателството да докаже управленските си способности след извършените дълбоки реформи и възпроиемането на социалдемократическите ценности.

На парламентарните избори през юли 2009 г. БСП понесе най-тежката си изборна загуба, постигайки най-слабия си резултат от всички проведени избори досега. Причините за това изборно поражение са различни — някои от тях по-дълбоки, а други конкретно-ситуационни.

Една от причините е свързана с ниската популярност на Тройната коалиция и големите проблеми с корупцията в България. Симпатизантите на левицата останаха разочаровани от политиката на БСП поради големите социални очаквания, които се разминаваха с прагматичната политика, следвана от партията.

За да затвърди своите позиции в партията, Сергей Станишев се самозатвори в един тесен кръг от приближени, което доведе до капсулиране на БСП и нарушаване на диалога с членовете и симпатизантите на партията. В периода 2005—2009 г. БСП бе разделена на различни вътрешни лагери и лобита, което отслаби партията и доведе до засилване на недоверието към нея.

От една страна, някои кръгове в БСП обвиняваха партийното ръководство, че партията не води лява политика и не защитава интересите на своя традиционен електорат. По този начин се оформи т.нар. ляво крило в БСП, водено от Янаки Стоилов. Основните искания на лявото крило са свързани с преосмисляне на идейната линия на партията в посока по-лява и социално ориентирана политика.

От друга страна, отделни вътрешнопартийни групи се оформиха по линия на различни възрастови генерации в партията. Политици с дългогодишен опит в ръководството на БСП, имащи силни ресурси на влияние в партията като Румен Овчаров и Румен Петков бяха изолирани от Станишев, поради което се изостри напрежението между тях и партийния лидер. Около Станишев се оформи едно ново ядро от млади политици, които той постепенно налагаше в ръководните партийни органи като Кирил Добрев, Корнелия Нинова, Мая Манолова и др.

След загубата на парламентарните избори БСП из-

падна в дълбока криза, проява на която беше засилването на вътрешнопартийните конфликти и сблъсъци. Нестабилни станаха позициите на лидера Станишев все повече оспорван от видни партийни дейци. Постави се въпросът за нова лява алтернатива извън БСП, която да е по-адекватна на новите призивикателства във и извън странта. С други думи, както за СДС, така и за БСП възникнаха сериозни проблеми, свързани с преодоляване на същността ѝ като "посткомунистическа" партия, свързана със "старата" БКП, и решително приемане на социалдемократическата алтернатива, изискваща скъсване с комунистическото минало.

Идейно-програмно развитие

За разлика от СДС БСП носеше бремето на комунистическата идеология, наследена от БКП. Това обуслови сложния и противоречив път на формирането на нов, адаптиран към демократичните реалности идеен облик. Този път, започнал след промените през 1989 г., бе съпътстван от остри вътрешнопартийни сблъсъци, отхвърляне на постулатите на марксизма-ленинизма и възприемане ценностите на европейските социалдемократически партии. В самата БСП се откроиха **три идейни тенденции**, които въздействаха върху идеологията ѝ до Четиридесет и петия конгрес (2002 г.), когато се наложи социалдемократическата.

Социалдемократическата тенденция, олицетворявана от няколко идейни течения, получили легитимност в началото на 1990 г. ("Път към Европа", Движението за демократичен социализъм, Алтернативното социалистическо обединение и по-късно появилото се Движение за радикална промяна). **Центристката линия**, заложила на идеята за "лява партия на демократическия социализъм",

се стремеше да обедини идеите на левия социализъм и марксизма с някои постулати на социалдемокрацията. **Неокомунистическата линия** се основаваше на марксизма и ленинизма, съпроводена с критиката на деформациите на социализма (идейното течение "Марксистка платформа").

Програмните документи и решения на конгресите отразяват сблъсъка на тези течения, като през 90-те години **водеща линия стана преходът от марксисткия мироглед към идеите на социалната демокрация**.

Открит остана обаче въпросът за оценката на БСП към историческото наследство на така наречения "реален социализъм" и дейността на БКП след 1947 г. Носталгията към миналото, олицетворена от значителна част от социалната база на БСП, предизвикваше съмнения за искреността на официалните декларации, възприемащи демократическия социализъм. Традиционно враждебното отношение към социалдемокрацията продължаваше да доминира и след 40-ия конгрес. Както посочи ОСД, тази тенденция "намери израз в нежеланието да се скъса с всичко отрицателно от миналото".

На 41-ия конгрес (1994 г. приетите програма "Нови времена, нова България, нова БСП" и нов устав доближиха програмните цели и ценностите на БСП до ценностите на съвременната социалдемокрация.

БСП се дефинира като част от българската, европейската и световната левица и обяви демокрацията не само като свой път, но и като своя цел. Тя заяви подкрепа на конституционните принципи, включително на социалната пазарна икономика и политическия плурализъм.

Новата програма представлява радикално скъсване на партията с нейното неотдавнашно минало на марк-

систко-ленинска партия на революционното действие и класовата борба. С нея тя възприема новите реалности след 1989 г. и себе си като част от новата политическа и партийна система. Програмата представлява важна идеологическа база за **трансформацията на БСП в демократическа партия на парламентарната демокрация** с претенции за заемане на трайно място в лявото политическо пространство.

Еволюцията на БСП представляваше важен политически знак за промяната ѝ, въпреки че новите ценности и идейна ориентация срещат съпротивата на част от членовете и активистите на партията, подхранвани от десетилетия неприязън към социалдемокрацията.

Времето изминално след приемането на програмата показа, че тя твърде рано остаря и се наложи БСП да приеменува програмата на 47-ия си конгрес през ноември 2008 г. Тя определя партията като "лява народна партия", чиято дейност е насочена към всички социални слоеве, като на първо място защитава интересите на хората на труда и на нуждаещите се от грижа и подкрепа. Подобно на предишната, новата програма на БСП потвърждава характера на партията като "масова партия", чиято цел е провеждането на последователна политика за социална демокрация и формирането на широка средна класа. Програмата акцентира върху необходимостта от смяна на неолибералния модел с алтернативен модел, който е в състояние да предложи модерната социалдемокрация. Според новата програма основните приоритети на този модел са достъпно и качествено образование и здравеопазване и създаване на реални условия за повишаване на доходите на гражданите, които да гарантират достоен стандарт на живот.

Политически курс

Управленската платформа и философията на БСП след 1989 г. и особено през последните години претърпяха еволюция, характеризираща се с **приемане принципите на социалното пазарно стопанство и подкрепата на евроатлантическата ориентация**, включително интеграцията на страната в структурите на НАТО. В предизборната си платформа за изборите през 2001 г. в рамките на създадената предизборна Коалиция за България БСП се обяви за "гарантиране правата на гражданите, прозрачност и контрол върху властта, засилване на регулиращата функция на държавата". В това тя вижда същността на социалдемократическата политика. Своята управленска философия БСП противопоставя на "крайно дясната политика" на СДС. Това следва логиката на предишни критики срещу "дивия капитализъм", "шоковата терапия" и "монетарния модел" на развитие.

Социалните аспекти на политическия курс са отразени преди всичко в исканията за активното присъствие на държавата при осигуряване на по-високи доходи, правото на труд и преодоляване на безработицата, медицинско обслужване, платено от държавата, подкрепа на социално слабите.

След краха на правителството на Виденов (1994—1996) до 2005 г. БСП не получи реална възможност да осъществи своите политически намерения на ниво изпълнителна власт и трябваше да се концентрира върху опозиционната си роля в парламентарната институция.

Едва през 2005 г., в рамките на тройната правителствена коалиция заедно с НДСВ и ДПС тя получи отново възможността да влезе в изпълнителната власт, а нейният лидер Сергей Станишев да оглави правителството. Прави-

телството съумя да изкара мандата си, въпреки че новото правителство на ГЕРБ извади редица данни за корупционни практики и заканонарушения от редица министри и висши администратори, срещу част от които бяха повдигнати обвинения от прокуратурата. Премиерът Станишев се оказа преди всичко в ролята на медиатор между трите управляващи партии и не съумя да установи достатъчно авторитетен контрол, за да парира задълбочаването на клинтелисткия модел на управление. Това доведе до подкопаването на доверието в правителството и до провала на изборите на БСП и НДСВ, както и до изолацията на ДПС.

Организационна структура

Още в първите месеци на промяната и особено след решенията на Кръглата маса БКП бе принудена да се откаже от редица организационни звена и принципи, които характеризираха нейната "ръководна роля" в социалистическата държава. Премахнат бе чл. 1 от старата конституция, закрити бяха партийните организации по месторабота, департизираха се основните държавни институции (виж Глава първа и втора). От друга страна, съществена еволюция претърпя вътрешнопартийната организационна структура, основана на "демократическия централизъм", която циментираше диктатурата на партийния вожд и елиминираше всякаква демократична дискусия.

Сега действащият Устав на БСП бе приет на 42-ия конгрес, състоял се през 1994 г. Последвалите конгреси направиха някои промени, без да засягат основния му дух и положения. В него бяха отразени настъпилите промени в същността на БСП и новият тип организационна структура, основан върху демократическия плурализъм. Най-характерните черти бяха утвърждаването на **принципа**

на "демократично единство" (чл. 6) и на териториалния принцип на изграждане на местните структури (чл. 7). Той легитимира и свободата на идейните движения, течения, платформи и обединения в рамките на програмните цели и устава на партията (чл. 8).

Уставът дава право на малцинството да "отстоява" публично своята позиция, но без да противодейства на изпълнението на взети от мнозинството решения (чл. 11).

Организационната структура на БСП е тристепенна — основни партийни организации, местни партийни организации, централни организации (раздел IV). Висшите органи са Конгресът, Общопартийната конференция, Висшият съвет и Общопартийната контролна комисия. Председателят на БСП се избира пряко от конгреса, както и Висшият съвет. Оперативното ръководство се осъществява от Изпълнително бюро, избирано от Висшия съвет.

Парламентарната дейност на БСП е регламентирана в отделна глава. В нея се проявява примата на "партията извън парламента". Това се изявява както чрез доминацията на партийните органи при определяне на кандидат-депутатите, така и в конкретната парламентарна дейност, подчинена на "осъществяването на политическата линия и на предизборната платформа на партията в парламента..." (чл. 63). Твърде спорен от гледна точка на конституционните разпоредби за свободния мандат е изискването "кандидатстващият от името на БСП да подписва декларация за лоялност към политиката на партията" (чл. 23).

В края на 2008 г. на свой партиен конгрес БСП направи редица промени в устава си. Най-дискусионни бяха промените, които забраняват съвместяването на партийни и държавни постове. Изключение е направено единствено за партийния лидер, който може да бъде и минис-

тър-председател. Направените промени целят по-голяма диференциация и автономия между партията и нейните представители във властта.

С тези промени, от една страна, се разширяват тяснопартийните функции на ръководните органи на партията. Но от друга страна, те могат да доведат до противоречия между партийното ръководство и изпълнителната власт, тогава когато тя е в ръцете на партията. Това може да създаде условия за политическа неефективност при вземането на управленски решения.

Друга съществена промяна е въвеждането на мандатност за партийните ръководители на всички нива в партията. Те ще могат да заемат съответния ръководен пост само два мандата или общо 8 години.

Новият устав въвежда статутът на съратник и симпатизант, които ще имат право да участват във формирането на политически позиции и да участват активно в прояви, свързани с партията. Съратниците ще имат право на съвещателен глас, както и да участват в преки вътрешнопартийни избори и референдуми.

В сравнение с останалите партии БСП наследи стабилна организационна структура, която макар и коренно променена, използва миналия опит на "партийното строителство".

От 980 хиляди през 1990 г. тя спада на 202 хиляди членове през 2002 г. А през 2008 г. наброява около 190 000 души според собствените ѝ изчисления.

Като тенденция БСП постепенно еволюира от членски тип партия към "народна" партия, продукт на относително еднотипната социална структура на страната в началото на XXI век.

След 1989 г. настъпи значителна промяна в ръковод-

Таблица 14

Социален профил на електората на БСП през 2009 г.

Тип населено място	София	19,9%
	Областен град	31,5%
	Малък град	19,6%
	Село	29,0%
Възраст	18-30	5,4%
	31-40	6,2%
	41-50	12,3%
	51-60	21,0%
	Над 61	55,1%
Пол	Мъж	38,0%
	Жена	62,0%
Етнос	Българин	92,8%
	Турчин	2,5%
	Ром	4,3%
	Друго	0,4%
Образование	Висше или полувисше	17,4%
	Средно	40,6%
	Основно и по-ниско	42,0%
Трудов статус (социална група)	Учещ	0,7%
	Работник, упражняващ ръчен труд	19,2%
	Служител, не ръчен труд	14,5%
	Интелигенция, свободни професии	1,8%
	Частен собственик/самонает	2,2%
	Земеделски стопанин	0,4%
	Безработен	5,1%
	Пенсионер	54,3%
	Друго	1,8%

Източник: Агенция Алфа Рисърч

ния елит на БСП. Според Добрин Канев има три вълни на почти пълна смяна на елитите от 1989 г. до 2002 г.[5]

Първата смяна настъпва през 1989 г., втората — след

изборната загуба през 1991 г., и третата — след 1997 г. След конгреса през 2002 г. и избора на Сергей Станишев за председател на партията започва да се утвърждава още един лидер след Георги Първанов, идващ от младото поколение.

xxxxxxxx

Освен БСП в лявоцентристкото пространство не останаха по-значими партии. Опитите да се изгради алтернативна на БСП социалдемократическа формация се провалиха след краха на Евролевицата на парламентарните избори през 2001 г. и на Коалицията на розата, получила крайно слаб резултат на парламентарните избори през 2005 г..

Социалдемократически партии и течения съществуват в рамките на парламентарната Коалиция за България изцяло доминирана от БСП — Партия български социалдемократи и Движението за социален хуманизъм, които нямат перспектива на съществуване като самостоятелни формации. Тяхното бъдещо развитие е свързано с

на партията и се вля в друга комунистическа партия.

Последните избори показаха спад на електората на комунистическите партии, които общо успяха през годините след прехода да привлекат около 1 до 2% от избирателите. Една част от електората на комунистическите партии се ориентира към националистическата формация Атака, в чието създаване като парламентарна коалиция взеха участие организации, свързани с отцепили се от БКП или БСП крайно леви и националистически среди, като политическия кръг "Нова зора" и политическото движение "Защита".

Земеделски формации

В историческото си развитие БЗНС е специфична съсловна политическа формация, защитаваща интересите на българското селячество с типична лява популистка програма. БЗНС управлявава страната от 1921 до 1923 г., когато министър-председателят Александър Стамболийски е свален от власт и убит. След този период БЗНС преживя период на разцепление, който раздели партията на различни крила.

След 1944 г. БЗНС, ръководен от Никола Петков, бе член на Отечествения фронт заедно с комунистическата партия. След 1946 г. премина в опозиция и нейният лидер Никола Петков бе екзекутиран през 1947 г. от комунистическата власт. След 1947 г. лявото крило на БЗНС наред с БКП управлява като казионна партия до 1989 г., приемайки ръководната роля на комунистите.

След 10 ноември БЗНС (казионен) претърпя вътрешни промени и се дистанцира от БСП. На изборите

поддръжници, противопоставящи се на левите партии.

След изборите за ВНС до 2009 г. в земеделските формации не спират процесите на разслоение, прегрупиране и промени в лидерството. Стари и нови вражди възпират единението им, разделят ги в партии с различна ориентация в политическото пространство.

В десния спектър заедно с Демократическата партия в Народния съюз и ОДС до 2005 г. остана БЗНС — Народен съюз, с лидер А. Мозер. На изборите през 2005 г. БЗНС— НС се включи в друга коалиция — Български народен съюз заедно със ССД и ВМРО. През 2009 г. БЗНС — НС остана с минимално парламентарно представителство и е без перспективи в бъдеще.

В центристкото пространство се профилира БЗНС "Никола Петков", НС — БЗНС с лидер Яне Янев (включил се в ОДС на изборите през 2005 г.), който по късно създаде партията РЗС.

В лявото пространство заедно с БСП е БЗНС "Александър Стамболийски" като част от Коалиция за България с крайно слабо влияние.

3. Центристки партии

Колкото и относително да звучи определението "центристки", има група от партии, които се самопоставят между лявото и дясното пространство. В периода след 1989 г. се положиха неведнъж усилия от различни партии и политически дейци за пробив в двуполюсния модел на партийната система, но всички те се увенчаваха с неуспех поради силната поляризация на електората и острата конфронтация между СДС и БСП.

Едва след парламентарните избори през 2001 г. се

сложи началото на процес на формиране на центристки партиен блок, който придоби ясни контури след парламентарните избори 2005 г. На тях афиширащите се като центристки партии НДСВ и ДПС заеха второ и трето място по електорална сила и очертаха една съществена преоринетация на електората от дясно и ляво към центъра. Но техните перспективи след изборите през 2009 г. намаляха значително след убедителната победа на ГЕРБ и краха на НДСВ.

Движение за права и свободи (ДПС)

Движението за права и свободи (ДПС) е **специфична политическа партия** в българския политически живот, без исторически корени в периода отпреди 1989 г. Тя се появява след легитимирането на демокрацията и политическия плурализъм, но и в известна степен като протестна формация на основното етническо малцинство в страната — турците, много от тях изповядващи исляма като религия.

Протестният елемент при формирането на ДПС бе резултат на антихуманната политика на комунистическия режим през 80-те години, целяща да асимилира насилствено турското малцинство в българската нация, като му отнеме етническата и религиозната идентичност чрез така наречения възродителен процес. Чрез политика на репресии и насилствено експулсиране в Турция комунистическият режим наруши етническия мир в страната и предизвика остра негативна реакция сред турците, някои от които поеха пътя на протеста и съпротивата срещу управлението на комунистическата партия. Този протест стана след 1989 г. главен катализатор на формирането на

обособено политическо движение, прераснало по-късно в партия, защитаваща правата и интересите на турците в България.

Историческият път на ДПС се характеризира, от една страна, със сложните взаимоотношения с държавните институции и особено с доминиращата в администрацията БКП и после БСП. Утвърждаването на ДПС като самостоятелна партия се посрещна на нож от много представители на стария политически елит и особено на БСП, която се стремеше да възпрепятства нейното самостоятелно съществуване. След учредяването на Движението на 4 януари 1990 г. и регистрацията му от съда през април същата година част от ръководството на БСП, подкрепяно от немалка част от българските граждани, постави въпроса за конституционосъобразността на съществуването му. Под давлението на БСП Конституцията от 1991 г. в чл. 11 изрично забранява формирането на партии на етническа и религиозна основа. Противниците на ДПС сезираха Конституционния съд с искане за неговата забрана през 1991 г. С решение, прието с мнозинство от 1 глас, Конституционният съд отхвърли искането и с това ДПС окончателно бе легитимирано като политическа партия.

Междувременно ДПС участваше в политическия живот и още на първите избори за Велико народно събрание получи 21 места в парламента. След тези избори то неизменно — самостоятелно или като водеща партия в изборни коалиции — присъства в парламентарния живот на страната. Нещо повече, като трета по сила парламентарна група след изборите от 1991 и 2001 г. от неговите гласове зависеше формирането на правителството на страната. ДПС бе своеобразен "балансьор" между основните политически сили — БСП и СДС, в периода 1991—1994 г., а след

2001 г. е коалиционен партньор на НДСВ за първи път влизайки в управлението на страната на централно ниво и по късно през 2005 г. като част от Тройната коалици.

С други думи, след 1989 г. ДПС успя последователно да се пребори с враждебното отношение към него, наслоено сред част от политическите сили и гражданското население, и да се утвърди като важен фактор на политическия живот, интегрирано в основните институции на страната и допринасящо за запазване на етническия мир в България.

Сложни и противоречиви са отношенията на ДПС с основните политически сили СДС и БСП. В годините непосредствено след 1989 г. СДС подкрепи каузата на ДПС и бе фактически партньор на Движението в общата им борба за утвърждаване на демокрацията и премахване на тоталитарната система. Антикомунизмът бе обединяващата им идейна основа, която ги правеше политически съюзници срещу БСП. В определени периоди ДПС се присъедини към исканията на най-радикалните антикомунисти в СДС, като отказа да даде съгласие нейните представители във Великото народно събрание да подпишат конституцията и впоследствие, след победата на СДС на изборите през 1991 г., поиска и забраната на БСП.

През 1991 г. ДПС подкрепи в парламента правителството на СДС. С течение на времето обаче **отношенията с ръководството на СДС** се влошиха, особено след като ДПС подкрепи правителството на Любен Беров, заменило кабинета на СДС през 1992 г.

Отношенията със СДС се затоплиха през 1996—1997 г., когато бе формирано така нареченото реформаторско мнозинство в подкрепа на основните приоритети, предложени от правителството на Иван Костов. Много скоро

след това обаче настъпи нов период на влошаване и противопоставяне между двете партии. След 1998 г. СДС си постави за цел да "стесни" позициите на ДПС начело с лидера Ахмед Доган и да създаде лоялна на СДС нова политическа сила. Тези опити доведоха до разрив помежду им и до остро противопоставяне между двете ръководства.

След 1999 г. се наблюдава **затопляне на отношенията на ДПС с БСП**. За това допринесе формулата на Социалистическата партия за "социалнолиберално" управление, обединяващо центристките и лявоцентристките политически сили. Движението бе включено като партньор на левицата в управлението. ДПС прие тази формула като реална възможност и направи важни крачки за установяване на нормални отношения с БСП. Те прераснаха в коалиционен съюз след изборите през 2005 г., когато ДПС и БСП влязоха в новото правителство.

След 1992 г. ДПС положи усилия да формира центристки политически блок, в рамките на който да си сътрудничи с различни политически сили. В този смисъл през 1993 г. по негова инициатива бе създаден Съвет за сътрудничество, в който освен ДПС влязоха и Българската социалдемократическа партия, "зелените", АСП и други партии.

През 1997 г. бе създадено Обединението за национално спасение (ОНС) като предизборна коалиция, в която влязоха земеделска формация, Зелените, либералната партия "Нов избор" и монархическа формация. По-късно те формираха и парламентарна група, която към края на мандата на 38-ото Народно събрание се разпадна.

За изборите през 2001 г. бе формиран предизборен съюз от либерални партии и "Евророма".

Върховият момент в политическото развитие на

ДПС стана включването му за първи път в правителствените институции на страната след изборите през 2001 г. като младши коалиционен партньор на Националното движение Симеон Втори. В правителството на Симеон Сакскобургготски ДПС получи две министерски места и реалната възможност да утвърди своите позиции в структурите на изпълнителната власт и държавната администрация.

То затвърди своите позиции в управлението след парламентарните избори 2005 г., като за пореден път се включи в управлението на страната заедно с БСП и НДСВ.

Идейно-политически облик

Въпреки че от гледна точка на социалната си база ДПС е предимно етническа партия, в идейната си еволюция то се стреми да се утвърди като общонационална партия с **либерално-демократична програма и ценности**. Те са основани на "базовата либерална ценностна система на Европа"[6].

ДПС се самоопределя като **центристка партия** с готовност да сътрудничи с други центристки, дясно- и лявоцентристки сили, редовен член е на Либералния интернационал.

В устава и програмните си документи ДПС проповядва следните основни ценности и приоритети в политическия си курс.

В устава се определя като "независима обществено-политическа организация, създадена, за да допринесе за единството на българските граждани, като се зачитат правата и свободите на всички етнически и религиозно-културни общности в България в съответствие с конституцията и законите на страната, Международната харта за правата на човека, Европейската конвенция за защита на

правата на човека, интернационалните договорености“.

В програмата, приета през 1996 г., е записано, че ДПС е “универсална политическа организация, защитаваща правата и свободите на всички български граждани“.

Сред основните ценности на ДПС първостепенно място заема “свободата“ в нейните политически, икономически и граждански измерения. Като основен принцип се извежда “свободният избор на идентификация — национална, етническа, езикова, културна и религиозна“.

Друга основна ценност е демокрацията, определяна като ред, основан на законността. ДПС защитава “пазарното стопанство“, основано на частната собственост, и правото на индивида за избор и предприемаческата инициатива.

В политиката на ДПС се утвърждават приоритетите, целящи постигане на разбирателство, единство и сътрудничество на българските граждани, зачитане правата и свободите на всички общности в страната, осигуряване правата и свободите на етнически, религиозни и културни общности, недопускане на етническа и религиозна омраза и дискриминация.

Тези и други цели на политическия курс са конкретизирани в предизборните послания на ДПС и неговите коалиционни партньори. Във вътрешната политика там се открояват осигуряването на стабилен растеж и устойчива икономика, като особено значение се отдава на стимулирането на селското стопанство. Приоритети са социалната политика и грижата за социалнослабите с особен акцент за защита на “малцинствената идентичност и интегрирането на малцинствата в гражданското общество и държавните структури, включително така наречените силови институции“.

Във външната политика ДПС подкрепи курса на интеграция на България в Европейския съюз и НАТО.

Организационна структура

ДПС е типично членска партия със силно централизирана организационна структура. Възникнало като протестно движение, то прераства в партийна организация след регистрацията му по Закона за политическите партии. Още от самото начало тя е **лидерски тип партия**, в чието ръководство доминира фигурата на председателя Ахмед Доган. Сам инициирал създаването на ДПС, той съумя въпреки опитите за разкол на Движението да запази позициите си на доминираща фигура и лидер в партията след 1990 г.

Уставът на ДПС предоставя значителни правомощия на председателя на партията, които му дават възможности да определя нейния курс и състава на ръководен екип. Лидерът е и председател на Централния съвет и на Централното оперативно бюро на партията (чл. 11, т. 4 от устава). Той осъществява еднолично контактите с органите на държавната власт, управлението и другите институции, като по своя преценка делегира тези права на друг (чл. 11, т. 1).

Той еднолично утвърждава кандидатите за народни представители и общински кметове (чл. 11, т. 3), предлага структурата и състава на Централното оперативно бюро — постоянно действащия орган на Централния съвет, който ги избира (чл. 12, т. 3). По устав председателят на ДПС е и председател на парламентарната група (чл. 21, т. 3).

Ограничените прерогативи на парламентарната група са изложени в чл. 22 на устава, където тя е определена като "функция" на партията.

Централизацията на парламентарната организация

се проявява и в регулирането на членския статут и особено в уставните положения относно "изключване" на членовете на ДПС. Те са обширно изброени и сред тях фигурират разтегливи за тълкуване основания като "нарушаване на партийната тайна", превишаване на правомощията, злепоставяне на партията в средствата за масова информация, създаване на условия за разкол и фракционизъм и др. (чл. 6, т. 4, т. 2 и 3).

Безспорният авторитет и доминиращо присъствие на Ахмед Доган в ДПС при възникването и утвърждаването му като политическа партия поставят въпроса за приемствеността в ръководството след евентуалното напускане или смяна на лидера. Конфликтите в партията периодично завършват с напускане на нейни ръководни дейци (Мехмед Ходжа, Гюнер Тахир, Юджел Атила, Осман Октай и други) и утвърждаване на позициите на Ахмед Доган. Историческият опит на подобни лидерски и организационно-централизирани партии показва, че редица от тях трудно и конфликтно преживяват прехода от "силния лидер" към неговия приемник.

Същевременно ДПС се ползва с "привилегията" да разчита на един твърд и силно дисциплиниран електорат от етническото турско население, което в годините след 1989 г. му осигурява достатъчно гласове за парламентарно представителство.

Електорално влияние на ДПС

За разлика от останалите партии гласоподавателите на ДПС са със **силна регионална концентрация** (предимно в Югозападна и Североизточна България), където има компактно турско и помашко население. Това също така е електорат с минимална мобилност и флуктуация. Четири са силните региони на ДПС — Кърджали, Разград, Търго-

вище, Силистра, Шумен и Благоевград.

От данните проличава, че социалната база и гласоподователите на ДПС са сред турското население и помаците, слабо образованите, социално слабите и селското население, ангажирано със земеделски труд.

Според данни от 2002 г. членската маса на ДПС наброява 56 000 души, като около 8000 са българи.

Демографските и социално-икономическите проблеми на турското население, както и процесите в общественото им съзнание, свързани с религиозната принадлежност към исляма, поставят пред ДПС сложни проблеми за защита на тяхната самобитност и запазване на ролята му на **интегриращ фактор в политическата система на България**. Като политически представител на най-голямото етническо малцинство в страната ДПС остава изключително важен фактор на стабилността и етническия мир в регион с изострена чувствителност и тежко наследство в междунационалните и етническите отношения. В партийната система на България ДПС играе важна роля за нейната по-нататъшна консолидация.

В годините, в които беше част от управляващите коалиции в България, ДПС постоянно разширяваше своето електорално влияние, като до голяма степен това се дължеше на клиентелистките практики, които партията упражняваше. Това засили общественото недоволство и стана повод редица опозиционни партии да градят своята легитимност на анти-ДПС реторика. През последните няколко години ДПС успя да се утвърди и на европейско ниво, като на изборите за Европейския парламент както през 2007 г., така и през 2009 г. нейни представители намериха място в една от най-важните европейски институции.

Таблица 15

Социален профил на електората на ДПС през 2009 г.

Тип населено място	София	1,7%
	Областен град	8,5%
	Малък град	10,3%
	Село	79,5%
Възраст	18-30	22,2%
	31-40	17,9%
	41-50	17,9%
	51-60	16,2%
	Над 61	25,8%
Пол	Мъж	47,9%
	Жена	52,1%
Етнос	Българин	0,9%
	Турчин	89,7%
	Ром	5,1%
	Друго	4,3%
Образование	Висше или полувисше	1,7%
	Средно	40,2%
	Основно и по-ниско	58,1%
Трудов статус (социална група)	Учещ	2,6%
	Работник, упражняващ ръчен труд	41,9%
	Служител, не ръчен труд	6,8%
	Интелигенция, свободни професии	0,9%
	Частен собственик/самонает	1,6%
	Земеделски стопанин	0,9%
	Безработен	16,2%
	Пенсионер	26,5%
	Друго	2,6%

Източник: Агенция Алфа Рисърч

Въпреки че на парламентарните избори през 2009 г. ДПС постигна най-високия си резултат досега, партията изпадна в политическа изолация. Причините за това са

силните обществени настроения срещу партията, която си създаде обществен образ на организация, която прави политика "на тъмно" и "задкулисно". Редица партии като ГЕРБ, ДСБ, РЗС, Атака се открояват с острата си критика срещу ДПС, което поляризира отношенията с него.

След конгреса на партията през януари 2010 г. ДПС промени и подмлади радикално ръководството си начело с Доган. Появиха се нови лица, които през следващите години ще утвърждават новия образ на партията.

Национално движение стабилност и възход (НДСВ)

На парламентарните избори през 2001 г. на политическата сцена се появи скоропостижно една нова политическа формация, която направи пробив в досегашната партийна система, завоювайки 50% от местата в Народното събрание и впоследствие формира коалиционно правителство заедно с ДПС. По начина на възникване и постигане на електорална победа Национално движение Симеон Втори е уникално явление в новата българска история след 1989 г.

Сред причините за този успех на новата политическа формация, създадена буквално един месец преди изборите, се открояват, от една страна, разочарованието на мнозинството българи от политиката на досегашните основни политически партии. И от друга страна, необичайно големите очаквания към харизматичната личност на бившия цар Симеон Сакскобургготски, който де факто олицетвори новата формация и ѝ придаде легитимност като лидер. Победата на НДСВ бе следствие и на серията обещания на Симеон Сакскобургготски за повишаване на жизнения стандарт, нов морал и почтеност в политиката,

за консенсус и политически диалог при решаването на основните въпроси на страната и пр., както и на очакванията за поява на нови лица сред политическия елит, неизкушени от корупцията и партийната конфронтация.

От политологическа гледна точка това бе типично **популистко движение**, базирано върху харизмата на една личност, съумяла в точен исторически момент да откликне на разочарованието и на очакванията на множество българи. Подобни популистки движения са се появявали неведнъж и в други страни — като голяма част от тях не са съумявали да пуснат дълбоки корени в политическия живот, тъй като са продукт на моментна ситуация.

След превръщането си в "партия на управлението" НДСВ натрупа определен опит. В края на мандата си тя съумя да запази част от влиянието си и се представи относително успешно на парламентарните избори през 2005 г., като се утвърди като втора по електорално влияние партия след БСП.

Същевременно ръководството му положи усилия за прерастване от чисто "парламентарна партия" в нормална политическа партия, базирана в гражданското общество. За тази цел през април 2002 г. бе свикано учредително събрание за формално учредяване на партията НДСВ, приемане на декларация за основните ценности и устав. Регистрацията стана през юни 2002 г., с което НДСВ официално стана нов субект на българската партийна система.

В Декларацията за основните ценности НДСВ се опира на християнските идеали. Тя се самоопределя като "либерална, но не елитарна; светска, но не антирелигиозна; национална, но не националистическа", "личността е най-висшата ценност". Основните ценности на НДСВ са

"свободата и отговорността; справедливостта и толерантността; равенството на възможностите; солидарността; субсидираността".

И в устава, и в декларацията се откроява подкрепата за ефективно пазарно стопанство и развита социална политика; върховенство на закона; неприкосновеност на частната собственост; намаляване на ролята на държава като ключ към просперитета; балансирано и ефективно съчетаване на консервативни, либерални и социални идеали. Като основно политическо средство в дейността на партията се издигат "консенсусът на всички нива" и "толерантността".

НДСВ бе приета през следващите години за член на Либералната партийна фамилия в ЕС, където членува и ДПС.

Декларацията и уставът го определят като "електорална партия", в противовес на останалите "членски" партии.

Според устава на НДСВ организационната му структура се основава изцяло върху централните органи — Конгреса като висш представителен орган, Националния съвет като постоянен орган, избран от конгреса, Политическия съвет като постоянно действащ оперативен орган за текущо ръководство; лидера (председател) на НДСВ и Контролния съвет.

Единствената институция, която ще осъществява връзката между центъра и дейността на НДСВ по места, са областните и общинските координатори, които се назначават от Политическия съвет.

Тяхната основна задача е да подпомагат организацията на предизборните кампании и да "вписват и заличават" членовете на новото движение.

Конгресът на партията, проведен на 15 октомври 2005 г., направи някои промени в устава, които още повече засилват позициите на лидера на партията при определянето на местните ръководства на партията.

Същевременно се прие решение да се изградят местни структури по подобие на други партии, с което НДСВ се отказа от чистия вид електорална партия с наличието само на местни координатори, чиято основна функция бе да мобилизират партията по време на избори.

НДСВ по своята същност и начина на подбор на парламентарната група бе "кланова" партия, опряна на чиновничеството в държавния апарат.

НДСВ преодоля едно важно препятствие към утвърждаването си на партийната арена, като се представи относително добре на парламентарните избори през 2005 г., което даде възможност на партията на участвува в Тройната коалиция.

На парламентарните изборите през 2009 г. НДСВ не успя да преодолее избирателната бариера. Оттук нататък на НДСВ (преименувано в Национално движение стабилност и възход) ѝ предстои трудното изпитание да оцелее като извънпарламентарна партия. Последното би било особено трудно, тъй като до голяма степен партията разчиташе на своето участие във властта, а и самата тя бе изградена като електорална партия, която мобилизира своите ресурси главно по време на избори. През ноември 2009 г. Симеон Сакскобургготски подаде оставка и на негово място за председател на партията бе избрана Христина Христова.

Таблица 16

Социален профил на електората на НДСВ през 2009 г.

Тип населено място	София Областен град Малък град Село	50,0% 17,8% 17,9% 14,3%
Възраст	18-30 31-40 41-50 51-60 Над 61	5,6% 17,9% 28,6% 21,4% 26,5%
Пол	Мъж Жена	50,0% 50,0%
Етнос	Българин Турчин Ром Друго	96,4% 0% 3,6% 0%
Образование	Висше или полувисше Средно Основно и по-ниско	28,6% 35,7% 35,7%
Трудов статус (социална група)	Учещ Работник, упражняващ ръчен труд Служител, не ръчен труд Интелигенция, свободни професии Частен собственик/самонает Земеделски стопанин Безработен Пенсионер Друго	0,1% 32,1% 21,4% 10,7% 3,6% 0% 7,1% 25,0% 0%

Източник: Агенция Алфа Рисърч

Бележки:

[1]Malinov, S., The Union of Democratic Forces: From anti-communist Coalition to a Christian Democratic Party (1989 — 2000), p. 9

[2]Виж Карасимеонов, Г., "Политическите партии", цит. съч., с. 85.

[3]

ГЛАВА ПЕТА

ДИНАМИКА И УСТОЙЧИВОСТ НА ПАРТИЙНАТА СИСТЕМА

1. Новите кливиджи и преориентацията на електората

Новата българска партийна система се роди от процеса на коренна трансформация на социалната и политическата система след 1989 г. Тя беше белязана с прехода от тоталитарната политическа система, характерна с монопола на комунистическата партия, към противоположния тип плуралистична партийна система, основана на свободни и демократични избори. Българската конституция от 1991 г. и новите закони за политическите партии и за изборите определиха границите на демократичната власт, вкл. рамките за дейността на политическите партии. Политическите партии са призвани да съдействат за формирането на държавните институции и реализацията на определена политика в съответствие с волята на избирателите[1].

Партийната система е подсистема на демократичната политическа система и се **характеризира със специфичен тип исторически и социално обусловени партийни течения и отношения, възникващи между тях по повод осъществяването на основните им функции в политическия процес**. Възникването и утвърждаването на дадена партийна система е сложен процес, отразяващ преди всичко основните социални разслоения в дадено обще-

ство, довели до формирането на осъзнати политически интереси и поведение, на политически ориентации и идентификация със съответна политическа партия. От друга страна, формирането на даден тип партийна система е и следствие на съответно "политическо инженерство", ерго на целенасочена нормотворческа дейност на политическия елит за въздействие върху политическия процес и партийната дейност. Най-ярък пример за политическо инженерство са конституциите, законите за политическите партии и за изборите. Чрез тях се определят основните формални изисквания за създаването и дейността на политическите партии, процедурите на изборния процес и възможностите за достъп до представителните институции. Така например типът избирателна система оказва значимо въздействие върху типа партийна система, който ще се установи в дадена политическа система.

Изключително значение в преходни ситуации имат поведението и културата на новия политически елит, който оглавява процеса на "партийно строителство", както и отношенията между неговите представители.

Въздействието на тези основни фактори детерминира възникването, еволюцията и установяването на новата партийна система в България. Тя възникна след 1989 г. в една преходна, изключително лабилна и радикално трансформираща се икономическа, политическа и духовна среда. Естествените социални и политически условия за формирането на политически партии, характерни за традиционните и развитите демокрации, липсваха. Скъсана бе връзката с политическата традиция отпреди 1934 г., когато имаше зачатъци на партиен плурализъм. Десетилетията тоталитарна политическа власт бяха унищожили основите на демократичния ред и гражданските свободи,

виджите. Тя трябва съответно да бъде допълнена със същностния анализ на съответните кливиджи, получили адекватния си политически израз като повече или по-малко трайна идентичност на значими групи избиратели с определена политическа партия.

Типичен феномен за повечето държави, намиращи се в преходна ситуация, подобна на тази в България след 1989 г., е първоначалната поява на "историческите" кливиджи, които в предтоталитарния период определят партийната конфигурация. Сред тях в миналото особено значение имат класовият кливидж (работници — капиталисти), религиозните кливиджи, обусловени от религиозната традиция и конфронтациите в дадена страна (католици, протестанти и др.), национално-етническите и кливиджите на базата на сблъсъка на "центъра" и "периферията" (град — село). (Те са посочени и развити от Липсет и Рокан като валидни за част от европейските държави.)

Политическото развитие на някои посткомунистически общества даде изява на такива исторически кливиджи и появата на "исторически" партии със своя партийна традиция от миналото. В България обаче те се оказаха твърде незначими и заличени от дълголетното съществуване на "социализма". Появата на партии от предкомунистическия период — БСДП, земеделци, Демократическата партия и други, имаше ограничено значение за новата политическа реалност. Нещо повече, тяхната идентичност, базирана в класови или други кливиджи, се сля с новата им идентичност като учредители на СДС, който зае политическото пространство на основна опозиционна политическа сила. Самият факт, че когато решиха да опитат шанса си извън СДС тяхното електорално влияние се оказа минимално и в крайна сметка останаха маргинални

партии, бе доказателство за това. То се отнася особено за земеделските партии и БСДП.

Единствената историческа партия, останала с политическо влияние, но коренно променена същност, бе БКП. Нейната трансформация обаче де факто остави комунистическата традиция само с маргинални представители, докато тя зае социалдемократическото пространство.

Следователно както кливиджите от предтоталитарния период, така и историческите партии, свързани с тях, се оказаха с твърде ограничено влияние в новата партийна система.

Реално никакво или минимално значение имаха и религиозните и национално-етническите кливиджи, свързани с политическото минало на България.

Следователно **нов тип кливиджи, специфични за началото на прехода, определиха характера на партийната система**.

На първо място, това бе **идеологическият, ценностният кливидж**, противопоставящ антикомунистическите партии на БКП. Той бе разделителната линия, която де факто разслои партиите на два основни, силно конфронтиращи се политически лагера и съответно политически партии.

Този кливидж бе събирателен фокус както на дълбоките противоречия между основните лагери относно оценката на стария режим и съдбата на комунистическите лидери, така и по отношение темповете и същността на промяната, характера на конституционното устройство, геополитическата ориентация, включително и начина на отнемане на властовия ресурс от комунистическата партия (революционен или еволюционен).

Остротата и продължителността на този кливидж

като партийнообразуващ и определящ облика на **първата партийна система** след 1989 г. се влияеха от хегемонията на БСП в първата фаза на прехода и забавената ѝ трансформация. Това подсилваше радикализацията на основния ѝ опонент СДС. Затова основната същностна **характеристика на първата партийна система след 1989 г.** бе противопоставянето на два основни блока — двуполюсният силно конфронтационен модел на партийна система. Основните политически партии, правещи опит да се "вклинят" или изместят тези два полюса, претърпяваха неуспех.

Втори, по-малко значим, но също определящ за партийната система фактор бе **етническият кливидж**, който предопредели появата на ДПС. Той бе породен през 80-те години от асимилационната политика на БКП по отношение на турското малцинство. Затова първоначалните основания за съществуване на етническа партия бяха защитата на правата на турците и възстановяването на техните граждански и политически свободи. Обстоятелството, че СДС пое каузата на ДПС и го прие в антикомунистическия блок като съюзник, но и гъвкавата политика на БСП не позволиха този кливидж да прерасне в системно определящ за партийната конфигурация и да стане източник на етническо противопоставяне. С течение на времето това доведе до постепенна нормализация на отношенията на ДПС с другите партии, неговото интегриране в партийната система и придобиването на самостоятелно значение като "трета" малка партия с възможности да балансира между двата големи блока, включително да определя съдбата на управлението, подкрепяйки един от тях.

За утвърждаването на тази партийна система своята роля изигра и **приетата пропорционална** система с 4-процентен праг, фаворизиращ по-големите партии и коали-

Таблица 17

Неодобрително отношение към основните малцинствени групи

Държава	**Група 1**	**%**	**Група 2**	**%**
България	Роми	56%	Турци	28%
Чехия	Роми	84%	Германци	26%
Източна Германия	Турци	36%	Роми	33%
Унгария	Роми	69%	Румънци	33%
Литва	Евреи	37%	Поляци	21%
Полша	Руснаци	41%	Украинци	35%
Русия	Чеченци	60%	Грузинци	53%
Словакия	Роми	78%	Евреи	27%
Украйна	Грузинци	28%	Татари	18%

Източник: Pew Research Center 2009 г.
Забележки:
- Показана е позицията на анкетираните относно малцинствените групи в техните държави.
- Отбелязани са двете малцинствени групи във всяка страна, които получават най-неблагоприятна оценка.

ционни блокове, довел до елиминация от политическата сцена на множество по-малки партии.

Тези два кливиджа, особено първият, бяха системоопределящи за първата партийна система, но същевременно временни, защото се изчерпаха към края на десетилетието. Това бе следствие на относителното приключване на основните реформи и необратимостта на прехода към демократична политическа система, пазарна икономика и външнополитическа ориентация към Европейския съюз и НАТО, получила подкрепата на двата основни блока. Относителният консенсус по базисните ценности на новата

икономическа и политическа система между СДС, БСП и ДПС изчерпа основанията за съществуване на двата преходни кливиджа. Настъпиха условия за нормализация и консолидация на партийната система, които обусловиха **прехода към втората партийна система**, чиято еволюция ще се основава върху нови кливиджи, породени от последиците на прехода и полагане основите на новата социално-икономическа, политическа и духовна среда.

Симптомите на прехода към втората партийна система се открояват в последвалите парламентарните избори през 2001 и 2005 г. фактическо разслоение на десния блок и разпадането на СДС като антикомунистическа формация, основан върху старите кливиджи. Както и в приключилата като цяло трансформация на БСП от посткомунистическа към социалдемократическа партия, приела правилата на демократичната политическа система. Това се отнася и за ДПС чрез окончателната му интеграция в политическата система като управляваща партия заедно с НДСВ.

Парламентарните избори през 2005 и особено през 2009 г. потвърдиха, че се извършва дълбока трансформация в партийната система и тя има нови системни характеристики.

След парламентарните избори през 2005 и 2009 г. втората партийна система след 1989 г. е в процес на формиране и нейната еволюция ще зависи от нововъзникващите кливиджи и вътрешнопартийните процеси, водещи до нови електорални предпочитания и идентификации. Затова тя днес е в относително флуидно състояние и така ще остане, докато не завърши смяната ѝ от партийна система на прехода към партийна система на консолидация на демокрацията. Това ще е продължителен процес, про-

Таблица 18

Основните проблеми в България

Безработица	69.5%
Здравеопазване	54.6%
Престъпност	53.6%
Корупция	52.1%
Ниски доходи	50.5%
Наркотици	27.4%
Облагането	27.3%
Бюрокрацията	27.2%
Пътищата	25.0%
Съдебната система	24.2%
Замърсяването	23.4%
Образованието	22.3%

Източник: "Алфа рисърч", май 2005 г.

дукт както на новите социални структури и ценностни нагласи, променяща се политическа култура на гражданите и на политическата класа, така и следствие на "политическо инженерство" чрез промени в избирателния закон и избирателната система.

Наближаването на края на преходния период и трансформацията на социално-икономическата и политическата система се подхранват от появата на **нов тип кливиджи с потенциалната възможност да станат катализатори на промяната на партийната система и изпълването ѝ с ново съдържание**. Част от тези кливиджи започват да са определящи и имат все по-очертан социално-икономически характер. Те са следствие на коренните промени, настъпили в икономическия и социалния статус на огромното мнозинство българи, в техните условия на труд и живот.

Трансформацията на икономиката от държавно-ад-

министративна в пазарна е процес, който създава коренно нова структура на заетост и трудови ресурси, съответно на нов тип съотношение между основните социални групи на активното и неактивното население и техните социално-икономически интереси. Някои автори разделят най-общо от тази гледна точка обществото на "губещи" и "печеливши" от реформите, като в зависимост от ефекта на тези реформи делът на едните и другите е различен в отделните страни. В България този процес се забави и придоби крайно негативен характер за стандарта на живот и трудовия статус на българите. Според различни проучвания мнозинството от българите попада в групата на "губещите" и само една малка част е в групата на "негубещите" или "печелившите" от прехода[4].

Това състояние поражда остра конфликтна ситуация между мнозинството българи и малка част от икономическата олигархия и по-заможната част от населението, включително част от държавната бюрокрация, живееща от корупционни практики. Този кливидж породи сериозни промени в партиите и партийната система, тъй като "губещите" не "виждаха" в политическите партии, редуващи се на власт, реална алтернатива на досегашния воден от тях политически курс. За тях СДС и БСП бяха главно "носители" на забавената и деформирана трансформация, водеща до обедняване и несгода на огромни маси хора. Това обяснява и неочаквания обрат на парламентарните избори през 2001 г. и успеха на НДСВ — като протестен вот срещу СДС и БСП, останали в съзнанието на мнозинството избиратели изразители на интересите на тънката прослойка "печеливши" от прехода.

Създава се голяма група от разочаровани, които остават резерв на протестни партии, както показаха фе-

Таблица 19

Най-важните национални проблеми извън сферата на икономиката

Държава	Проблем 1	%	Проблем 2	%	Проблем 3	%
България	Корупция	76%	Престъпност	76%	Наркотици	74%
Чехия	Корупция	71%	Престъпност	55%	Наркотици	51%
Източна Германия	Наркотици	50%	Емиграция	49%	Престъпност	47%
Унгария	Корупция	76%	Престъпност	69%	Замърсяване на околната среда	58%
Литва	Корупция	78%	Престъпност	76%	Наркотици	66%
Полша	Корупция	58%	Престъпност	49%	Наркотици	49%
Русия	Наркотици	54%	Корупция	52%	Замърсяване на околната среда	52%
Словакия	Корупция	55%	Корупция	52%	Наркотици	46%
Украйна	Корупция	70%	Замърсяване на околната среда	64%	Престъпност	56%

Източник: Pew Research Center 2009 г.
Забележки: Отбелязани са трите основни проблема за всяка отделна страна.

Таблица 20

Одобрение на прехода към демокрация
Одобрение на многопартийната система (%)

	1991 г.	**2009 г.**	**Промяна**
Източна Германия	91	85	-6
Чехия	80	80	0
Словакия	70	71	+1
Полша	66	70	+4
Унгария	74	56	-18
Литва	75	55	-20
Русия	61	53	-8
България	76	52	-24
Украйна	72	30	-42

Таблица 21

Одобрение на прехода към капитализъм
Одобрение на пазарната икономика (%)

	1991 г.	**2009 г.**	**Промяна**
Източна Германия	86	82	-4
Чехия	87	79	-8
Полша	80	71	-9
Словакия	69	66	-3
България	73	53	-20
Литва	76	50	-26
Русия	54	50	-4
Унгария	80	46	-34

Източник: Pew Research Center 2009 г.

номените Атака, ГЕРБ и РЗС, в[illegible]елно с п[illegible]
оттегляне от изборния процес.

Намаляват "твърдите" ядр[illegible]ратели[illegible]
фикацията с дадена партия. Тов[illegible]парти[illegible]
тема относително нестабилна, а[illegible]ята н[illegible]
— непредвидима. На изборите п[illegible] г.
съвсем нова партия — ГЕРБ, пол[illegible]о 4
на избирателите като открадна[illegible]
стари партии. Това говори за прод[illegible]
на волатилност в електоралните [illegible]
избиратели.

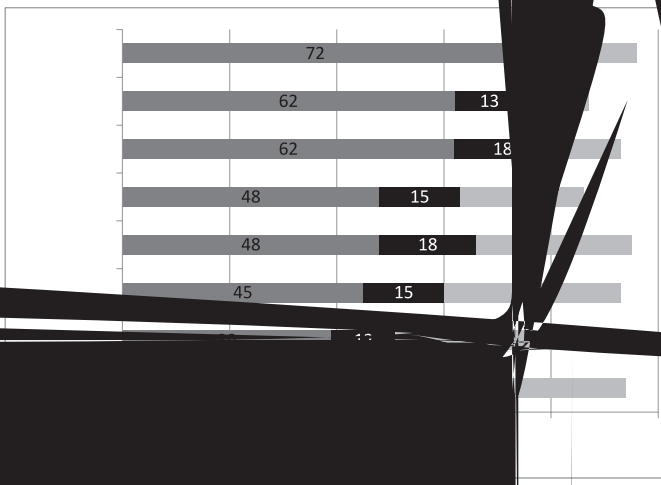

ни за пазарната икономика. Ще се оформят с течение на времето, особено след интегрирането на страната в ЕС, **повече социални групи** с разнородни интереси и политически стремежи — маргиналните групи (с нисък жизнен стандарт, възрастни, пенсионери, безработни), "новата средна класа", която ще набъбва постепенно и ще се разслоява между "нисша" и "висша" средна класа, и новата капиталистическа класа и заможният слой, утвърждаващи се в пазарната икономика и интеграцията на страната в ЕС и световната икономика.

Таблица 23

Социална стратификация на българското общество 1999–2004 г. (10.02.2004 г.)
(Измерена чрез потреблението % от всички)

	1999	**2002**	**2004**
Заможни	5,3	10,8	16,3
Добре	14,4	24,7	25,3

Източник: Агенция "Медиана"

Таблица 24

Къде се самоопределяте в политическото пространство (5.5.2005 г.)

Вляво	25,3%
Вдясно	18,7%
Никъде	28,3%
В центъра	**29,5%**

Източник: Фондация "Анализ на риска"

партийната система ще е следствие на **конфликта между националистическата тенденция и процеса на интеграция в евроатлантическите структури**. Той ще се развива паралелно с набиращия скорост процес на интегрирането на страната в Европейския съюз, както и бъдещите тенденции, свързани с глобализацията на световната икономика. Те по нов начин провокират политическия дебат по темата национални и наднационални интереси и приоритети. Не само в България, но във всички европейски, особено посткомунистически държави, този ценностно-идеологически кливидж ще провокира разместване във и между партиите и съответна партийна ориентация на избирателите. Макар и със закъснение, скоропостижно в българската партийна система своето място зае националистическата популистка формация Атака, която даде израз на натрупани тежнения срещу досегашните политически партии, но и срещу външнополитическата ориентация на страната и даде изява на нов тип етнически напрежения, изразили се и във враждебното отношение към ДПС.

Поколенският кливидж също все по-ярко изразено влияе върху партийната политика, тъй като младото

Таблица 25

С кои твърдения сте съгласен – външна политика? (сред всички интервюирани)

	СЪГЛАСЕН	НЕСЪГЛАСЕН
Да не закриваме 3 и 4 блок на АЕЦ	77%	17%
Незабавно излизане от Ирак	75%	20%
Да не се продава земеделска земя на чужденци	69%	26%
Интересите ни не бяха защитени пред ЕС	68%	20%
Големите държави имат интерес от бедна България	57%	34%
Да преразгледаме преговорни глави	55%	32%
Излизане от НАТО	29%	61%
Скъсване с МВФ и Световната банка	27%	55%

Източник: Алфа Рисърч, в-к Капитал, 13 май 2005 г.

поколение не носи бремето на миналото и ще се стреми да утвърждава нов тип политическа култура, основана на предизвикателствата на XXI век. То ще търси свой адекватен политически представител и ще отхвърля партии, носени от стереотипите на миналото – както от рефлексите на стария тоталитарен режим, така и на първата фаза на прехода[5]. Такъв опит представлява формирането на партиите "Георгьовден" и Новото време.

Всички тези кливиджи могат да повлияят върху партийната система, ако се уловят от политическите партии и се преведат на политически език – станат част от ценностите, програмите им и тяхната управленска стра-

Таблица 26

С кои твърдения сте съгласен – вътрешна политика? (сред всички интервюирани)

	СЪГЛАСЕН	НЕСЪГЛАСЕН
Отзоваване на депутати от избиратели	88%	3%
Ромите не са граждански отговорни	85%	11%
Повечето политици нямат място в политиката	84%	10%
Държавата изостави здравеопазване и образование	81%	13%
Преразглеждане на приватизационни сделки	76%	14%
В парламента нямаше истинска опозиция	60%	24%
Целенасочено се съсипва потенциалът на България	53%	33%
Разпускане на етническите партии – ДПС, "Евророма"	50%	40%
Евреите имат прекалено влияние в управлението	23%	61%

Източник: Алфа Рисърч, в-к Капитал, 13 май 2005 г.

тегия. Забавянето на този процес ще усилва нестабилността на политическата система и ще увеличава кризата на политическите партии, а с това ще застрашава политическия процес.

Избирателната система е съществен "външен" фактор, влияещ върху партийната система. Основните типове избирателна система – пропорционалната и мажоритарната, и разните смесени варианти оказват специфично въздействие върху същността и типа партийна система[6].

В България след изборите за Велико народно събрание се утвърди пропорционалната система с праг от 4% за влизане в парламента. За разлика от мажоритарната система, особено от чист вид (англосаксонския и американския), пропорционалната система е по-удачна за преходни периоди, защото гарантира по-широка представителност на политическите партии и утвърждава тяхната роля в политическия процес. Същевременно тя откри в България редица слабости, типични за незрели демократични общества, когато политическите партии се раждат на политическата сцена, фаворизира партийността по време на избори, а в преходни периоди — доминацията на партийните ръководства при определянето на лицата, заемащи позиции в представителните и други институции, фаворизира и формирането на специфична партийна каста — партокрация. Също така в "слаби" граждански общества ограничава възможността за избор на гражданите и политическата отговорност на избраниците. Гражданите се поставят пред централно подбрани партийни листи, а кандидат-депутатите стават заложници на партийните централи, от които зависи тяхното подреждане в листите. Ограничената вътрешнопартийна демокрация още повече свива възможностите за гражданско въздействие върху изборния процес. **Затова в специфичните условия на неразвита демокрация пропорционалната система циментира елитарния тип партийна система**, ограничава нейната мобилност и възможността за реално въздействие на гражданите върху партийните процеси, допринася за острата конфронтация между политическите елити и превръщането на партийната система в инструмент на теснопартийните интереси на партокрацията.

Четирипроцентният праг от своя страна ограничава

възможността за представителство на по-малките партии и на техните поддръжници.

През последните години дебатът за определени промени в избирателната система става все по-актуален и на фона на растящата **криза на легитимността на политическите партии**. Лансират се различни предложения — от необходимостта за въвеждане на чисто мажоритарна до варианти на смесена, за запазване на пропорционалната с по-малък праг и т.н. Внасянето на мажоритарен елемент в пропорционалната система (германския опит) придобива все повече популярност, тъй като без да променя генерално досегашната формула, дава прерогативи на избирателите да се намесят и в "реденето" на листите. Това би ограничило частично доминиращите позиции на партийните ръководства да определят народните избраници.

Други по-радикални варианти за въвеждането на смесена система, при която гласоподавателите избират част от избраниците по мажоритарната система, още повече ще ограничи партийността в определянето на народните представители. Намаляването на прага за влизане в парламента, от друга страна, ще увеличи броя на политическите партии, но ще рискува и засилването на политическата и управленската нестабилност.

Независимо от това какъв вариант ще се наложи в бъдещата избирателна система, тя ще има пряко въздействие върху броя на партиите и ще влияе върху партийната система, на отношенията между партиите и на стабилността на държавното управление. Затова промените в нея са изключително отговорно дело. Очакванията, че те сами ще променят в положителна насока политическия процес, не са основателни. Те не могат да подменят

по-дългосрочната необходимост, свързана с укрепването на самите политически партии, тяхната демократичност и адаптирането им към основните задачи като посредници между гражданското общество и държавните институции.

На парламентарните избори през 2009 г. бе въведена смесена система, като пропорционалната система бе допълнена с мажоритарен вот в 31 избирателни района. Това се оказа обаче неудачен опит, свързан с намеренията на управляваща коалиция да извлече изгоди за своите партии. Мажоритарният вот бе не само твърде лимитиран, но и ограничен от възможността партиите да включат своите кандидати освен в мажоритарните листи, и в пропорционалните, с което фактически обезсмисляха вота на избирателите.

2. Предизвикателства пред партиите и фактори за стабилизиране на партийната система

Българската партийна система е изправена като цяло, а политическите партии — поотделно, пред **редица предизвикателства**, чието преодоляване ще ги превръща постепенно от нестабилни, "номенклатурни" и слабо институционализирани партии, от типични за преходни ситуации структури в стабилен фактор на консолидиращата се демокрация. Следващите години ще са **определящи за съдбата на втората партийна система и нейния облик**, за съдбата на самите партии, за това кои ще оцелеят и ще се утвърдят или ще отпаднат от политическия процес.

Кои са основните предизвикателства пред политическите партии?

Партиите у нас продължават да са **слабо зависими**

Новата партийна система 2010 г.

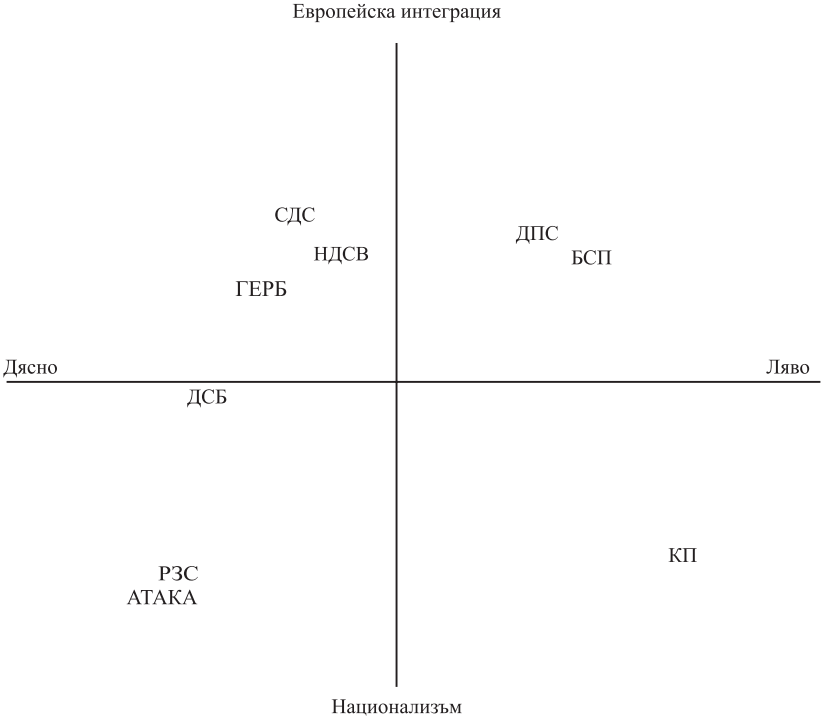

РЗС — Ред, законност и справедливост
ГЕРБ — Граждани за европейско развитие
ДСБ — Демократи за силна България
СДС — Съюз на демократичните сили
БСП — Българска социалистическа партия
ДПС — Движение за права и свободи
НДСВ — Национално движение стабилност и възход
КП — Комунистическа партия

от гражданското общество. Това е резултат от начина, по който те възникнаха. Повечето от тях се родиха "от горе" и не бяха продукт на масови социални протестни движе-

ния "от долу". Политическите партии само спорадично използваха натиска на гражданското общество за своите цели в определени периоди, а именно през 1990—1991 и впоследствие през 1996—1997 г. Този натиск на гражданското общество играеше спомагателна роля за реализиране на целите им в конкретния момент. Спорадичността и неорганизираността на масовите движения доведоха до това, че политическите партии бързо забравиха "ангажиментите си" към тях, а те от своя страна престанаха да представляват източник за натиск върху партиите.

Фактор за откъснатостта на партиите от гражданското общество е слабостта на самото гражданско общество. То продължава да оказва слабо въздействие, стигащо понякога до пасивен протест, а не до постоянен натиск и контрол. **Политическите партии се уповават на една тънка прослойка от свои активисти** и по-активни граждани, много от които обаче преследват чрез тях преди всичко издигането на собствения си социален статус и получаване на определени привилегии или материални блага.

Политическите партии се намират в **силна зависимост от икономическите интереси** и влиянието на **бюрократичната прослойка** в държавната администрация. Докато процесът на раздържавяване и обособяване на икономиката от политиката не е приключил, партиите ще продължават да са тясно свързани с държавната бюрокрация. Това не им позволява да играят реално своята роля на посредник между гражданското общество и държавните институции, да бъдат партньори на гражданското общество. Напротив, те са инструменти преди всичко на държавата и на специфичния партийно-бюрократичен интерес, често против гражданското общество. Нещо по-

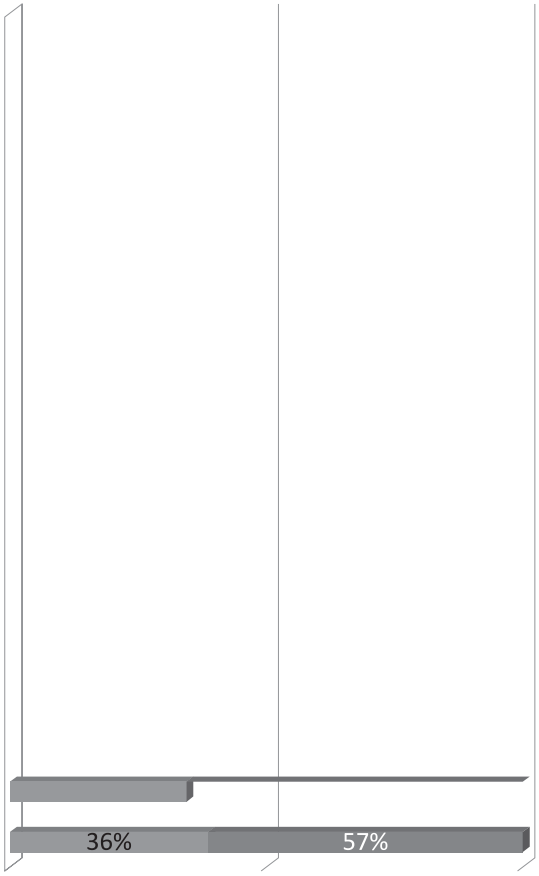
36%
57%

вече, политическите партии в редица отношения представляват спирачка на реформите в държавния апарат, обявяват се срещу дерегулацията и срещу ограничаването на привилегиите на бюрокрацията.

Политическите партии се ръководят фактически от специфична партийна каста, която в политологията се определя като **партокрация**. Тя се стреми да доминира в публичното пространство, да налага своя интерес като обществен интерес. Гражданското общество трудно може да пробие в тази капсулираща се каста, тъй като партокрацията е заинтересувана да запази своите привилегии и позиции и да ги възпроизвежда в решенията и в действията си, включително и в законите.

Политическите партии в България продължават да бъдат до голяма степен **лидерски партии** — следствие от начина им на възникване като партии на приятелства и групи, свързани с един или друг лидер. Това се проявява и в нововъзникналите след 2000 г. партии НДСВ, ДСБ, ГЕРБ, Атака, РЗС.

Всички тези негативни черти в развитието на българските политически партии след 1989 г. сковават дейността на институциите, призвани да провеждат в краткосрочен и дългосрочен план интересите на българските граждани.

Друга група предизвикателства произтича от редица **негативни процеси в дейността на партиите като "партии на управлението"**. Типична "детска болест" на българската демокрация е наличието на малко професионалисти във висшите ешелони на властта. Когато поемат мандата си като управленски партии, те нямат сериозен кадрови резерв от професионални политици и държавни дейци. В по-голямата си част това са партийни функцио-

нери, бързо израснали в партийната кариера и с минимален опит в държавното управление. Този феномен води често до кадрова криза, до слаба ефективност и несполуки в управлението, а и до провали. Многобройни са примерите през последните години, когато обстоятелствата налагаха твърде често на изпълнителната власт да прави рокади в правителствата. Това подкопава ефективността на тяхната дейност и способността им да се справят със сложните проблеми, породени от прехода.

Една от най-характерните "болести" на партиите във властта е **корупцията**. По своеобразен начин тя също е продукт на обстоятелството, че **управлението е свръхпартизирано** вследствие случайно попаднали в политиката и държавните структури партийни дейци със съмнителни етични ценности и норми на поведение. Липсата на демократична и управленска култура, както и изкушенията на властта доведоха до превръщането на корупцията в особено остър проблем, застрашаващ самите демократични институции. Партиите на власт съзнателно или неволно са вплетени в процеса на корумпиране и "заразяват" на свой ред не само отделните политици, а и цялостния политически процес с вредни за демокрацията задкулисни процедури и комбинации, подкопаващи правовия ред.

Следователно главното предизвикателство пред политическите партии, стигнали до управлението на страната, е решително да повишат професионализацията на политиката. Те са един от основните канали, чрез които се формират професионални политици, и това е белег за зрелостта на дадена демокрация. За преодоляването на това предизвикателство са необходими натрупване на значими управленски умения и образование, както и висока етичност при осъществяването на управленските ан-

гажименти от един или друг партиен деец.

Сериозни предизвикателства има и пред организационната им структура. Всеобщ феномен за българските политически партии е липсата или наличието на изключително **слаба вътрешнопартийна демокрация**. А тази слабост поражда авторитарно поведение и действие. Тя сковава дейността на политическите партии, като ограничава въздействието на по-широки социални групи върху дейността им. А това като цяло се отразява негативно върху функционирането на демократичния ред и на междупартийните отношения. Те се превръщат в отношения между лидери, а не между партии като представители на разнородни обществени интереси.

Независимо от това каква организационна структура ще изградят политическите партии в диапазона от членска до електорална партия, наличието на вътрешнопартийна демокрация е гаранция, че те няма да се откъснат от въздействието на гражданското общество и ставайки партии на управлението, ще забравят своите ангажименти към избирателите. Затова вътрешнопартийната демокрация е въпрос не само на уставни положения, но и на демократична политическа култура. Липсата на вътрешнопартийна демокрация сковава и склерозира дейността на политическите партии, прави ги нечувствителни към вълненията на гражданското общество и в крайна сметка води до криза на легитимността им.

Друго важно предизвикателство пред политическите партии е **изграждането на техния идеологически, ценностен облик**. Както вече беше посочено, основните политически партии тепърва създават своята идеологическа платформа, чрез която да определят идентичността си. Засега сред много от тях това става по изкуствен начин,

като се "присаждат" постулатите на западноевропейските партии. Затова търсейки своето място в идейно-политическото пространство, необходимо е те да съумеят да дадат **специфичния български колорит** на основните си ценности и да ги транслират в своята реална политическа практика.

И не на последно място, основно предизвикателство пред партиите като цяло е формирането на **цивилизовани междупартийни отношения**. Те са основен критерий за "измерване" на зрелостта на демократичните промени. Основен недъг на партийната система, особено на първата партийна система след 1989 г., бе нейната остро конфронтационна същност, която изключваше нормален политически диалог между основните парламентарно представени сили. Възникналият биполярен модел на партийна система затрудняваше политическия процес и по-специално извеждането на общите интереси на обществото над партийните, особено при решаването на фундаменталните проблеми на прехода.

Партийната пристрастност и защитата на партийния интерес на всяка цена спъват нормалното функциониране на демократичните институции. Партиите стимулираха разслоенията и противопоставянията в обществото, вместо да поощрят неговото сплотяване по национално значими въпроси, както стана по въпроса за членството в ЕС. Именно в този смисъл един от най-сложните въпроси на партийната политика и междупартийните отношения е постигането на необходимия **баланс между конфликтите, сблъсъка на интересите и консенсуса в политиката**. Намирането на тази мяра е един от най-сложните, но и същевременно най-характерните белези за зрелостта на демокрацията. Колкото повече политическите партии по-

стигат това и съумяват да изведат основните обществени приоритети като водещи в своята политика, толкова по-успешна е и дейността на демократичните институции.

След 2001 г. се наблюдават определени позитивни промени, но все още намирането на мярата между консенсуса и конфликта е твърде рядко явление в нашия политически живот. В този смисъл налагането на **цивилизован диалог между основните политически партии**, особено между най-големите от тях, е едно от сериозните предизвикателства пред българската демокрация. Следователно особено важно предизвикателство пред политическите партии и по-специално що се отнася до междупартийните отношения е **утвърждаването на културата на политическия плурализъм**, чиято основа е търсенето на баланса на интересите и отчитането на широката гама от ценности, представени в обществото от различни политически партии. Колкото повече културата на плурализма става водеща в политиката на партиите, толкова по-стабилно ще е развитието на българската демокрация и ще се избягнат рисковете от ненужна конфронтация, подкопаваща легитимността на основните политически институции.

И на последно място, но не по важност, основно предизвикателство пред политическите партии е преодоляването на кризата на легитимността им, засилила се през последните години. Във всички допитвания до общественото мнение се проявява тенденцията на **нарастващо недоверие** към тях и недоволство от ролята им, особено като управляващи партии. Кризата на легитимността на политическите партии води до спад и дори до срив в очакванията, че те ще осъществят своите основни функции както по отношение на гражданското общество, така

и като фактори, осъществяващи важна роля в управлението. Това води до феномена "абстентизъм" (нежелание за гласуване) и до засилване на разрива между политическите партии и гражданското общество. Кризата на доверие провокира и по-сериозни разместванията в партийната система и може в перспектива да я дестабилизира, насочвайки протестния вот на гражданите към други, включително антидемократични партии. Засега влиянието на такива партии в България е минимално, но при продължаващата и задълбочаваща се криза на легитимността на основните партии подобно отклоняване на гласа на избирателите към нов тип радикални партии, оспорващи демократичните принципи, може да се засили, както това се прояви в редица държави от Централна и Източна Европа, а напоследък и в България с появата на Атака.

Всички посочени предизвикателства поставят на изпитание възловата роля на политическите партии в консолидацията на българската демокрация. До голяма степен от тях ще зависи да съдействат за ускоряването на този процес и за превръщането на демокрацията в необратим компонент не само на институционалната инфраструктура на обществото, но и на политическата култура на мнозинството българи.

Бележки:

[1]Карасимеонов, Г., "Политическите партии", цит. съч., гл. 3

[2]Lipset, Seymore Martin and Stein Rokkan (1967), "Cleavage Structures, Party System and Voters Alignments: An Introduction", in Seymore Martin Lipset and Stein Rokkan, ed. Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives, New York, The Free Press.

[3]The Handbook of Political Change in Eastern Europe, Elgar 1998, p. 337

[4]Проучване на "Алфа рисърч" от октомври 2002 г. (в. "Сега", 30.09.2002 г.)

[5]Типична в това отношение бе реакцията на зам.-председателя на СДС Николай Младенов, който напусна ръководството, заявявайки, че СДС трябва категорично да скъса със старата политика на прехода“ и да се отвори към нови лица и поколения, които не са обременени”. В-к 24 часа, 17.08.2005.

[6]Виж Карасимеонов, Г., “Политика и политически институции“, Университетско издателство “Св. Кл. Охридски“, С., 2005 г., с. 50 — 65.

БИБЛИОГРАФИЯ:

1. Аренд, Х., Тоталитаризмът, Панорама, София 1993 г.

2. Българските политически партии в навечерието на парламентарните избори 2001 г., ред. Карасимеонов, Г., ГорексПрес 2001 г.

3. Георгиев, Бл., Горанов, Г., Парчев, И., Пътят към изборите, Университетско издателство "Св. Климент Охридски", С., 1991 г.

4. Дайнов, Е., Политическият дебат и преходът в България, С., 2000 г.

5. Желев, Ж., В голямата политика, Издателство Труд, С., 1998 г.

6. За промените, съст. Е. Дайнов, Д. Кюранов, С., 1999 г.

7. Избори'91, Идеологически аспекти, ред. Петър-Емил Митев, Университетско издателство "Св. Климент Охридски", С., 1994 г.

8. Калинова, Б., Баева, И., Българските преходи 1939—2002, Панорама, С., 2002 г.

9. Карасимеонов, Г., Формиране на партийна структура в посткомунистическа България, с. 101—115, В: За промените, цит. съч.

10. Карасимеонов, Г., Политическите партии, ГорескПрес, С., 2000 г.

11. Карасимеонов, Г., Консолидация на демокрацията и българската партийна система, с. 7—21, В: Българските политически партии в навечерието на парламентарните избори 2001, цит. съч.

12. Крумов, Р., Безплодният парламент, С., 1995 г.

13. Коларова, Р., Трансформациите на българската партийна система (1991—2001) в сп. Разум, бр. 2, 2002,с. 50-57

14. Кръглата маса, Стенографски протоколи 3.1 — 15.V.1990, ИК "Библиотека 48".

15. Куманов, М., Политически партии, организации и движения в България и техните лидери 1879—1949, Просвета, С., 1991 г.

16. Куманов, М., Николова, Т., Политически партии, организации и движения в България и техните лидери 1879—1999, Ариадна, С., 1999 г.

17. Луджев, Д., Революцията в България 1989-1991 г., книга 1, Издателство "Д-р. Иван Бочаров", София, 2008 г.

18. Малинов, С., Консерватизъм и българските политически партии, с. 43 — 62, В: Българските политически партии в навечерието на парламентарните избори 2001, цит. съч.

19. Матеев, Г., Живот между две системи, ГорексПрес, С., 2000 г.

20. Михайлов, Ст., Живковизмът през призмата на една лична драма, Изд. М-8-М, С., 1993 г.

21. Общественото мнение в България, Годишен обзор, BBSS Gallup International, С., 1995 г.

22. Петев, Н., Отвъд политическия театър през погледа на Жан Виденов, ИК "Христо Ботев", София 1996 г.

23. Политическите партии в България и Австрия пред нови предизвикателства, ред. Г. Карасимеонов, ГорексПрес, С., 2001 г.

24. Протестът на 39-те, съст. И. Рибарева, В. Николова, С., 2000 г.

25. Първанов, Г., Преди и след Десети, ПК "Д. Благоев", С., 2001 г.

26. Саздов, Д., Многопартийната политическа система и монархическият институт в България 1879—1918 г., Университетско издателство "Стопанство", С., 1993 г.

27. Сборник от политически и програмни документи на Българската социалистическа партия 1989—1993 г., С., 1994.

28. Сборник програми, платформи, декларации и други документи на политическите партии, съюзи и блокове в НР България, София, април 1990 и май 1990 г.

29. Симеонов, П., Голямата промяна 10.Хŷ.1989—10.Vŷ.1990, Опит за документ, Отечество, С., 1996 г.

30. Спасов, М., Създаването на СДС, 1988—1991, ИК "Гутенберг", С., 2001 г.

31. Стойчев, Ст., Избирателно законодателство и избори в периода на прехода към демокрация, Университетско издателство "Св. Климент Охридски", С., 1992 г.

32. Тодоров, А., Димитрова, Б., и др., Българските избори 1990—1996., Резултати, анализи, тенденции, Деметра, С., 1997 г.

33. Топенчаров, В., Изход, С., 1995 г.

34. Чакъров, К., Вторият етаж, С., 1990 г.

35. Яхиел, Н., Тодор Живков и личната власт. Спомени, документи, анализ, Изд. М-8-М, С., 1993 г.

36. Aron, R., Democratie et totalitarisme, Gallimard, 1965.

37. Brahm, H., Die erste antikommunistische Regierung in Bulgarien, Berichte des Bundesinstituts fьr ostwissenschaftliche und internationale Studien, Kien, 44 — 1998.

38. Cleavages, Parties and Voters, Ed. Karasimeonov, G., Lawson, K. and Roemelle, A., Praeger 1999.

39. Communist System in Comparative Perspective, Ed. Cohen, L., Shaprio, J., Auchor Books, N.Y. 1974.

40. Party Formation in East-Central Europe ed. G.Whightman, Elgar, London 1995.

41. Karasimeonov, G.,The Post-communist Party System in Bulgaria, in: Consolidating Fragile Democracies, Ed.G.Pridham, P.Lewis, Routledge,1995,

42. Karasimeonov, G.: Differentiation postponed: Party Pluralism in Bulgaria, in: Party Formation in East-Central Europe, Ed. G. Whigtman, Elgar 1995.

43. Karasimeonov, G., Party Organization in Post-communist Bulgaria, together with Michael Waller in: Party Structure and Organization in East-Central

Europe, Ed. Paul Lewis, Edward Elgar 1996, pp.134—163.

44. Karasimeonov, G., The 1990 Election to the Grand National Assembly and the 1991 Election to the National Assembly, Analysis, Data and Documents, Sigma, Berlin 1997.

45. Malinov, S., The Union of Democratic Forces: From anti-communist Coalition to a Christian Democratic Party (1989—2000)

46. Melone, A., Creating Parliamentary Government, The Transition to Democracy in Bulgaria, Ohio State University, 1998.

47. Moser, Ch., Theory and History of the Bulgarian Transition, Sofia 1994.

48. Waller, M., The End of the Communist Power Monopoly, Manchester University Press, 1993.

ПРИЛОЖЕНИЯ

КОНСТИТУЦИЯ НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ
Обн., ДВ, бр. 56 от 13.07.1991 г., в сила от 13.07.1991 г.

Чл. 11. (1) Политическият живот в Република България се основава върху принципа на политическия плурализъм.

(2) Нито една политическа партия или идеология не може да се обявява или утвърждава за държавна.

(3) Партиите съдействат за формиране и изразяване на политическата воля на гражданите. Редът за образуване и прекратяване на политически партии, както и условията за тяхната дейност се уреждат със закон.

(4) Не могат да се образуват политически партии на етническа, расова или верска основа, както и партии, които си поставят за цел насилствено завземане на държавната власт.

ЗАКОН за политическите партии

Обн., ДВ, бр. 28 от 1.04.2005 г., в сила от 1.04.2005 г., изм. и доп., бр. 102 от 20.12.2005 г., изм., бр. 17 от 24.02.2006 г., в сила от 1.05.2000 г., изм. и доп., бр. 73 от 5.09.2006 г., изм., бр. 59 от 20.07.2007 г., в сила от 1.03.2008 г., доп., бр. 78 от 28.09.2007 г., изм. и доп., бр. 6 от 23.01.2009 г.

Глава първа:

ОБЩИ ПОЛОЖЕНИЯ

Чл. 1. Този закон урежда учредяването, регистрацията, устройството, дейността и прекратяването на политическите партии.

Чл. 2. (1) (Изм. и доп. - ДВ, бр. 6 от 2009 г.) Политическите партии са доброволни сдружения на граждани с избирателни права, съгласно българското законодателство.

(2) Политическите партии съдействат за формиране и изразяване на политическата воля на гражданите чрез избори или по други демократични начини.

(3) Политическите партии използват демократични средства и методи за постигане на политическите си цели.

Чл. 3. Организации, които не са политически партии, не могат да участват в избори.

Чл. 4. Организацията и дейността на политическите партии се осъществяват въз основа на Конституцията, законите и в съответствие с техните устави.

Чл. 5. (1) Политическите партии не могат да използват в своите символи герба или знамето на Република България или на чужда държава, както и религиозни знаци или изображения.

(2) Символите на политическите партии не могат да накърняват общочовешките ценности и да противоречат на добрите нрави.

Чл. 6. Политическите партии провеждат своите публични прояви, отправят обръщения и съставят документите си на български език.

Глава втора:

УЧРЕДЯВАНЕ, РЕГИСТРАЦИЯ И ДЕЙНОСТ НА ПОЛИТИЧЕСКИТЕ ПАРТИИ

Чл. 7. Учредяването и дейността на политическите партии са публични.

Чл. 8. (1) (Изм. - ДВ, бр. 6 от 2009 г.) Гражданин с избирателни права съгласно българското законодателство може да участва в учредителното събрание на политическа партия само ако не членува в друга партия.

(2) (Отм. - ДВ, бр. 6 от 2009 г.).

Чл. 9. (1) (Изм. - ДВ, бр. 17 от 2006 г., доп., бр. 78 от 2007 г., изм., бр. 6 от 2009 г.) Не могат да членуват в политическа партия наборните и кадровите военнослужещи, служителите в областта на вътрешната сигурност и обществения ред, следователите, прокурорите, съдиите, служителите в дипломатическата служба, както и други лица, за които със специален закон е забранено членство в политическа партия.

(2) При постъпване на служба лицата по ал. 1 подписват декларация, че не членуват в политическа партия.

Чл. 10. (1) (Изм. - ДВ, бр. 6 от 2009 г.) Политическа партия се учредява по инициатива на най-малко 50 граждани с избирателни права съгласно българското законодателство, които образуват инициативен комитет.

(2) Инициативният комитет приема учредителна декларация в писмена форма.

(3) В учредителната декларация по ал. 2 се определят основните принципи и цели на политическата партия.

(4) Инициативният комитет публикува най-малко в един национален ежедневник учредителната декларация и открива подписка за набиране на членове-учредители.

Чл. 11. (1) (Изм. - ДВ, бр. 6 от 2009 г.) Всеки гражданин с избирателни права съгласно българското законодателство може да се присъедини към подписката чрез саморъчно попълнена и подписана декларация за индивидуално членство по образец, утвърден от инициативния комитет, до провеждането на учредителното събрание.

(2) С декларацията по ал. 1 гражданинът изразява личната си воля за членство в политическата партия и декларира, че приема основните принципи и цели на политическата партия от учредителната декларация и че не членува в друга политическа партия.

(3) Декларация по ал. 1 подписват и членовете на инициативния комитет.

Чл. 12. (1) (Доп. - ДВ, бр. 73 от 2006 г.) Политическа партия се образува на учредително събрание, което се провежда на територията на Република България в срок до три месеца от датата на приемане на учредителната декларация.

(2) (Изм. - ДВ, бр. 6 от 2009 г.) Учредителното събрание на политическата партия е законно, ако на него присъстват най-малко 500 граждани с избирателни права съгласно българското законодателство, подписали декларация по чл. 11.

Чл. 13. (1) Учредителното събрание на политическата партия приема устав на политическата партия с най-малко 500 учредители.

(2) Учредителното събрание избира ръководни и контролни органи на политическата партия съгласно приетия устав.

Чл. 14. (1) Уставът на политическата партия съдържа:

1. наименованието на политическата партия и ней-

ните символи;

2. седалището и адреса на управление;

3. целите и начините за постигането им;

4. ръководните и контролните органи;

5. правилата относно представителството на политическата партия;

6. реда за свикване, избиране и освобождаване на ръководните и контролните органи и техните правомощия;

7. реда за възникване и прекратяване на членството;

8. правата и задълженията на членовете;

9. правилата за създаване на партийни структури и техните права и задължения;

10. правилата за определяне размера на членския внос;

11. правилата за набиране и разходване на средства и за разпореждане с партийно имущество;

12. условията и реда за прекратяване на политическата партия.

(2) Не се допуска повтаряне на наименованието или абревиатурата на друга партия, както и прибавянето към тях на думи, букви, цифри, числа или други знаци.

Чл. 15. (1) Политическата партия се регистрира в регистър на политическите партии в Софийския градски съд.

(2) Политическата партия се регистрира в съда по писмена молба от органа на партията, който съгласно устава я представлява, подадена в срок до три месеца от датата на провеждане на учредителното събрание.

(3) За регистрация политическите партии са длъжни да представят в съда:

1. учредителна декларация;

2. протокол от учредителното събрание;

3. устав на партията;

4. (изм. - ДВ, бр. 6 от 2009 г.) списък, съдържащ трите имена, ЕГН, постоянен адрес и саморъчен подпис на не по-малко от 500 членове - учредители на партията, граждани с избирателни права съгласно българското законодателство;

5. декларации за индивидуално членство по чл. 11;

6. нотариално заверени образци от подписите на представляващите политическата партия;

7. (изм. - ДВ, бр. 6 от 2009 г.) списък, съдържащ трите имена, ЕГН и постоянен адрес на не по-малко от 2500 членове;

8. нотариално заверена декларация от ръководството на политическата партия за автентичността на документите по т. 3, 4 и 7;

9. удостоверение за уникалност на името.

(4) Документът по ал. 3, т. 9 се издава от Софийския градски съд по ред, определен от него.

Чл. 16. В едномесечен срок от подаването на молбата по чл. 15, ал. 2 Софийският градски съд в открито заседание с призоваване на молителя и при участие на прокурор разглежда молбата по реда на Гражданския процесуален кодекс, като се произнася с решение в 14-дневен срок от заседанието.

Чл. 17. (1) В регистъра на Софийския градски съд се вписват следните обстоятелства:

1. наименованието на политическата партия;

2. седалището и адресът на управление;

3. уставът на политическата партия;

4. имената на членовете на ръководните и контролните органи на политическата партия;

5. имената на лицата, които съгласно устава пред-

ставляват политическата партия;

6. прекратяването на политическата партия;

7. имената, съответно наименованието и адресът на ликвидаторите;

8. настъпилите промени в обстоятелствата по т. 1 - 7.

(2) Вписванията се извършват при условията и по реда на Гражданския процесуален кодекс.

Чл. 18. (1) (Изм. - Д - Д (еб ли в ; ри услов о ршват и

на вписване, в срок до един месец от провеждане на заседанието.

Чл. 20. (1) Политическите партии могат да създават свои местни структури на териториален или тематичен принцип и по местоживеене.

(2) Политическите партии могат да създават свои младежки, женски и други организации.

(3) Политическите партии не могат да създават свои структури по месторабота в търговски дружества, кооперации, еднолични търговци, юридически лица с нестопанска цел и религиозни институции, в държавни, областни или общински администрации, както и да се намесват в управлението и дейността им.

(4) Политическите партии не могат да създават детско-юношески структури, обединяващи лица под 18-годишна възраст, религиозни и военизирани структури.

Глава трета:

ИМУЩЕСТВО, ФИНАНСИРАНЕ И РАЗХОДВАНЕ НА СРЕДСТВА

Чл. 21. Дейността на политическите партии се финансира от собствени приходи и от държавна субсидия.

Чл. 22. (1) (Доп. - ДВ, бр. 6 от 2009 г.) Политическите партии не могат да извършват стопанска дейност, освен в случаите по чл. 23, ал. 1, т. 6.

(2) Политическите партии нямат право да учредяват и да участват в търговски дружества и кооперации.

Чл. 23. (1) Собствените приходи на политическите партии са приходите от:

1. членски внос;

2. собствени недвижими имоти;

3. дарения и завещания от физически лица;

4. (отм. - ДВ, бр. 6 от 2009 г.);

5. (доп. - ДВ, бр. 73 от 2006 г.) лихви по парични депозити в банки и доходи от ценни книжа, доколкото това не противоречи на чл. 22;

6. издателска дейност, авторски права и ползване на интелектуална собственост, както и от продажба и разпространение на печатни, аудио- и аудиовизуални материали с партийно-пропагандно съдържание.

(2) (Изм. - ДВ, бр. 6 от 2009 г.) Дарението от едно физическо лице за една календарна година не може да надхвърля 10 000 лв.

(3) Политическите партии могат да ползват заеми от банки в размер до две трети от отчетените в Сметната палата приходи за предходната календарна година.

(4) (Изм. - ДВ, бр. 6 от 2009 г.) В приходите по ал. 3 се включват държавната субсидия и приходите по ал. 1, т. 1, 2, 5 и 6.

(5) (Изм. - ДВ, бр. 6 от 2009 г.) Непаричните приходи по ал. 1 се оценяват по справедлива пазарна цена съгласно Закона за счетоводството.

Чл. 24. (Изм. и доп. - ДВ, бр. 73 от 2006 г., изм., бр. 6 от 2009 г.) Политическите партии не могат да получават:

1. анонимни дарения;

2. средства от юридически лица и от еднолични търговци;

3. средства от религиозни институции;

4. средства от чужди правителства или от чуждестранни държавни предприятия, чуждестранни търговски дружества или чуждестранни организации с идеална цел.

Чл. 25. (Изм. - ДВ, бр. 73 от 2006 г., бр. 6 от 2009 г.) (1) Държавната субсидия се отпуска ежегодно на четири

равни транша от централния бюджет за финансиране на политическите партии или коалиции, които са регистрирани в Централната избирателна комисия за участие в избори, участвали са в последните парламентарни избори и имат избрани народни представители.

(2) Общата сума, предвидена в бюджета, се разпределя пропорционално на получените действителни гласове от всяка партия или коалиция.

(3) Държавната субсидия, отпускана на всяка коалиция по ал. 1, се разпределя между съставляващите я партии според коалиционно споразумение. При липса на коалиционно споразумение или промяна на членския състав на парламентарните групи на политическите партии или коалициите, образувани в резултат на последните парламентарни избори, държавната субсидия се разпределя, като се предоставя на политически партии, учредени преди парламентарните избори, които имат съдебна регистрация и сформирана парламентарна група, или на политически партии, към които независимите народни представители декларират принадлежност. Министерството на финансите превежда дела от субсидията за всяка партия в посочена от нея сметка.

Чл. 26. Държавна субсидия се отпуска ежегодно и на партиите, които не са представени в Народното събрание, но са получили не по-малко от едно на сто от всички действителни гласове на последните парламентарни избори.

Чл. 27. (1) (Изм. - ДВ, бр. 73 от 2006 г., бр. 6 от 2009 г.) Общата сума, предвидена за субсидиране на политическите партии и коалиции, се определя ежегодно в закона за държавния бюджет на Република България в зависимост от броя на получените действителни гласове на

последните парламентарни избори, като за един получен глас се предвижда субсидия в размер 5 на сто от минималната работна заплата за страната за текущата календарна година.

(2) Начинът за предоставянето на средствата за субсидиране на партиите и коалициите се определя от министъра на финансите.

Чл. 28. (1) Всяка политическа партия получава своята част от годишната държавна субсидия на четири части, платими съответно до 30 април, до 30 юни, до 30 септември и до 20 декември на съответната година.

(2) Получената държавна субсидия не може да се предоставя за обезпечение на вземания на трети лица.

Чл. 28а. (Нов - ДВ, бр. 6 от 2009 г.) Политическите партии декларират пред Сметната палата разкритите от тях банкови сметки в 14-дневен срок от откриването им.

Чл. 29. (1) (Предишен текст на чл. 29 - ДВ, бр. 6 от 2009 г.) Политическите партии разходват средствата си за подготовка и участие в избори, за осигуряване работата на партийните структури, за организационни разходи по провеждане на мероприятия и за други присъщи за дейността на партията разходи.

(2) (Нова - ДВ, бр. 6 от 2009 г.) Политическата партия създава и води публичен регистър, в който се вписват:

1. лицата по чл. 23, ал. 1, т. 3 и видът, размерът, стойността и целта на направеното дарение или завещание;

2. декларация от лицата по чл. 23, ал. 1, т. 3 за произхода на средствата, в случаите когато дарението е в размер над 5000 лв.;

3. наименованията на социологическите и рекламните агенции, както и на агенциите за осъществяване на връзки с обществеността, които работят с партията;

4. обстоятелствата по чл. 17;

5. притежаваните недвижими имоти;

6. разпоредителните сделки с движимо или недвижимо имущество, чиято стойност надхвърля 5000 лв.;

7. годишните финансови отчети и отчетите за предизборните кампании.

(3) (Нова - ДВ, бр. 6 от 2009 г.) Обстоятелствата по ал. 2 се вписват в регистъра в 14-дневен срок от възникването им.

(4) (Нова - ДВ, бр. 6 от 2009 г.) Публичността на регистъра по ал. 2 се осигурява чрез интернет страницата на политическата партия.

Чл. 30. (1) Всяка партия определя конкретно лице или лица, които отговарят за приходите, разходите и счетоводната отчетност на партията.

(2) Политическата партия представя в Сметната палата в срок до 30 дни от съдебната си регистрация имената и длъжностите на лицата по ал. 1, а при промяна в лицата - в 7-дневен срок от извършване на промяната.

(3) (Нова - ДВ, бр. 73 от 2006 г.) Лицата по чл. 17, ал. 1, т. 4 и 5 декларират своето имущество, доходи и разходи в страната и в чужбина по реда на Закона за публичност на имуществото на лица, заемащи висши държавни длъжности.

(4) (Нова - ДВ, бр. 73 от 2006 г.) Редът по ал. 3 не се прилага по отношение на политически партии, които не получават държавна субсидия.

Чл. 31. (1) Държавата и общините предоставят под наем на политическите партии, които имат парламентарна група или достатъчен брой народни представители да образуват такава, помещения за осъществяване на тяхната дейност.

(2) Помещения по ал. 1 могат да се предоставят и на партии, получили над едно на сто от действително подадените гласове на последните парламентарни избори.

(3) Предоставянето на помещения на политически партии се извършва съгласно Закона за държавната собственост и Закона за общинската собственост.

Чл. 32. (1) Наемът на предоставените помещения е в размер на амортизационните отчисления, като към тях се добавят и експлоатационните разходи, ако има такива.

(2) (Доп. - ДВ, бр. 102 от 2005 г., изм., бр. 6 от 2009 г.) Предоставените помещения на политически партии не могат да се преотдават под наем и да се преотстъпват за ползване. Такива помещения могат да се ползват съвместно по договор с трети лица само за цели, пряко свързани с дейността на партията.

(3) Наемните правоотношения се прекратяват поради неплащане на наемната цена за повече от три месеца, поради системното ѝ неплащане в срок или при нарушение на ал. 2.

Глава четвърта:

ПУБЛИЧНОСТ И ФИНАНСОВ КОНТРОЛ

(Загл. изм. - ДВ, бр. 6 от 2009 г.)

Чл. 33. (1) Финансовият контрол върху дейността на политическите партии и управлението на предоставеното им имущество се осъществява от Сметната палата.

(2) Политическите партии прилагат двустранно счетоводно записване съгласно разпоредбите на Закона за счетоводството.

Чл. 34. (1) (Изм. - ДВ, бр. 73 от 2006 г., бр. 6 от 2009 г.) Политическите партии изготвят финансов отчет за пре-

дходната календарна година съгласно изискванията на чл. 26 от Закона за счетоводството.

(2) (Изм. - ДВ, бр. 73 от 2006 г.) Финансовите отчети по ал. 1 преди представянето им в Сметната палата подлежат на независим финансов одит и заверка от независим финансов одитор, ако политическата партия през отчетния период е получила или изразходвала суми и/или друго имущество на стойност над 50 000 лв., независимо от техния произход.

(3) Разходите за одита и заверката на финансовите отчети са за сметка на съответната политическа партия.

(4) (Изм. - ДВ, бр. 73 от 2006 г., бр. 6 от 2009 г.) До 31 март всяка година политическите партии представят на Сметната палата финансов отчет на хартиен и електронен носител. Към него се прилага декларация по образец, в която се съдържа списък на физическите лица, направили дарения.

(5) (Нова - ДВ, бр. 73 от 2006 г., изм., бр. 6 от 2009 г.) Годишен финансов отчет, който не отговаря на изискванията на ал. 1 и/или ал. 4 относно формата, съдържанието и начина на представянето му, както и когато не е придружен с декларацията по ал. 4, се смята за неподаден.

(6) (Предишна ал. 5 - ДВ, бр. 73 от 2006 г., изм., бр. 6 от 2009 г.) Сметната палата публикува на интернет страницата си в срок до 15 април на текущата година отчетите и декларациите по ал. 4, списък с наименованията на партиите, които не са подали отчети в срока по ал. 4, както и списък на партиите, получили държавна субсидия през предходната година.

(7) (Нова - ДВ, бр. 73 от 2006 г.) Сметната палата изготвя образец на декларацията по ал. 4.

Чл. 35. (Изм. и доп. - ДВ, бр. 73 от 2006 г., изм., бр.

6 от 2009 г.) (1) В 6-месечен срок от изтичането на срока за получаване на годишните финансови отчети Сметната палата извършва одит за съответствие с изискванията на този закон и на Закона за счетоводството на финансовата дейност, приходите, разходите и управлението на предоставеното имущество на политическите партии, които през предходната година са:

1. получавали държавна субсидия;

2. ползвали предоставени им помещения - държавна или общинска собственост;

3. участвали в избори, ако такива са провеждани.

(2) При извършване на одита по ал. 1 органите на Сметната палата имат право:

1. на свободен достъп до служебните помещения и до всички документи, отчети, активи и пасиви, свързани с финансовата дейност на политическите партии;

2. да изискват в определени от тях срокове справки, заверени копия от документи и друга информация във връзка с извършването на одитите, включително на електронен носител;

3. да изискват устни и писмени обяснения от длъжностни лица, включително от бивши длъжностни лица, по факти, които са констатирани при одитите, както и по въпроси, които са свързани с тяхната дейност;

4. да изискват справки, заверени копия от документи и друга информация от физически лица, юридически лица и еднолични търговци извън съответната политическа партия, свързани с възможни случаи на незаконна дейност;

5. да изискват и да получават информация от всички органи в страната, както и достъп до базите им от данни във връзка с изпълнение на одита.

(3) При отказ за предоставяне на информация по ал. 2, т. 4 председателят на Сметната палата има право да издаде заповед за извършване на проверка на юридическото лице или на едноличния търговец във връзка с отказаната информация. При възпрепятстване на проверката от юридическото лице или от едноличния търговец Сметната палата сезира органите на прокуратурата.

(4) Събраните писмени доказателства при проверката по ал. 3 са неразделна част от документацията за извършения одит.

Чл. 35а. (Нов - ДВ, бр. 6 от 2009 г.) (1) След изтичането на срока по чл. 34, ал. 6 органите на Националната агенция за приходите извършват действия по компетентност по реда на глава петнадесета от Данъчно-осигурителния процесуален кодекс по отношение на политическите партии, които получават държавна субсидия и които не са подали в срок отчетите си пред Сметната палата.

(2) Националната агенция за приходите извършва действията по ал. 1 в сроковете по чл. 114, ал. 1 и 2 от Данъчно-осигурителния процесуален кодекс.

(3) След изтичането на сроковете по ал. 2 изпълнителният директор на Националната агенция за приходите изпраща на Сметната палата информация за предприетите от нея действия, включително за издадените ревизионни актове.

(4) Сметната палата публикува на интернет страницата си доклада от одита по чл. 35, ал. 1 и получената информация от Националната агенция за приходите в срок до един месец от приемането на доклада, съответно получаването на информацията по ал. 3.

Чл. 36. (1) При непредставяне или непредставяне в срок на финансовите отчети в Сметната палата политиче-

ските партии губят правото си на държавна субсидия до произвеждането на следващите избори за народни представители.

(2) (Изм. - ДВ, бр. 6 от 2009 г.) При установени от органите на Сметната палата в процеса на одита нарушения на политическа партия при набирането или разходването на средства, при управлението на предоставеното имущество или при финансовата отчетност с решение на Сметната палата докладът в съответната му част, както и събраните доказателства се изпращат на Софийската градска прокуратура в 7-дневен срок от приемането му.

Чл. 37. (Изм. - ДВ, бр. 6 от 2009 г.) (1) Сметната палата издава удостоверения за представените и/или непредставените в срока по чл. 34, ал. 4 годишни финансови отчети на политическите партии за последните три години, а за новорегистрираните партии - от датата на съдебната им регистрация.

(2) Удостоверението по ал. 1 се предоставя от политическата партия пред съответната централна избирателна комисия при регистриране за участие в избори.

Чл. 37а. (Нов - ДВ, бр. 6 от 2009 г.) (1) В срок до един месец след провеждане на избори политическите партии декларират пред Сметната палата на електронен и хартиен носител отчети за набраните и изразходваните в предизборната кампания средства.

(2) Отчетите по ал. 1 се изготвят съгласно образци, утвърдени от Сметната палата за съответния вид избори.

(3) Сметната палата публикува отчетите по ал. 1 на интернет страницата си в 15-дневен срок след изтичането на срока за подаването им.

Глава пета:

ПРЕКРАТЯВАНЕ НА ПОЛИТИЧЕСКИТЕ ПАРТИИ

Чл. 38. Политическата партия се прекратява при:

1. решение за сливане или вливане в друга партия;

2. решение за разделяне на две и повече партии;

3. решение за саморазпускане съгласно устава ѝ;

4. влязло в сила решение на Конституционния съд, с което политическата партия е обявена за противоконституционна;

5. разпускане с решение на Софийски градски съд.

Чл. 39. Решенията по чл. 38, т. 1 и 2 се вземат от върховния орган на партията. Това право не може да бъде делегирано на ръководния орган на партията.

Чл. 40. (1) Софийски градски съд постановява разпускане на политическа партия само в случаите, когато:

1. с дейността си нарушава системно изискванията на този закон;

2. дейността ѝ противоречи на разпоредбите на Конституцията;

3. повече от пет години от последната ѝ съдебна регистрация не е участвала в избори за народни представители, за президент и вицепрезидент или за общински съветници и кметове;

4. (нова - ДВ, бр. 6 от 2009 г.) не е подала годишните си финансови отчети пред Сметната палата за две последователни години;

5. (нова - ДВ, бр. 6 от 2009 г.) не е провеждала предвидените в устава заседания на върховния ѝ орган повече от два последователни пъти, но не по-малко от веднъж на 5 години, и не е представила в съда за вписване състава на

новото ръководство.

(2) Решението на съда по ал. 1 се постановява по иск на прокурора.

Чл. 41. (1) (Изм. - ДВ, бр. 59 от 2007 г.) Решението на Софийския градски съд по чл. 40 подлежи на обжалване в 14-дневен срок от узнаването му пред Върховния касационен съд независимо от предпоставките за допускане на касационното обжалване по чл. 280, ал. 1 от Гражданския процесуален кодекс.

(2) (Изм. - ДВ, бр. 59 от 2007 г.) Върховният касационен съд се произнася в 14-дневен срок с решение, което е окончателно и не подлежи на отмяна по чл. 303 от Гражданския процесуален кодекс.

(3) Решението за прекратяване на политическа партия се вписва в регистъра на Софийския градски съд и в 7-дневен срок от вписването се обнародва в "Държавен вестник".

Чл. 42. (1) При прекратяване на политическа партия по чл. 38, т. 1 - 3 съответният орган определя начина на разпореждане с имуществото ѝ.

(2) При прекратяване на политическа партия по чл. 38, т. 4 и 5 имуществото ѝ преминава в полза на държавата. Държавата отговаря за задълженията на прекратената партия до размера на полученото имущество.

Глава шеста:

АДМИНИСТРАТИВНОНАКАЗАТЕЛНИ РАЗПОРЕДБИ

Чл. 43. (1) (Доп. - ДВ, бр. 73 от 2006 г., изм., бр. 6 от 2009 г.) (1) На политическа партия, която не представи в срок финансов отчет по чл. 34, ал. 1 и декларация по чл.

34, ал. 4 или не изпълнява задължението си за създаване и водене на публичен регистър, се налага имуществена санкция в размер от 5000 до 10 000 лв.

(2) (Изм. - ДВ, бр. 73 от 2006 г., бр. 6 от 2009 г.) Лице от политическа партия, което възпрепятства извършването на одит от Сметната палата, се наказва с глоба в размер от 1000 до 2000 лв.

(3) (Нова - ДВ, бр. 73 от 2006 г., отм., бр. 6 от 2009 г.).

(4) (Предишна ал. 3 - ДВ, бр. 73 от 2006 г.) Получените средства и имущества в нарушение на този закон се отнемат в полза на държавата.

Чл. 44. (1) Актовете за констатиране на нарушенията по чл. 43 се съставят от длъжностните лица, упълномощени от председателя на Сметната палата.

(2) Наказателните постановления се издават от председателя на Сметната палата.

(3) Съставянето на актове, издаването, обжалването и изпълнението на наказателните постановления се извършват по реда на Закона за административните нарушения и наказания.

Чл. 45. (1) Кмет или областен управител, който не изпълни задължение, произтичащо от съдебно решение за отмяна на отказ за предоставяне на помещение на политическа партия, се наказва с глоба за неизпълнение в размер от 500 до 1500 лв. от съответния съд.

(2) При повторно нарушение глобата е от 5000 до 10 000 лв.

ДОПЪЛНИТЕЛНА РАЗПОРЕДБА

§ 1. По смисъла на този закон:

1. “анонимни дарения” са дарения, при които само-

личността или фирмата на дарителя са запазени в тайна по отношение на трети лица;

2. (изм. - ДВ, бр. 6 от 2009 г.) "средства" са всички парични или непарични средства, предоставени на политическа партия въз основа на безвъзмездна сделка;

3. (отм. - ДВ, бр. 6 от 2009 г.);

4. "финансов отчет" е годишен финансов отчет по смисъла на Закона за счетоводството;

5. "независим финансов одитор" е регистриран одитор по смисъла на Закона за независимия финансов одит;

6. (отм. - ДВ, бр. 6 от 2009 г.).

ПРЕХОДНИ И ЗАКЛЮЧИТЕЛНИ РАЗПОРЕДБИ

§ 2. За неуредените в закона въпроси се прилага Законът за юридическите лица с нестопанска цел.

§ 3. Законът за политическите партии (обн., ДВ, бр. 30 от 2001 г.; изм., бр. 103 от 2003 г.) се отменя.

§ 4. (1) (Изм. - ДВ, бр. 102 от 2005 г.) Регистрираните към датата на влизане в сила на този закон политически партии в срок до 30 юни 2006 г. привеждат уставите си в съответствие с изискванията на този закон.

(2) Започнатите производства по регистрация на политически партии преди влизането в сила на закона се прекратяват.

(3) Политическите партии, които са регистрирани чрез повтаряне на наименованието или абревиатурата на друга партия, регистрирана преди тях, както и чрез прибавянето към тях на думи, букви, цифри, числа или други знаци, се пререгистрират с друго наименование при условията и по реда на този закон в срока по ал. 1.

(4) В случаите по ал. 3, при неподаване в срок на документи за пререгистрация, политическата партия се пре-

кратява от съда по искане на прокурор, а при влязъл в сила отказ за пререгистрация - се заличава служебно от съда.

(5) Областните управители и кметовете на общини прекратяват договорите за наем на помещения - държавна или общинска собственост, сключени с политически партии, прекратени по ал. 4, в едномесечен срок от прекратяването.

§ 5. (Отм. - ДВ, бр. 6 от 2009 г.).

§ 6. В Закона за избиране на народни представители (обн., ДВ, бр. 37 от 2001 г., бр. 44 от 2001 г. - Решение № 8 на Конституционния съд от 2001 г., изм., бр. 45 от 2002 г.) в чл. 50, ал. 3 се създава т. 3:

"3. удостоверение от Сметната палата за своевременно внесени финансови отчети за последните три години."

§ 7. В Закона за избиране на президент и вицепрезидент на републиката (обн., ДВ, бр. 82 от 1991 г.; изм., бр. 98 от 1991 г., бр. 44 от 1996 г., бр. 59 от 1998 г., бр. 24, 80 и 90 от 2001 г., бр. 45 от 2002 г.) в чл. 6, ал. 1 се създава т. 5:

"5. удостоверение от Сметната палата за своевременно внесени финансови отчети на партията или коалицията за последните три години."

§ 8. В Закона за местните избори (обн., ДВ, бр. 66 от 1995 г.; попр., бр. 68 от 1995 г., бр. 85 от 1995 г. - Решение № 15 на Конституционния съд от 1995 г., изм., бр. 33 от 1996 г., бр. 22 от 1997 г. - Решение № 4 на Конституционния съд от 1997 г., изм., бр. 11 и 59 от 1998 г., бр. 69 и 85 от 1999 г., бр. 29 от 2000 г., бр. 24 от 2001 г., бр. 45 от 2002 г., бр. 69 и 93 от 2003 г.) в чл. 40, ал. 2 се изменя така:

"(2) Партиите представят препис от съдебното решение, с което са регистрирани, както и удостоверение от Сметната палата за своевременно внесени финансови от-

чети за последните три години. Когато партии участват в коалиция, препис от съдебното решение и удостоверение от Сметната палата се представят за всяка от тях. Партийните коалиции представят решението за своето образуване, подписано от ръководствата на съответните партии, образец от подписите на лицата, които ги представляват, и образец от печата на коалицията, ако има такъв."

§ 9. Законът влиза в сила от деня на обнародването му в "Държавен вестник".

––––––––

Законът е приет от 39-то Народно събрание на 18 декември 2004 г. и на 23 март 2005 г. и е подпечатан с официалния печат на Народното събрание.

ПРЕХОДНИ И ЗАКЛЮЧИТЕЛНИ РАЗПОРЕДБИ КЪМ ЗАКОНА ЗА ИЗМЕНЕНИЕ И ДОПЪЛНЕНИЕ НА ЗАКОНА ЗА ПОЛИТИЧЕСКИТЕ ПАРТИИ

(ДВ, бр. 6 от 2009 г.)

§ 28. До 31 март 2009 г. прокуратурата извършва проверка и внася в съда предложение за разпускане на политическите партии, които не отговарят на изискванията на чл. 40, ал. 1, т. 1 - 4.

§ 29. (1) В едномесечен срок от влизането в сила на този закон регистрираните политически партии декларират банковите си сметки по чл. 28а.

(2) Сметната палата утвърждава образците по чл. 37а, ал. 2 на отчетите за набраните и изразходваните в предизборните кампании средства в тримесечен срок от влизането в сила на този закон.

§ 30. (1) До 31 март 2009 г. политическите партии представят на Сметната палата заедно със заверения фи-

нансов отчет и декларация по образец, към която се прилага списък на юридическите лица, направили дарения на партията, техния вид, размер, стойност и цел, както и списък на юридическите лица с нестопанска цел, в които учредители и/или членове на управителните или контролните органи са членове на ръководните или контролните органи на съответната политическа партия, техни деца или съпрузи.

(2) Декларация по ал. 1 подават и юридическите лица с нестопанска цел, които са направили дарение в полза на политическа партия.

(3) Сметната палата публикува в интернет страницата си в срок до 15 април 2009 г. декларациите по ал. 1 и имената на политическите партии, които не са ги подали.

(4) Лице, определено от ръководните органи на политическа партия или на юридическо лице с нестопанска цел, което не подаде декларация по ал. 1, се наказва с глоба в размер от 1000 до 2000 лв.

ТАБЛИЦИ ЗА СОЦИАЛЕН ПРОФИЛ НА ЕЛЕКТОРАТА НА ПОЛИТИЧЕСКИТЕ ПАРТИИ ПРЕДИ 2009 ГОДИНА

Таблица 1

Социален профил на електората на Обединени демократични сили 2005 г.

Тип населено място	София	27,5%
	Областен град	33,0%
	Малък град	15,4%
	Село	24,2%
Възраст	18-30	22,2%
	31-40	27,8%
	41-50	18,9%
	51-60	20,0%
	61+	11,1%
Пол	Мъж	53,8%
	Жена	46,2%
Личен месечен доход	До 100 лв.	14,6%
	101-150 лв.	16,4%
	151-200 лв.	14,9%
	201-300 лв.	22,4%
	Над 300 лв.	31,3%
Етнос	Българин	94,4%
	Турчин	
	Българо-мохамеданин	1,1%
	Ром	3,4%
	Друго	1,1%
Образование	Висше и полувисше	27,8%
	Средно	57,8%
	Основно и по-ниско	14,4%

Трудов статус	Директор/мениджър	3,3%
	Служещ/свободни професии	9,9%
	Инженери, тех, персонал	4,4%
	Администрация	6,6%
	Работник в услугите и търговията	12,1%
	Селскостопански работник	1,1%
	Частен собственик	18,7%
	Работник в промишлеността	6,6%
	Военни/полицаи	
	Друго	15,4%
	Безработен	19,0%
	Студент	4,8%
	Пенсионер	11,1%
	Домакиня	3,2%
	Никога не е работил	
Общо		100,0%

Източник: Агенция Алфа Рисърч

Таблица 2

Социален профил на електората на Демократи за силна България 2005 г.

Тип населено място	София	7,5%
	Областен град	2,2%
	Малък град	1,3%
	Село	1,3%
Възраст	18-30	3,1%
	31-40	1,6%
	41-50	2,7%
	51-60	2,2%
	61+	2,6%
Пол	Мъж	2,5%
	Жена	2,4%
Личен месечен доход	До 100 лв.	1,3%
	101-150 лв.	1,1%
	151-200 лв.	3,2%
	201-300 лв.	3,3%
	Над 300 лв.	5,2%
Етнос	Българин	3,0%
	Турчин	0,7%
	Българо-мохамеданин	*
	Ром	*
	Друго	*
Образование	Висше и полувисше	7,5%
	Средно	1,8%
	Основно и по-ниско	1,1%

Трудов статус	Директор/мениджър	5,3%
	Служещ/свободни професии	3,6%
	Инженери, тех, персонал	7,3%
	Администрация	5,4%
	Работник в услугите и търговията	2,1%
	Селскостопански работник	*
	Частен собственик	1,3%
	Работник в промишлеността	0,9%
	Военни/полицаи	*
	Друго	4,2%
	Безработен	1,5%
	Студент	5,4%
	Пенсионер	2,6%
	Домакиня	*
	Никога не е работил	*
Общо		2,7%

Източник: Агенция Алфа Рисърч

Таблица 3

Социален профил на електората на Коалиция за България през 2005 г.

Трудов статус	Директор/мениджър	21,1%
	Служещ/свободни професии	20,0%
	Инженери, тех, персонал	19,5%
	Администрация	25,0%
	Работник в услугите и търговията	19,0%
	Селскостопански работник	21,1%
	Частен собственик	18,7%
	Работник в промишлеността	14,7%
	Военни/полицаи	41,7%
	Друго	21,8%
	Безработен	22,1%
	Студент	2,7%
	Пенсионер	43,2%
	Домакиня	10,2% ж
	Никога не е работил	22,2%
Общо		26,9%

Източник: Агенция Алфа Рисърч

Таблица 4

Социален профил на електората на Движение за права и свободи 2005 г.

Тип населено място	София	1,3%
	Областен град	1,8%
	Малък град	4,6%
	Село	18,5%
Възраст	18-30	7,7%
	31-40	9,7%
	41-50	9,1%
	51-60	4,8%
	61+	6,6%
Пол	Мъж	7,7%
	Жена	7,7%
Личен месечен доход	До 100 лв.	8,1%
	101-150 лв.	11,0%
	151-200 лв.	8,8%
	201-300 лв.	2,8%
	Над 300 лв.	3,6%
Етнос	Българин	0,4%
	Турчин	68,6%
	Българо-мохамеданин	30,4%
	Ром	10,0%
	Друго	
Образование	Висше и полувисше	0,4%
	Средно	6,6%
	Основно и по-ниско	13,5%

Трудов статус	Директор/мениджър	
	Служещ/свободни професии	2,7%
	Инженери, тех, персонал	
	Администрация	1,8%
	Работник в услугите и търговията	6,7%
	Селскостопански работник	23,7%
	Частен собственик	8,0%
	Работник в промишлеността	15,5%
	Военни/полицаи	
	Друго	0,8%
	Безработен	14,4%
	Студент	5,4%
	Пенсионер	6,8%
	Домакиня	21,1%
	Никога не е работил	11,1%
Общо		8,4%

Източник: Агенция Алфа Рисърч

Таблица 5

Социален профил на електората на коалиция "Атака" през 2005 г.

Тип населено място	София	3,1%
	Областен град	6,1%
	Малък град	6,5%
	Село	3,5%
Възраст	18-30	5,5%
	31-40	4,7%
	41-50	3,8%
	51-60	7,8%
	61+	3,1%
Пол	Мъж	6,6%
	Жена	3,4%
Личен месечен доход	До 100 лв.	4,0%
	101-150 лв.	4,3%
	151-200 лв.	7,8%
	201-300 лв.	7,0%
	Над 300 лв.	4,2%
Етнос	Българин	5,6%
	Турчин	0,7%
	Българо-мохамеданин	
	Ром	5,0%
	Друго	
Образование	Висше и полувисше	4,8%
	Средно	5,5%
	Основно и по-ниско	4,0%

Трудов статус	Директор/мениджър	
	Служещ/свободни професии	4,5%
	Инженери, тех, персонал	9,8%
	Администрация	3,6%
	Работник в услугите и търговията	7,7%
	Селскостопански работник	5,3%
	Частен собственик	5,3%
	Работник в промишлеността	6,9%
	Военни/полицаи	8,3%
	Друго	5,0%
	Безработен	4,1%
	Студент	8,1%
	Пенсионер	3,5%
	Домакиня	
	Никога не е работил	
Общо		4,7%

Източник: Агенция Алфа Рисърч

Таблица 6

Социален профил на електората на НДСВ 2005 г.

Тип населено място	София	14,0%
	Областен град	15,6%
	Малък град	12,1%
	Село	8,3%
Възраст	18-30	13,2%
	31-40	16,3%
	41-50	11,8%
	51-60	8,9%
	61+	12,1%
Пол	Мъж	11,9%
	Жена	12,8%
Личен месечен доход	До 100 лв.	9,8%
	101-150 лв.	12,8%
	151-200 лв.	11,5%
	201-300 лв.	15,9%
	Над 300 лв.	17,7%
Етнос	Българин	13,9%
	Турчин	3,6%
	Българо-мохамеданин	
	Ром	8,8%
	Друго	14,3%
Образование	Висше и полувисше	15,9%
	Средно	13,6%
	Основно и по-ниско	7,7%

Трудов статус	Директор/мениджър	15,8%
	Служещ/свободни професии	13,6%
	Инженери, тех, персонал	17,1%
	Администрация	16,1%
	Работник в услугите и търговията	15,4%
	Селскостопански работник	13,2%
	Частен собственик	16,0%
	Работник в промишлеността	11,2%
	Военни/полицаи	8,3%
	Друго	12,6%
	Безработен	7,7%
	Студент	16,2%
	Пенсионер	11,5%
	Домакиня	15,8%
	Никога не е работил	
Общо		12,1%

Източник: Агенция Алфа Рисърч